БҮГЭДЭ БУРЯАДУУДАЙ СЪЕЗДЫН ДЕЛЕГАДУУДТА АМАР МЭНДЭ!

Эхэ һайхан нютагаа эб хамта мандуулая!

БУРЯАД ҮНЭН

1921 оной декабриин 21-һээ гарана

Олониитын-политическэ газетэ

1991 ФЕВРАЛЬ 22 ПЯТНИЦА
№ 38—39 (18661—18662)
сэн 12 мүн.

БУРЯАД АРАДЫЕ НЭГЭДҮҮЛХЭ, ОЮУН БОДОЛОЙ ТАЛААР ҺЭРГЭЭН ХҮГЖӨӨХЭ ЗОРИЛГОТОЙ БҮГЭДЭ БУРЯАДУУДАЙ СЪЕЗДДЭ

Хүндэтэ нүхэдүүд! Буряад арадай түүхэдэ онсо ашанартай үйлэ хэрэгэй — үндэһэ яһатаниие нэгэдүүлхэ, оюун бодолой талаар һэргээн хүгжөөхэ зорилготой бүгэдэ буряадуудай съездын гэршэ болжо байнабди. Оюун бодолые шэнэдхэхэ талаар орон дотор боложо байгаа үйлэ ябадалнууд түүхэдэ гамгүйгөөр үригдэжэ байһан баялигуудаа, заншалнуудаа, һэргээхэ шухала байһаниие харуулжа, өөрынгөө хэлэнэй, соёлой дабтагдашагүй өөрсэ шэнжэ шанарые улам хүгжөөхэ гэжэ эрмэлзэл зориг бадараагаа.

Олон зуун жэлнүүдэй туршада хүшэр хүндэ шалгалтануудые дабажа, буряад арад гарза хохидолтой, амжалта туйлалтатайшье ехэ зам гаталаа. Урданай сагта хоорондоо эбгүй байһан нүүдэл айлтан амяараа арад болон бүрилдэжэ, байгаалиин хэсүү эрхэ байдалда ажамидаржа, онсо өөрсэ соёл зохёон байгуулжа шадаһан байна. Аха дүү олон болон бусад арадуудтай хамта буряадууд хубисхалай, граждан болон Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай, Сталинай хашалга хамалгын гасалан зоболонгуудые дабажа, хани барисаанай, бэе бэедээ туһалалсалгын, үгэсэ ойлголсолгын үндэр мэдэрэл саһаар сахижа шадаһан байгаа.

Эдэ жэлнүүдэй туршада арадай соёлой хүгжэлтэдэ хазагайралтанууд ушарбашье, Совет Буряад орон экономическа болон оюун бодолой талаар горитойгоор урагшаа дабшажа, мүнөө үедэ арадай бүхы баялигууд гүйсэдөөр бусаагдажа байна.

Түрэл хэлэеэ шудалха эрмэлзэл дээшэлжэ, буряад арадай алдарта хүбүүд, басагадай, ниитын ехэ ажал ябуулагшадай, эрдэм ухаанай, уран зохёолой, искусствын мэргэшүүлэй нэрэнүүд улам олоор арадтань бусаагдажа байнхай. Соёлой түүхэдэ буддын шажанай үүргэ, удха шанар шэнээр сэгнэгдэжэ, республика доторой тэрэниие һэргээн хүгжөөхэ, буддын шажантанай хүдэлөөнтэй үгэеэ ойлголсохо талаар горитой хэмжээнүүд абтана.

Эртэ урдаһаа эхитэй Сагаалганаймнай һайндэр албанай ёһоор баталагдажа, заншалта шэнжэ шанараа һэргээжэ байна.

Үнгэрһэн, 1990 ондо Буряадай ССР-эй Верховно Соведэй сесси республикын бүрин эрхэтэ байлга тухай соносхожо, энээнэй ашаар арадай социально-экономическа, политическэ, оюун бодолой хүгжэлтын хэмжээе дээшэлүүлхэдэ, Агын, Усть-Ордагай. Буряадай автономито округуудтай харилсаа холбоонуудые бэхижүүлхэдэ, үргэн ехэ арга боломжонуудые олгонхой. Ерээдүйдэ Буряад оромнай бусад республиканuудтай нягта, адли тэгшэ эрхэтэй харилсаа холбоо тогтоохо. Хүшэр хүндэ шалгалтын мүнөө үедэ бидэндэ эб найрамдал, бүгэдэ үндэһэ яһатанай һайн һайхан харилсаа холбоон шухала хэрэгтэй болонхой. Энэ талаар элинсэг хулинсагуудаймнай сэсэн мэргэн бодол, буурал Байгалые тойроод, олон зуун жэлэй туршада эбтэй эетэйгээр, бэе бэеэ ойлгожо, хүндэлжэ ажаһуудаг, ажалладаг арадуудай сэгнэшэгүй дүй дүршэл горитой туһаламжа үзүүлхэ зэргэтэй.

Республикын Верховно Соведэй, Министрнүүдэй Соведэй, КПСС-эй рескомой зүгһөө үндэһэ яһатаниие нэгэдүүлхэ, оюун бодолой талаар һэргээн хүгжөөхэ, буряад, ород, республикын бусад арадуудай нэгэдэлые али болохоор бэхижүүлхэ гэһэн зорилгоёо бэелүүлхыень съездэ хүсэе.

Буряадай ССР-эй Верховно Совет. Буряадай ССР-эй Министрнүүдэй Совет. КПСС-эй Буряадай реском.

Редакторай булан

БУЛТА СУГЛАРААД БАЙХАДАА...

Бүгэдэ буряадуудай түлөөлэгшэдэй ехэ хуралдаан мүнөөдэр хүдэлмэрисээ эхилнэ. Тэрэнэй хүдэлмэридэ хабаадалсахаяа ерэһэн бүхы делегадууд болон айлшад ехэ сэдьхэл соогоо онсо найдал абажа ябаа гэбэл, тон зүб гэжэ һанагдана. Гадаадын манай арадтай зэргэ оршожо, олон оронуудай соо ажаһуужа байһан бусад үндэһэ яһатанай түлөөлэгшэдэй хуралдаанай хүдэлмэридэ хабаадалсаха, һанамжануудые хэлэхэ байһаниинь горитой удха шанартай.

Иигээд абахада, түс хуралдаанай өөрын онсо үүргэтэй, байдал шахардуу болгохо бэшэ, харин тэрэнээ нэгэ жэгдэ, шахардуу байлгада нүлөөлхэ, хэрэг бүтээхы байдалһаа хүсэл эрмэлзэлдэ шэнэ түлхисэ үгэхэ байһаниинь эли. Гэһэн хэлэхээр байна. Тиигээдшье буряад арадай ондоо үндэһэ яһатанда хандалгын сэсэн мэргэн, ханилхы шэнжэтэй, даамай ёһо заншал мүнөөшье хүсэндөө зандаа ха юм. [illegible] байһан хадаа манай багахан арад олон зуун, мянган жэлэй хүшэр зам гаталжа гараа ааб даа.

Манай үгсаатанай түлөөлэгшэдэй ехэ хуралдаанда яһала горитой бэлэдхэл хэгдэнэ. Тиигэжэ тэрэнэй үзэмжэдэ табигдаха асуудалнууд, зоной онсо анхарал татажа байһан бүхы юумэн шахуу тодороо ёһотой. [illegible] түлөб буряад арадай, оюун ухаан бодолой соёл һэргээн хүгжөөхэ, ажаһуудалай бусадшье хурса асуудалнуудые тоолоно, шиидхэбэринүүдые олохо замдань мүнөөдэрэй хуралдаанай зүблэхэ зүйлэй голынь болохо зэргэтэй.

Бусадшье асуудалнуудта анхарал хандуулхын ааб даа. Эрид хурсаар, огсомоор хэлэхэ хүнүүд олдохо юм бэзэ. Тиимэшье хуралдаан дээрэ табигдаһан экономическа, политическэ асуудалнууд дам дамаа, шата шатаар шиидхэхэ зэргэтэй.

Түс хуралдаа бэлэдхэхэ хэрэгтэ манай һонин эдэбхитэйгээр хабаадалсаа. Буряад үнэн дээрэ гарадаг бүгэдэ буряадай орилго [illegible] һонин хадаа тиимэ байха зэргэтэй ааб даа.

Онсолходо, манай һониной хуудаһануудай соо олон зоной һанамжанууд толилогдожо, уншагшадаймнай ехэ һонирхол татаа. Эдэ статьянууд соо элдэб хараа бодолнууд һуурилан олоһон байна. Заримаанинь сагаар табигдаһан, тон зүб асуудалнууд. Нүгөөдүүлынь арсалдаатай, һонирхолтой зүбшэн хэлсэлгэ үүсхэмээр...

Жэшээлхэдэ, түүхын эрдэмэй доктор Ш. Б. Чимитдоржиевой томохон статья соо гоо һонирхолтой асуудалнууд табиба. Манай арадай, республикын гүрэн түрын заншалта, түүхэтэ «Буряад-Монгол» гэһэн нэрэ тухай, үгсаатанаймнай арад болон бүрилдэлгын тон шухала хажуунь болохо литературна хэлэн тухай, буряадуудые хэд хуби болгожо хубаахан тухай, манай түүхэтэ холын замда ушараһан зангилаата асуудалнууд тухай эрдэмтэн тоттоо.

Мүн бусадшье зоной табиһан асуудалнууд тон хурса, шиидхэбэринүүдынь һаяхан заабол олдохо зэргэтэй. Журналист, багшанарай дээдэ һургуулиин багша Б. Очиров, поэт Г. Дашабылов, эрдэмтэн В. Базаржапов, журналист Б. Шагдаров, ажалай, дайнай ветеран Ц. Чимитов, хэлэ, бэшэгэй эрдэмэй доктор Л. Шагдаров болон үшөө олон зон арадаймнай оюун ухаан бодолой ажабайдалай гол шэглэлнүүдтэ хабаатай асуудалнуудые табла һэн. Үшөөшье олон зоной эльгээһэн материалнууд гаргагдажа үрдөөгүй. Саашадаа заабол гаргагдаха, олоной анхаралда дурадхагдаха ааб даа.

Эдэ асуудалнууд тухай хөөрэлдөөн ашаүрэтэй байһай, хэрэг бүтээхы ажал ябуулгада түлхисэ үгэһэй. Арад түмэнэй онсо өөрын хэлбэритэй арад зандаа үлэхэ гү, али хосорхо байһанда хабаатай бүхы юумэндэ онсо анхаралтайгаар хандадаг байя. Иимэл хадаа энэ бодол хуралдаан дээрэ гол болохо бэзэ.

Түс хуралдаанай үедэ ямар нэгэ тон шэнэ юумэн тодоршохо аабза гээд хүлеэхэ гээшэ үлүү юм ааб даа. Энээнһээшье урдань гаража байдаг асуудалнууд табигдаха. Зүгөөр эдээниие юрэл тодоруулхаяа, элирхэйлхээ болижо, ямар аргаар, хайшан гээд шиидхэхэ замуудые зааха, бодомжолон олохо хараа шэглэл баримталагдаа һаа, тон һайн болон шухала.

Юуб гэхэдэ, манай арадай соёл, гэгээрэл, болбосорол, түүхэ, ерээдүй тухай олон табиы шашаһаар үнинэйбди. Тэд гараһан асуудалнуудые саг дары шиидхэжэрхихээр ульгам харгыдаа гараагүй байһан зэндэбди. Айхабтар шухала, амин шухала асуудал гээд ойлгожо байбашье, удаарнабди, үнэтэй сагаа гээнэбди, материальна олзо үгэдэггүй эдэ асуудалнуудта мүнгэ тангаанай хэмжээгээр хандана бди, алдуунуудаа дабтагдахагүйн тулада бодото дээрээ зэмэтэй зониие нэрлэнэгүйбди, гол шалтагаануудыень элеэр дурданагүйбди. Иимэ байдалтай саашадаа [illegible] болохогүй гээд ойлгоо һаамнай, тон һайн байха һэн.

Бүгэдэ буряад арадай хуралдаан манай үгсаатанай бусад арадуудай дунда ээлхэ һуури тухай хэлсэнгүй гарахагүй аабза гээд һанахаар. Юуб гэхэдэ, хүндэ хүшэр, айхабтар орёо, бусайдалгатай мүнөөнэй үе сагта иимэ хараа шэглэлээ тодоруулха гээшэ шухала удха шанартай.

Нацинууд хоорондын харилсаануудай шахардуу, орёо боложо, шуһа адхалга һужэрөөжэ байхадань, алдарта Байгал далайнгаа хоёр тээ элдэб яһатанай эбэй ёһоор зэргэ оршохо замуудые олохо, иимэ эрхэ байдал хамтаараа байгуулха гээшэ айхабтар шухала асуудал ха юм.

Алдарта Байгалай аглаг һайхан хойморһоо, үргэн Буряадай нютаг нугануудһаа, Агын аглаг дэлюун талаһаа, Хитад, Монгол оронуудһаа, ССР Союзай заха булангуудһаа морилон бууһан айлшадые, делегадуудые амаршалаад, съездын ажалда ехэ амжалта хүсэнэбди.

Һанаһанаа абажа, хүсэһэнөө хүсэлдүүлжэ, арад зонойнгоо аша туһада аргагүй хэрэгтэй шиидхэбэринүүдые туйлажа, буряад үгсаатанайнгаа аша туһада улам эрмэлзэлтэйгээр ажал ябуулгаа эрхилхэ, нютаг нугаа, Эхэ ороноо улам бадаруулан һалбаруулхаа эрмэлзэл, хүсэлоо батажуулжа, газар газартаа бусахатнай болтогой, хүндэтэ делегадууд!

Ц. ЦЫРЕНДОРЖИЕВ.

БАГЛАА СЭСЭГҮҮДЫЕ ТАБИБА

Бүгэдэ буряадуудай түлөөлэгшэдэй хуралдаанда хабаадахаяа Шэтын, Эрхүүгэй областьнуудһаа, Буряадай республикымнай хүдөөгэй районуудһаа ерэһэн олон тоото делегадууд, Москва, Ленинград, Киев, Якутск, Свердловск, Красноярск, Кызыл хотонуудһаа, мүн Монголой Арадай Республикаһаа, Хитадай Арадай Республикаһаа ерэһэн айлшад үсэгэлдэр Улаан-Үдын Соведүүдэй талмай дээрэ сугларжа, В. И. Ленинэй хүшөөдэ баглаа сэсэгүүдые табиба.

Буряадай ССР-эй Верховно Соведэй Түрүүлэгшэ С. Н. Булдаев, КПСС-эй рескомой нэгэдэхи секретарь Л. В. Потапов, республикын Министрнүүдэй Соведэй Түрүүлэгшын нэгэдэхи орлогшо В. К. Агалов, Шэтын областиин арадай депутадуудай Агын окружной Соведэй түрүүлэгшэ Г.-Д. Ц. Цэдашиев, Эрхүүгэй областиин арадай депутадуудай Усть-Ордагай окружной Соведэй түрүүлэгшэ Л. А. Хутанов, арадай депутадуудай Улаан-Үдын городской Соведэй хүтэлбэрилэгшэд болон бусад энэ ёһолондо хабаадаа.

В. И. Ленинэй хүшөөдэ баглаа сэсэгүүдые табилга баярай оршон байдалда олон хүнүүдэй хабаадалгатайгаар үнгэрбэ. Тиигэжэ бүгэдэ буряадуудай хуралдаанда хабаадахаяа ерэһэн хүнүүд дэлхэй дээрэхи түрүүшын социалис гүрэниие байгуулагша В. И. Ленинниие гүнзэгы сэдьхэлһээ хүндэлжэ байһанаа мэдүүлбэ.

Шэтын делегацида — зуу гаран хүн

Шэтын областьһоо Бүгэдэ буряадуудай хуралдаанда хоёр делегаци ерэнхэй.

62 хүнһөө бүридэһэн Агын Буряадай автономито округой делегациие окружной Соведэй Түрүүлэгшэ Г.-Д. Ц. Цэдашиев толгойлно. Делегадуудай дунда Социалис Ажалай Герой Б.-Н. М. Мажиев, СССР-эй арадай депутат, СССР-эй Верховно Соведэй Президиумэй гэшүүн Ц. Н. Нимбуев, СССР-эй арадай депутат В. С. Гордеев, Зугаалайн Ленинэй нэрэмжэтэ колхозой түрүүлэгшэ Г. Ж. Готопов, һүдэнтын дунда һургуулиин буряад хэлэнэй багша Д. Дармаева болон бусад бии.

* Гадна округһоо гадуур Шэтын областьдо ажаһуудаг буряадуудай делегацида 54 хүн ороо. Шэтын облгүйсэдкомой түрүүлэгшын орлогшо Г. В. Сутурин, партиин обкомой секретарь Н. В. Гуськова, Шэтын областиин буряадуудай ассоциациин түрүүлэгшэ М. Д. Дугаров гэгшэд делегациин бүридэлдэ ерэнхэй.

Усть-Ордын хүндэтэй айлшад

Эрхүүгэй областиин Усть-Ордагай окружной Соведэй түрүүлэгшэ Л. А. Хутанов Усть-Ордагай делегациие толгойлно. Түс областьһоо аяар 82 хүн делегадуудаар һунгагданхай юм. Тэдэнэй тоодо «Степные напевы» гэжэ арадай ансамблиин дуушан Н. М. Мурувеа, буряад хэлэнэй багша М. Х. Хентаева, Бахрайн совхозой бригадир Б. Л. Бурункуев, хэдэ хэдэн конкурснуудта илагша, Усть-Ордагай арадай ансамблиин дуушан, жолоошон Михаил Фёдоров, ансамблиин дуушан М. М. Ханкасаева болон бусад ороно.

Делегациин бүридэлдэ соёлой, искусствын хүгжэлтэдэ габьяатай хүнүүд, мүн совет, партийна хүдэлмэрилэгшэд бии.

Тэдэнэр бултадаа бүгэдэ буряадуудай хуралдаанда түүхэтэ шиидхэбэри абтаха ёһотой гээд найдажа байһанаа мэдүүлнэ.

СЪЕЗДЫН ДЕЛЕГАДУУД ХӨӨРЭНЭ:

ДАНЗАНАЙ БАТСАЙХАН, Монголой Арадай Республикын Чойбалсан хотын делегациин гэшүүн, фотограф:

— Энэ жэлэй февралиин 7 дугаарта Монголдо ажаһуудаг буряад үгсаатанай түлөөлэгшэдэй хуралдаан болоо һэн. МНР-эй түрын шагналтай, мэдээжэ зурааша Гэлэгэй Одон буряадуудай нэгэдэлэй толгойлогшоор һунгагдаа. Бидэ, Монгол сайхан орондо ажаһууһан буряад үгсаатан, буряад-монголшуудай үеын үедэ сахижа ябаһан ёһо заншалнуудые һэргээхэ, залуу үетэндэ гамтайгаар дамжуулха гэжэ оролдодогбди.

Бидэ Агын автономито округто ойро хадаа ябалсажа байдагбди. Агын буряадуудһаа таһарһан манай угай буряадууд энэ съездһээ юу хүлеэнэб гэхэдэ, бидэнэй хоорондоо харилсахада, али алишье талын холбоо тогтооходо, ямаршье һаалта, харшалтагүй болобол, ямар сайхан бэлэй!

Чойбалсан хотодо ажаһуудаг танил буряадууд «Буряад үнэн» һонин захижа абадаг. Бишье захил хэһэнби, теэд энэ жэлэй эхинһээ нэгэшье номер хүрэжэ ошоогүй! «Буряад үнэн» һониндо ород үгэнүүд олоор гарана, Үндэһэн буряад хэлээ һэргээхэ, монгол хэлэндэ ойро болгожо, зарим тэды хубилгахадашье болохотой гэжэ хэлэхэ байнаб.

Бүгэдэ буряадуудай хуралдаанда амжалта, үрэжэл түгэс шиидхэбэринүүдые абахыень хүсэнэб!

В. МАНТЫКОВ, Усть-Ордагай Буряадай автономито округой Оһын районой Үбэсын дунда һургуулиин директор:

— Бүгэдэ буряадуудай съездһээ юу хүлеэнэбиб гэхэ болоо һаа, нэн түрүүн, СССР-тэ ажаһуудаг, Монголдо, Хитадта ажаһуудаг буряадуудай хоорондохи харилсаа холбоон батадхагдаха ёһотой. Илангаяа РСФСР-эй бүридэлдэ ородог Буряадай ССР-эй, Агын болон Усть-Ордагай Буряадай автономито округуудай хоорондохи соёлой, экономическа харилсаанууд улам хүгжэхэ, бата бэхи үндэһэ һууритай болохо бэзэ гэжэ найдагдана. Иигэжэ ойро болоһоной, нягта холбоотой болоһоной ашаар саашадаа бүхы буряад үгсаатаниие нэгэн болгохо зорилго бэелүүлэгдэхэ бэзэ гэжэ хүлеэгдэнэ.

Харин мүнөө үедэ, тодорхой эрхэ байдалһаа абажа харахада, иимэ нэгэдэл арайшье боложо шадахагүй гэжэ һананаб. Экономическа талаар ехэл орёол байдалые даб дээрэ мүнөө шиидхэжэрхихээр бэшэ гэжэ һанаха байнаб. Энээндэ саг хэрэгтэй.

Харин мүнөө шиидхэхэ асуудалнуудай нэгэн гэхэдэ, Эрхүүгэй областиин бүридэлдэ ородог Ойхоной районые манай автономито округтой ниилүүлхэ хэрэгтэй.

П. С. СТЕПАНОВ, Буряадай ССР-эй Министрнүүдэй Соведэй Хойто зүгэй арадуудтай харилсаанай консультант:

— Энэ съезд буряад арадай түүхэдэ айхабтар ехэ удха шанартай үйлэ хэрэг болохо гэжэ найданаб.

Юуб гэхэдэ, эндэ арадай һанал бодолоо нэгэдэлгын, гүн оюун ухаанай һэргэн хүгжэлтын зорилгонууд зүбшэн хэлсэгдэжэ, саашанхи ажал ябуулгын хэмжээнүүд абтаха болоно.

Мүнөөдэр эхилһэн хуралдаан дээрэ соёлой, хэлэнэй, ёһо заншалай талаар гүнзэгы удхатай, холын хараатай тогтоолнууд зуурашалагдаха ёһотой.

Би эвенк хүн байһан тула баһа өөрынгөө үндэһэ яһатанай хуби заяан тухай һанаата болоноб. Энэ съезд дээрэ болоһон хөөрэлдөөн манайшье яһатанда туһатай байхань ойлгосотой. Зүбшэгдэжэ байһан асуудалнууд бидэ эвенкнүүдтэ тон лэ дүтэ хабаатай ха юм.

СССР-эй Верховно Соведэй табадахи сесси

ХЁМОРОО ЗҮРИШЭЛДӨӨЕ ЗАЙСУУЛХА

Үгэ үгэхэ гүйлтатай олон тоото бэшэгүүдые абабаб гэжэ палатануудай хамтын заседани дээрэ түрүүлэгшээр һууһан А. И. Лукьянов тэрэниие нээхэдээ мэдээсэбэ. Урда тэсэхэнэнь Б. Н. Ельцинэй телевиденеэр хэлэһэн үгэ тушаа һанамжануудаа хэлэхые олохон депутадууд хүсэһэн байгаа.

Түрүүлэн үгэ абаһан депутат Н. В. Лемешева иигэжэ хэлэбэ:

— Орон дотор тохёолдожо байһан байдал тухай сесси дээрэ хэлэхэдээ, болгоомжогүй үгэһөө жододоо айдаг гээшэбди. Иимэ үгэ дүжэрһэн галые улам дэбэргэхэдээ болохол. Тиин иимэ хүшэр бэрхэшээлтэй сагта эбтэй эетэй байха бэшэ, харин хёмороо зүришэлдөөн, дайн дажар тээшэ уряалһан үгэнүүд бүхы орон соогуурнай тараба. Россин засагай Верховно зургаанай толгойлогшын телевиденеэр хэлэһэн үгые иимээр лэ сэгнэхэ байнаб. Арсалдаа хёмороонай, һандарал һүйдхэлэй хорото үрэһэн хүнүүдэй зүрхэ сэдьхэлдэ хаягдаа. Россин парламентын хүтэлбэрилэгшэһөө үндэһэлэн гараһан аюулһаа һэргылхэ уряатайгаар бүхы арадта хандаха гээшэ минии үялга болоно гэжэ тоолоноб.

Б. Н. Ельцинэй хэлэһэн үгэ депутат Г. С. Игитяниие голхоруулба. «Бага, ехэшье хүтэлбэрилэгшэдэй арсалдаа хёмороон бидэнэртэ бултандамнай хашартай болоо» гэжэ тэрэ мэдүүлнэ. «Бидэ хамта байхадаал хүсэтэй байхалди» гэжэ тэрэ тэмдэглээ. Ушар иимэһээ өөһэдынгөө хараа бодолые ойлгуулан тайлбарилжа, М. С. Горбачев, Б. Н. Ельцин сесси дээрэ үгэ хэлэхэ ёһотой гэжэ тэрэ дурадхаба.

Депутадууд хойно хойноһоо ендэртэ гаража, сүлөө микрофонуудһаа сэдьхэлээ хүдэлэнгээр үгэ хэлээ. Борис Николаевичай хэлэһэн үгэнүүд хадаа тэрэнэй өөрын һанал бодол, холын хараа бодолгүй ябадалай гэршэ, политическэ сэсэн мэргэн бэшэ байһан ушар, оронойнгоо түүхын иимэ орёо хүшэр үедэ харюусалгагүй мэдэрэлтэй байһан ябадал болоно гээшэ гэжэ үгэ хэлэгшэд тэмдэглээ. РСФСР-эй Верховно Соведэй Түрүүлэгшын телевиденеэр хэлэһэн энэ үгэдэ сесси дээрэ сэгнэлтэ үгэхэ эрилтэнүүд соностобо.

Б. Н. Ельцинэй политическэ үзэл бодолоо баримталан, хэлэһэн үгэнүүдһээ һунгагшад эсээ гэжэ депутат Н. П. Кустарев мэдүүлбэ. Союзай хүтэлбэри тушаа зарим республиканудай хүтэлбэрилэгшэдэй зүришэхэ ябадал аюултай байдалда хүргэхэ байна гэжэ депутат М. И. Умарходжаев тэмдэглээ. Түбэй болон республиканудай түлөөлэгшэдэй «түхэрээн стол» дары зарлажа, али алинда таарамжатай хараа бодол олохые тэрэ дурадхаба. Телевиденеэр үгэ хэлэхэдээ, бодото дээрээ оронойнгоо засаг түрые хубилгаха уряа хаяһан байна. Энэнь онсо хүшэр байдалда хүргэхэ юм гэжэ депутат А. А. Денисов хэлээ. Энээндэ анхаралаа хандуулангүй байжа шадахагүйбди. Гэхэтэй хамта эндэ бидэ үгэ хүүр дэлгэжэ, олон ондоо һанал бодол дэбэргэхэ ёһогүйбди гэжэ би һананаб. Б. Н. Ельцинэй телевиденеэр хэлэһэн үгэдэ ямараар хандажа байһанаа элирхэйлэн мэдүүлхэ гүйлтатайгаар тэрэ Россин парламентда хандахые дурадхаба. Иимэ удхатайгаар үгэ хэлэхыень РСФСР-эй Верховно Совет Түрүүлэгшэдээ иимэ эрхэ түлөөлэлгэ олгоогүй байха гэжэ депутат Г. И. Фоменко хэлэбэ.

Б. Н. Ельцинэй хэлэһэн үгые үгэ дүүгүйгөөр буруушааһан, тэрэниие хамгаалхые оролдоһон хүнүүдшье үгэ хэлэһэн байна.

Тиин саашадаа түрүүлэгшээр һуугша зүблэхэ зүйлэй асуудалые зүбшэн хэлсэлгээ үргэлжэлүүлхые дурадхаба. Россин парламентын Түрүүлэгшын телевиденеэр хэлэһэн үгэдэ сэгнэлтэ үгэһэн документын проект зохёохо депутадай бүлэг байгуулагдаа. Үдэшын заседани дээрэ документын проект зүбшэн хэлсэгдэһэн байна.

РСФСР-эй ВЕРХОВНО СОВЕДЭЙ СЕССИ

МОСКВА. (ТАСС). Февралиин 20-до Россин парламентаринар Чернобыльдо болоһон аюул усалай хойшолонгуудые усадхаха гүрэнэй программые, мүн энэ асуудалда хабаатай бусад хуулиин актнуудые зүбшэн хэлсэһэн байгаа.

РСФСР-эй Верховно Соведэй хоёр палатын хамтын заседани дээрэ энэ аюул усалһаа хохидоһон Россин нютагуудай хүн зониие социальна талаһаань хамгаалгын хэмжээнүүд болон радиационно аюулгүй байдал тухай мэдээсэлые зүбшэн хэлсэбэ.

Ядерна объектнүүдтэ ушаг түбэгүүдые усадхаха талаар хойшолуулашагүй хэмжээнүүдэй программа баталан абахын түлөө Россин парламентаринар һанамжаяа хэлээ. Хохидолдо ороһон Брянска областиин нютагуудта ажаһуудаг хүнүүдые, нэн түрүүн үхибүүдые эчэ аюулһаа зайсуулан гаргаха ябуулгын хангалтагүйгөөр бэелүүлэгдэжэ байһые арадай депутадууд мэдүүлээ.

ҮШӨӨ ДАХИН ПАРТИЙНА БЮДЖЕТ ТУХАЙ

МОСКВА. (ТАСС). Олзо оршокуудай гаргашануудһаа үлүү гараһан КПСС-эй нэгэшье эмхи байхагүй, гэшүүнэй түлбэринүүдһээ, редакционно-хэблэлэй ажал ябуулгаһаа мүнгэн багаар ородог болоо гэжэ ЦК-гай гэшүүн, КПСС-эй ЦК-гай Хэрэгүүдые эрхилэгшэ Н. Е. Кручинын хэһэн пресс-конференци дээрэ заагдаба. Партиин ажал ябуулгые материально-техническэ ба мүнгэн һангай талаар хангалгын асуудалнуудта тэрэ зорюулагдаһан байгаа.

Союзна республиканудай Компартинуудай бюджет түрүүшынхээ 1 миллиард түхэригэй үлүү ехэ гаргашатайгаар бүридүүлэгдэбэ гэжэ тэмдэглэгдээ. 4,9 миллиард түхэригэй хэмжээнтэй КПСС-эй нөөсэһөө нэмэлтэ мүнгэн һомологдохо байна. Гаргашануудые бага болгожо, партийна кассые нэмээхэ гэгдэбэ.

Гансал партийна аппарадай тооё хороолго 500 миллион шахуу түхэриг алмаһан байна гэжэ Н. Е. Кручина тэмдэглэбэ.

ДИРЕКТОРНУУДАЙ БУХЭСОЮЗНА СЪЕЗД

МОСКВА. ТАСС. Промышленна предприятинуудай директорнуудай бүхэсоюзна съездын делегадууд һанамжануудаа хэлсэжэ, хөөрэлдөөнэй дүнгүүдые согсолбо.

Союзуудай байшангай Колонно зал соoһoo нэгэдэхи подшипнигай заводой Соёлой ба техникын ордондо ошоһон байгаа.

Индустриин хүтэлбэрилэгшэд съездын документнүүдые баталхадаа, экономическа ба реформо залан сэхээр бэелүүлхэ, ниитэ союзна дэлгүүр байгуулха хүсэлэнтэй байһанаа баталаа.

РСФСР-эй Верховно Соведэй Түрүүлэгшэ Б. Н. Ельцинэй февралиин 19-дэ телевиденеэр хэлэһэн үгые буруушааажа байһанаа элирхэйлһэн мэдүүлгэ баталан абаба. «СССР-эй Президент М. С. Горбачевые дары тушаалһаань буулгаха тухай эрилтые дэмжэнэгүйбди» гэжэ тэрээн соо хэлэгдэнэ. Олон доторхи байдалые тогтуурitай болгохо, политическэ ба социально-экономическа реформо шууд сэхээр бэелүүлхэ шухала гэжэ тэдэнэр мэдүүлбэ.

Партиин нэрэ хүндые хамгаалая

БИДЭНҺЭЭ ДУЛДЫДАНА

Манай обществодо болоҗо байһан муу үйлэ хэрэгүүдые партида «ашаха», гэрэнииеэ зэмэлхэ, нэрэ хүндыень унагаахые оролдодог хүсэнүүдэй нэгэдэжэ мүнөөнэй энэ хүндэ байдал бүри шахаадуу болгоҗо байһан хүсэнүүд минии нютагаархидай һанаа сэдьхэл ехэ зобооно. Хүнүүд ерээдүйгөө ойлгохоёо болихоһоо гадна, ямаршье юумэндэ этигэхээ мэдэнэгүй. Иимэ байдал, минии һанахада, юуһээшье аймшагтай.

— Хэды болотор хооһон үгэ шагнаад лэ байха зон гээшэбибди? Элдэб шатын суглаа, хуралнууд дээрэ гоёор хэлэгдэнэ. Тэсд ажабайдалнай һайжарнагүй, харин үдэр ерэхэ бүри муудажа байна,— гэһэн сэдьхэлэй үгэнүүдые зонтой уулзаха бүхэндөө дуулнаб. Тэдэнэй олонхинь тохёолдоһон байдал һайн ойлгоно. Тиимэһээл үйлсэнүүдтэ гараад, үгэ бүляалдажа, арсалдажа, эсэстэнь бэе бэеэ алалсажа байһан ушарые үнэн зүрхэнһөө тэдэнэр буруушаажа, юрэдөө, хүнүүд байһан хэдаа ухаагаараа ойлгожо, иимэ юумэ усадхажа, һаналаа нэгэдэжэ, өөһэдынгөө хүдэлдэг газар бүхэндэ һайнаар ажалладаг болоёл гэжэ уряална.

Тэсд холын худөө нютагуудай юрын зоной дуун дуулдадаггүй, анхарагдадаггүй зандаал гээшэ. Үнэн дээрээ тэдэнэй хэлэһэн үгэ «алтанай» сэнтэй. Тэдэнэй үгын дуулдадаггүй дээрэһээ городой талмайнуудаар, үйлсэнүүдээр митингнүүд болоно бэшэ гү? Энэ манай худөө нютагуудта хүрөөгүй. Тиигээдшье манай зон иигэжэ байха сүлөөгүй. Урданайхяраал үглөө эртэнһээ хойшо үдэшын харанхы болотор хүдэлһэн зандаа. Олон ушарта малшадта һайндэр, амаралтын үдэр гэжэ байха бэшэ. Тэдэнэй зариман амаралтада гаража, курорт болон санатори ошохо аргагүй. Юуб гэхэдэ, хооһон үгөөр үнеэдые һаахагүйш, газар хахалжа, таряа ургуулхагүйш.

Шүүмжэлхэ, тэрээндэ сэхэ добтолхо ябадалһаа бидэ партияа эдэбхитэйгээр хамгаалнабди гэхын аргагүй. КПСС-эй иимэ байдалда ороһондонь, олонхи коммунистнууд дэдашоод, тэрэниие аршалха һэдэлгэ гаргангүй, юунэй болохые хүлеэжэ һууна хэбэртэй.

Харин бусад партинуудай түлөөлэгшэд эдэбхитэй хүдэлмэри ябуулна. Тэдэнэй зариманиинь һэшхэлээ гээжэ, партиие баһана, доромжолно. Тэдээндэ баримтатай шангаа харюу юундэ үгтэнэгүй гээшэб? Үнэн дээрээ манай орон Коммунис партиин ударидалга доро хүгжэө ха юм. Тэрэнэй хэһэн, бэелүүлһэн, юумэн сэгнэшэгүй ехэ. Мүнөө общестын иимэ байдалда ороһондо бүхы партиие зэмэлжэ болохогүй. Аргагүй ехэ засаг гартаа абаад, КПСС, арадай урда өөрынгөө уялга мартаһан партиин гэшүүд лэ зэмэтэй.

Партиин нэрэ хүндые һэргээхэ гээшэ бидэ коммунист бүхэнэй уялга болоно гэжэ байнаб. Партиһаа гараха мэдүүлгэ үгэһэн коммунистнуудые, сэхыень хэлэхэдэ, ойлгоногүйб. Манай партийна организацида иимэ юумэн үгы. Һэбэшье дуулахада, зарим тээ энэ ябадалые «баатаршалга» гаргалан мэтээр хэлсэдэг. Би энээниие зугадалан хэрэг гэжэ тоолоноб.

Манай совхозой коммунистнууд бусадһаа муугаар хүдэлнэгүй. Тэдэнэй олонхинь ажал дээрээ һайн үрэ дүнгүүдые түйлана, олондо жэшээ харуулна. Партиин гэшүүн Молот Гомбоевич Аюров гэр бүлөөрөө олон жэлдэ хонишоноор хүдэлнэ. Жэлһээ жэлдэ хараалһан түсэбөө дүүргэдэг, «зуутанай» тоодо ороһоор үнинэй. Хонишодой ажал хүндэ. Үбэлэй хүйтые, зунай халууе, бороо хурые үгэгүйгөөр дабажа, хонидоо жэлэй дүрбэн сагта тобир таргаан байлгадаг. Иимэ коммунистнуудые нэрлэхэ болоо һаа олон. Иигэжэ ажалдаа бэеэ дууһан зорюулжа ябадаг партиин юрын гэшүүд юугээрээ зэмэтэйб?

Баруун тээ, ехэ городуудта коммунистнуудые гэзаашалдаг, занадаг болоо. Энэмнай юун болоһон саг гээшэб? Коммунис партиин дэргэдэ зүб үзэл бодолтой коммунистнууд нэгэдэжэ, шанга харюу үгэжэ, «эшээнһээ» гаража, өөһэдынгөө үзэл сурталай түлөө тэмсэл ябуулха, хүнүүдтэ ойлгуулха ёһотойбди. Партиин ажахын асуудалнуудта оролсохоёо болиһон мүнөө сагта хүнүүдтэй хүдэлхэ гээшэ айхабтар шухала болоо. Би энээндэ гол анхаралаа хандуулнаб. Һүүлэй үедэ парти урда мэтэ элдэб асуудалнуудта оролсоно гэжэд шүүмжэлнэ. Минии һанахада, хүндэ хабаатай бүхы асуудалнуудые шиидхэлгэдэ парти оролсохо ёһотой. Ажаһуудалай асуудалнуудһаа яажа ерсажа, хажуу тээ байжа болохоб! Тиигэбэл бидэ хүнүүдые өөрһөө түлхихэн болохолди.

Экономическэшье асуудал баһал шиидхэлсэхэ ёһотойбди. Ажахы эрхилэлгын шэнэ онол аргануудта ороходо, шэнэ дүй дүршэл нэбтэрүүлхэ асуудалнуудаар манай партийна организаци хэмжээнүүдые бэелүүлжэ байна. Энэ намартаа дүрбэн механизаторнууд хамтаржа, эбэртэ бодо мал шахан тэргалуулха звено байгуулаа. Энэ хэрэг коммунист И. Г. Быковэй эдэбхеэр эхилэгдээ. Мүнөө наяад толгой мал абаад, 4 центнер шэгнүүртэй болгохые оролдожо байна. Совхозтоёо хэлсээ баталжа, арендаторнууд болоо. Тиихэдэ аха дүүнэр Цыбикжаповууд гүнжадые харууһалжа, үнеэд болгохо арендаторнууд болонхой. Механизаторнууд хамтын подрядай гуримаар ажаллана.

Иигэжэ арендын харилсаа хүгжөөхэ хэрэгтэ манай партийна организаци ехэ анхарал хандуулна. Тиихэдээ эдэ коллективүүдэй хүтэлбэрилэгшэдэй үүргэ дүүргэнэ бэшэ. Тэдэнтэй хамта хүн бүхэниие үндэр бүтээсэтэйгээр хүдэлгэхые оролдоно.

Тобшолол хэхэдэ, партиимнай нэрэ хүндэ коммунист бүхэнһөө дулдыдана гэхэ байнаб. Эдэбхитэйгээр хүдэлхэ, партиин зорилгонуудые хүн зондо хэр ойлгуулха, тэдэниие манай политикада этигүүлхэ гээшэ энэ үедэ шиидхэхы удхатай.

Б. БАЗАРОВ,
Бэшүүрэй совхозой партбюрогой секретарь.

СЪЕЗДЫН ДЕЛЕГАДУУД ХӨӨРЭНЭ:

С. АЮШЕЕВ, «Сэлэнгэ» газетын редакторай орлогшо:

— Бүгэдэ буряадуудай хоёрдохи болон гурбадахи хуралдаануудай хоорондохи зай тон ехэ. Тиимэһээ зүбшэхэ, хэлсэхэ асуудалнууд тон ехэшье, олоншье гээшэ аабза. Нэгэ хэдэн үдэр соо эдэ бүхы асуудалнуудые хаража үзэжэ шадахагүйбди. Ушар тиимэһээ бидэнэр мүнөө сагай эгээл шухала асуудалнуудай нэгэн болохо, үндэһэн соёл тухайгаа гол түлэб хөөрэлдэхэ болохолди даа.

Түрэл арадайнгаа соёл болбосоролые һэргээхэ, хүгжөөхэ гээшэ буряад зоной нангин уялгануудай нэгэн болохо ёһотой. Юу хэлэхэб даа, өөрынгөө арадай түрэлхи хэлэ, ёһо заншалнуудые, соёл болбосоролые, нангин түүхые мэдэхэгүй хэдэн үе зон хүмүүжүүлэгдээ гээшэб? Энээниие усадхажа, зүб замда ороходо гээшэмнай айхабтар хүшэр. Энэмнай нэгэ хэдэн жэлэй юумэн бэшэ. Олон жэлэй холын хараатай тусхай программа хэрэгтэй. Тиимэһээ бидэнэр, буряад нютагуудай түлөөлэгшэд, бүхы харюусалгаа мэдэрэн, энэ хуралдаае ашаг үрэтэйгөөр үнгэргэхэ гэжэ оролдохобди. Түрэл арадайнгаа соёл болбосоролые бодото дээрэнь хүгжөөхын түлэ бүхы арга боломжонуудаа, хүсэ шадалаа, хүсэл эрмэлзэлээ нэгэдүүлэн, эбтэй эетэйгээр хүдэлхэбди гэжэ найдаха байнаб.

М. Д. ТУГЖИЕВ, Шэтын областиин Шэлхын районой «Шилка» гэһэн агрокомбинадай хүдэлмэрилэгшэ, автономиһоо гадуур ажаһуудаг буряадуудай ассоциациин районно отделениин түрүүлэгшэ:

— Бидэ иимэ ассоциаци байгуулаабди. Буряадууднай гол түлэб Ононой түршалгаа үйлэдбэрилгын ажахыда ажаһуудаг юм. «Усть-Ножовое» гэһэн һууринда манай отделениин таһаг бай-уулагданхай. Манай ассоциациин ажал ябуулгын зорилгонууд хараалагданхай, программа табигданхай гээшэ. Тэрэнэй ёһоор лэ мүнөө хүдэлнэбди. Агынгаа округтой, Буряадай республикатай, Усть-Ордыншье округтой холбоо барисаагаа бэхижүүлхэ, ходо ябалсажа байхые хараалнабди. Мүнөө энэ съезд дээрэ холын зонсор хөөрэлдэхэ, харилсаагаа хүгжөөхэ, өөһэдтөө урихашье зорилготойб.

Манай һанаа зобооһон юумэн гэхэдэ, буряад хэлэ үзэлгэ болоно. Хэлэ бэшэг мэдэхэгүй байхамнай ехэл харамтай. Манай нютагта буряад хэлэ үзэжэ эхилһэн аад, һургуулиин программа соо оруулагдаагүй, факультатив болгогдоо. Тиимэһээ үхибүүд ябанагүй. Энэ тон буруу. Хоёрдохёор, ном байхагүй. Илангаяа хүүгэдэй ном үсөөн. Буряадай номой хэблэлые нютагууд хоорондын гэхэ гү, али ородоор хэлэхэдэ, межрегиональна болгобол, үүргэнь, арга боломжонь, эрхэнь дээшэлхэ һэн гэжэ һананаб. Манда буряад номуудые үгэдэг болохо байгаа. Тиихэдэ бидэ буряадай радио, телевидени шагнаха, хараха дуратайбди. Областной радио-телевидениин комитеттэй Буряадай комитет хэлсээ баталжа, һарада нэгэ радио, теле-дамжуулгануудаа андалдажа байдаг болоо һаань, ямар гээшэб?

ҺАЙН ХЭРЭГҮҮДЭЭ ХУУЛЯАР ХАНГАХ

ХЭРБЭЕЭ манай республикын анханайнгаа Буряад-Монгол гэжэ нэрэтээ байһан гээшэ һаань, энэ нэрэһээнь «монгол» гэжэ үгыень зуража хаяха гэһэн бодолые нэгэшье хүн мүнөө толгойдоо оруулхагүй һэн.

Гэхэтэй хамта хюһагдажа хаягдаһан энэ «монгол» гэһэн хубиинь бусаажа, түрэл ороноо «Буряад-Монгол» гэжэ анханайнь нэрээр нэрлэдэг болохо тухай дурадхалнууд буруушаагдана.

Хэд буруушааниб гэхэдэ, республикымнай нэрые анхан буруу болгоошод, тэрэ үйлэ хэрэгые буруу зандань үлөөхэ дуратайшуул! Дээгүүр тушаал даадаг ямар нэгэн томо дэргын республикынгаа нэрые анханайхяарнь болгогты гэжэ хэлээ һаань, эдэ хүнүүд дары гүйлдөөд, энэ захирэлтыень бэелүүлжэрхихэ.

Иимэл хүнүүдээ һайн хэрэг хододоо хохидодог. Иимэл хүнүүд республикынгаа нэрые анхан хубилгахадаа, арад зонһоо зүбшөөлынь зүбөөр асуугаагүй: Энэ буруу хэрэгээ сагааруулха баримтануудые олохогүйдөө, худал «баримтануудые» хиинэ абажа зохёоһон байна. Энээн тухай эрдэмтэд, түүхэшэд, хуушан Монгол бэшэг мэдэхэ хүнүүд, олониитын түлөөлэгшэд тодорхойгоор хэблэлдэ бэшэнэ, радио болон телевиденеэр хэлэнэ. Харин хүн зон энээн тухай түүхын болон урданай угай бэшэгүүдэй согсолборинууд, номууд соо үргэнөөр уншана. **Халха-монгол, ойрад-монгол, буряад-монгол** гэһэн арадуудай ехэ-ехэ бүлэглэлнүүдые манай республикаһаа бэшэ ондоо тээ дэлхэй дээрэ хаанашье буруушаадаггүй.

Тиихэдэнь энэ буруу зүбтэ оруулхын тула нютагайнгаа нэрын «Буряад-Монгол» гэгдэдэг байһан тухай баримта асаргты гэдэг хүнүүд шиидхэбэри абадаг засагай дээдын зургаануудта һууна. Буряадууд гээшэ Монголшуудһаа гадуур өөһэдөө амяараа наци боложо ябаһан арад гээшэ гэжэ эдэ хүнүүдтэ буруу ойлгуулаашад баһал бии. **Изагуур нютагайнгаа эзэн бэшэ болоходоо, изагуур нютагайнгаа болон түрэл арадайнгаа түүхэһээ залуушуул холодуулагдахадаа, үхибүүд эхэ эсэгынгээ хэлые мартахадаа, элинсэг хулинсагуудайнгаа ёһо заншалнуудые мүнөө баримталхаяа болиходоо, арад яагаад наци боложо хүгжэдэг юм!!**

Дээрэ дурдагдааша энэ муухай үзэгдэл болбол буряад-монгол хүниие эрхэеэ хаһуулһан зандань байлгаха, бусад монгол аха дүүнэрэй нюдэндэ тэрэниие анханайнгаа изагуурһаа, үндэһэн хэлэ бэшэгһээ, эртэ урдынгаа түүхэһээ хулжажа ябаһан хүн болгожо баһана. Баһаһанаа ойлгоошье һаа, тэдэнэр өөрынгөө балмад буруу үзэлһөө хэхасажа шаданагүй, хамаг юумэнһээ бэеэ зайлуулна, бэе дээрээ харюусалга даажа абахаһаа айһан зандаа. Тиигэжэ арадай хуби заяанда хабаатай амин шухала асуудалнуудые элдэб тайлбариин саарһа бэшэлгын бэро юрьеэнэй хэрэг шиидхэлгэ шэнги юумэн болгожо һаатуулна.

Энээнэйнь эсэстэ шухала хэрэг унжагайруулагдажа, арад зоной сухал хүргэнэ, үймөө шуугяан һүйдхэгдэхэ баатай болоно. Мүнөө иимэ буруу шэглэлые баримталааша хүнүүдые олониитэ шоо үзэнэ, ээрхэн түридэг, дорлан зонхидог, бага арадуудые дээрэһээнь уруу харадаг, ехэ арадуудай дороһоонь өөдэ билдагуушалдаг үзэл бодолой тэбэри соо зандаа ябаһан, «Сталин багшада», тэрэнэй сурталда шүтэн һүгэдөөшэд, хүнэй эрхэ тухай ООН-ой болон Хельсинкийн уласхоорондын хэлсээнүүдэй хуули ёһонуудта нёлбоошод гэжэ тэдэниие нэрлэнэ.

Харша үзэлтэй эдэ хүнүүдэй дунда коммунистнууд дайралдана, тэдэнэй дунда арадай депутадууд бии. Тиимэһээ һунгагшад бододжо үзэхэ зэргэтэй: эдэнэрые саашань депутадууд зандань үлөөлтэй гү, али болилтой гү! Дахяад тэдэниие арадай депутадуудаар һунгалтай гү, али үгы гү? Арадай аша туһада юушье хэхэгүй, ажалдаа гансал ёһо түшүүлхэ-

ЖЭНХЭНИ ЗАНШАЛАА АЛДАНГҮЙ

Анханһаа хойшо нэгэ бүлэг болоҗо, өөһэдын автономитой болоогүй, хаа хаагуур таража һуудаг буряадууд Шэтын областьдо олон. Тэдэнэй нэгэн Онон голой эрье зубшажа һуудаг буряадууд болоно. Эндэ урда сагһаа хойшо буряад зон олоороо ажаһуудаг юм.

Манай район Агын Буряадай автономито округой бүридэлдэ оролсодоггүй. Тиигэбэшье эндэхи зон жэнхэни дайдадаа эзэн ёһоор түбхинэжэ, түрэл арадайнгаа ёһо заншалые баримталан ябахые оролдодог. Тиимэһээ бүгэдэ буряадуудай ехэ хуралдаанай зарлагдахаяа байхада энээндэ хубитаяа оруулалсаха байһанаа мэдэржэ, нютагайнгаа зоной мүнөөнэй ажабайдал, ажал хэрэгүүд тухай тобшоор хөөрэхэ хүсэл түрэнэ.

Манай район имагтал худөө ажахы эрхилдэг нютагуудай нэгэн гээшэ. Районой 4 совхоз, 7 колхоздо хамтадаа 250 мянган хонид, 15 мянга гаран эбэртэ бодо мал, олохон адуун һүрэг үсхэбэрилэгдэдэг. Тэри, Хулһата Ималхын-Адаг нютагуудта гол түлэб буряадууд ажаһуудаг. Гадна Ононой, «Красная Ималка», «Раздольный» совхозуудта, «Путь к коммунизму», Калининай нэрэмжэтэ колхозуудта малшад үндэһэ яһатан яһала бии. Дээрэ нэрлэгдэгшэ ажахынуудай экономикоёо хүгжөөхэ хэрэгтэнь тэдэнэр ехэхэн хубита оруулалсадаг гээшэ. Районой алба хаагшадай зэргэдэшье буряадууд олон. Буряад үндэһэтэнэй дунда ажалша бэрхээрээ алдаршанхай, хүндэтэй хүнүүд олон даа. Жэшээнь, 11 ажахынуудай табан хүтэлбэрилэгшэд буряад хүнүүд юм. «Гигант» колхоздо түрүүлэгшээр Владимир Балдано, «Рассвет» колхоздо (Хулһата)—Болот Дамдинов, Ононой совхоздо директорээр Александр Дабаев, Тариин совхоздо — Леонид Батоев, Калининай нэрэмжэтэ совхоздо — Цырендоржо Базаров гэгшэд хүдэлнэ.

Энээнһээ гадуур буряад үндэһэ яһатан сооһоо ажахы бүхэндэ дээдэ, дунда эрдэмтэй мэргэжэлтэд олон бии. Районой түб болохо Доодо-Саһаша һууриндашье буряадууд олон. Тэрэ тоодо хүнэй, малай аргашад, багшанар болон бусад мэргэжэлтэдые тоолобол захагүй. Россиин Компартиин Ононой райкомой хоёрдохи секретаряар нүхэр Батомункуев хүдэлнэ.

Ононой урда бэеынхид түрэл арадайнгаа ёһо заншалые сахиха талаар бусадһаа баһал гээгдэхэгүйе оролдодог. Жэшээнь, урданһаа хойшо Сагаалганай болохо үедэ Сагаан һарын туршада худөө нютагуудай хүн зон байһан унаагаараа — морёор, мотоциклаар, автомашинаар бэе бэедээ, буусаһаа бууса хүрэтэрөө айлшалалсажа, гүйлгэлдэдэг байһан. Харин үнгэрэгшэ жэлэй Сагаалганиие (нэн түрүүлэн хоёр Саһаша һууринуудай эдэбхитэдэй үүсхэлээр) тад ондоогоор, арад зоной, бүхы ажаһуугшадай, үндэһэ яһанай илгаагүйгөөр, бүлтанай хабаадалсахаар, харахаар һайндэр болгохо гэжэ оролдоо юм.

Дээдэ, Доодо-Саһаашын буряадууд сугларжа, 17 жаранай (1990 он) түмэр сагаан морин жэлые олониитээрээ үгтаа һэмди. Энэ һайндэр ехэхинь өөһэдымнай зохёолон түсэбөөр үнгэргэгдөө бэлэй. Тон зохёогдомол зүйл гэхэдэ, үнгэрэгшэ Сагаалганай үедэ морин, могой жэлтэй хүнүүдые бидэ олоод, жэлэй андалдаан дээрэ, таарама хубсаһатайгаар олоной дунда гаргаһан байнабди. Энэ бүхы һайндэрөө Дээдэ-Саһашада үнгэргөө һэмди. Тэндэхи бүхы интеллигенци бэлэдхэлэй ажалда илангаяа эдэбхитэйгээр хабаадалсаа.

Мүн тэрэшэлэн зунай найр наада буряад ёһо заншалаар үнгэргэхые оролдообди. Энэ хадаа манай Ононой районой анха түрүүшын Сурхарбаан болоо бшуу. Энэ найр наадан районой 60 жэлэй ойдо зорюулагдаа һэн. Минии һанахада урдандаа үнгэргэгдэдэг спартакиадануудһаа һураггүй дээгүүр шанартай һайндэр болоһон юм. Юуб гэхэдэ, районоймнай олонхи зон үндэһэ яһанай илгаагүй энээндэ ехэл эдэбхитэйгээр хабаадалсаа бэлэй. Бидэ эмхидхэгшэд өөһэдөөшье арад зомнай иимэ олоороо хабаадалсаха гэжэ һанаагүй һэмди.

Буряад ороной, Агын округой арад зон зунай найр наада эмхидхэжэ һураһан гээшэ ааб даа. Тиимэһээ бидэ түрүүшынгээ Сурхарбаание үнгэргэхэдөө, элдэб бэрхэшээлнүүдые дабаха, тухашарха баатай болообди. Нэн түрүүлэн энэ һайндэрөө Ононой районой байгуулагдаһаар 60 жэлэй ойтой холбоһон байнабди. Олонхидоо ород зоной ажаһуудаг, ородой ёһо заншалай гуримшаһан газарта түрүүшынхеэ жэнхэни буряад һайндэрнүүдэй һалбаран дэлгэрхэдэ, бидэ бүгэдэ баясангүй яахабибди.

Районой засагай зургаануудай түлөөлэгшэд буряад заншалта һайндэрнүүдые үнгэргэхэ хэрэгтэ горитойхон анхарал хандуулдаг, эмхидхэлэн зондо туһаламжа хүргэхые оролдодог болоо. Гэбэшье энэ хэмжээ ябуулга үнгэргэхэ хэрэгтэмнай бэрхэшээлнүүд баһал ушарна. Жэнхэни буряад хатарай, шүлэгэйшье репертуар зохёон табиха мэргэжэлтэд эндэмнай үгы гэхэдэ болохогүй. Тиигэбэшье зоной хүсэл, хүсөөр эмхидхэлэн юумэмнай яһала урагшатай һайн үнгэргэгдөө гэхээр.

Сэхыень хэлэхэдэ, Ононой урда бэеын буряадууд Агын округто бага зэргэ гомдолтойхон байдаг. Юуб гэхэдэ, бидэ эндэхи буряадууд округто болоһон бүхы һониндо түргэхэн лэ харюусадаг гээшэбди. Жэшээнь, Агын округой Хүнхэрэй хатар, дуунай ансамблиин Румыни ошохо болоод, нютагтаа концерт табихадань, минии таниха Ононой урда бэеын буряадууд бултадаа ерээд байгаа һэн. Улаан-Үдын артистнарай Будалан, Хүнхэр ба Гүнэйдэ наада табихадань, тэрээниие баһал алгадангүй ошожо харадаг заншалтайбди.

Тиимэһээл мүнөө үе сагта өөһэдтэмнай соёлой мэргэжэлтэд айхабтар хэрэгтэй болоод байна. Агын округтой, Буряа-

Манай хөөрэлдөөн

«АРДАГХАН ХҮЛЭГҮҮДТЭЭ АНХАРХААР БОЛООЛ!»

Һүүлэй жэлнүүдтэ адуун һүрэгөө улам олошоруулхаар тодорхой хэмжээнүүдые хараалһан Түнхэнэй районой Саянай совхозой адуушад хямда сэнтэй аад, тэргэн, амтатай мяха гүрэндэ ехээр тушаадаг болонхой. Манай корреспондент Д. ДОНДОКОВ дурсагдагша ажахын ахалагша адуушан Д. Ж. ИМЕСКЕНОВТЭ хэдэн асуудалтайгаар хандахадаа, адуу моридые үсхэбэрилжэ, ашаг шэмыень эрид дээшэлүүлхэ талаар ямар хүдэлмэриин саашадаа ябуулагдаха байһан тухай хөөрэхыень гуйһан байгаа.

— Хэр үгһаа адуу морид хүдөөгэй хүн зоной урдаа хараха унаа байһан гээшэ. Тэдэнэр морёор газараа хахалдаг, таряа таридаг, элдэб ашаа зөөдэг, малаа адуулдаг байгаа. Теэд жараад-далаад онуудаас хойшо машина, техникын олон боложо эхилхэдэ, морин унаа хэжүү тээшэ гаража, тэдэнэй ашагтай хэрэгынь мартагдаһан аад, һүүлэй арбаад жэлэй туршада энэ һалбариие саашадань хүгжөөхэ хэрэгтэ анхаралай ехээр хандуулагдадаг болоһониинь һайшаалтай. Энээн тушаа танай һанамжа...

— Аргагүй зүб лэ даа. Мүнөө үедэ худөө ажахын үйлэдбэриин хэдышье оньһожоруулагдаад, ехэнхи хүдэлмэреэ машина, техникээр, элдэб түхэлэй агрегадуудаар бүтээдэг болоод байхадашье, морёор хэхэ ажал хаанашье олдохол юм бээз. Эрдэм, техникын хурдан түргэнөөр хүгжэжэ байһан үе сагта элдэб түхэлэй — ехэшье, багашье — хүсэтэй автомашинаар, тракторнуудаар ажалаа хэдэг болоһомнай баһал гайхалгүй ааб даа.

Колхоз, совхозуудта адуу үсхэбэрилгые һайжаруулха тухай тусхай шиидхэбэри Буряадай ССР-эй Министрнүүдэй Совет 1982 ондо абаа һэн. Тэрэнэй һүүлээр Түнхэнэй районой соошье, тэрэ тоодо манай ажахыдашье адуун һүрэгөө олошоруулха талаар тодорхой хэмжээнүүд абтажа эхилээ һэн. Һайн үүлтэрэй азарганууд ондоо областьд, хизаарнуудһаа асарагдаад, һүрэг соо хэрэглэгдэдэг болоо. Гүүнүүдые олошоруулха талаар ажал ябуулагдажа захалаа.

Эдэ бүгэдын аша туһаар мүнөө совхоздо бүхыдөө 718 толгой адуун үсхэбэрилэгдэжэ байна. Тэрэнэй 180-ниинь гүүнүүд болоно. Энэ һүрэгые табан хүнһөө бүридэһэн минии хүтэлбэрилдэг бригада даажа абанхай, харууһалжа байна. Нёдондо жэлдэ манай бригадын гэшүүд 178 унага абаһан аад, тэрэ тэйнгээ 175-ыень совхоздоо тушаагаа һэн. Бүхы һүрэгэйнгөө 93 процентынь бүрин бүтэнөөр ойдо оруулһан байнабди.

— Танай даадаг коллектив 1990 оной хугасаа соо хэды шэнээн мориной мяха үйлэдбэрилһэн байнаб! Һайн шанартай, хямда сэнтэй мяха абахын түлэ ямар хүдэлмэри хэгдэнэб!

— Бидэ нёдондо жэлдэ 481 центнер мориной мяха үйлэдбэрилоо бэлэйбди. Үйлэдбэрилһэн нэгэ центнер мяханай өөрынь үнэ сэн 138,46 түхэригтэ болоо һэн. Энэмнай үшөөл ехэ гээшэ ааб даа. Һайн шанартай мяха абахын түлэ совхознай хүндэ ашаа зөөхэ мяхалиг бэетэй ородой болон владимирска үүлтэрэй азаргануудые худалдажа абаад, үйлэдбэридөө хэрэглэдэг болонхой. Хямда сэнтэй продукци абаха гэбэл, нэн түрүүн бидэ өөһэдөө гаргашаяа бага болгохо ушартайбди. Тиихэдээ нуга сабшалан даажа абаха, тэндээ өөһэдынгөө хүсөөр үбһэеэ бэлэдхэхэ ёһотойбди. Харин бидэ июнь һарын хахадаар, дабаанай саһа, мульһэнэй хайлажа хобхорһон хойнонь, зүргэ харгын һайса гарахада, адуун һүрэгөө холын бэлшээридэ түүжэ гаргагдана.

— Танай хэлэһэн сооһоо ойлгоходомни, бригадынтнай яһала олон түл абажа түлжүүлдэг байна. [illegible] хэлэжэ үгыт!

— Адуушадай эгээл хүшэр хаһа — унагалдуу эбэад, түлжүүлхэ үе болоно. Шэмэрүүн хүйтэн үбэлэй һаралнуудта һэтэ болшожо гарадаг, хүшэ тамираа һуладашаһан гүүнүүдһээ унага абаха гээшэ баһал хүшэрхэн байдаг. Илангаяа түрүүшынхеэ унагалжа байһан гүүнүүд ехээр турадаг. Олонхи ушарта түлнүүдээ хэрэгсэнгүй орхижорхидог байха юм. Тиимэһээ бидэ абаһан унагадаа үншэрүүлхэгүй гэжэ зарим гүүнүүдээ һүрэгһөөнь эмяарлажа, тусхай байрада байлгадаг, үбһэ, һолоомоор тордидог гээшэбди. Унага абаха үедэ бригадын гэшүүд һүрэгөө тон һэримжэтэйгээр бэлшээхэ ёһотой. Ногооной үшөө бултайгаагүйдэ, хагдан дээрэ гараһан унагад ехэл хайратай байдаг. Иимэ жаахан, тулюур унаганай саашадаа һайнаар тобиржохын тула һүн хэрэгтэй ха юм. Теэд хагданда бэлшэһэн эхэһээнь ямар һүн гараха даа.

— Теэд унагалһан гүүнүүдээ нэмэлтэ тэжээлээр тордидоггүй юм гүт!

— Һая унагалһан гүүнүүдээ түрүүшын арбан табан хоногой туршада үбһэ, һолоомоор, обёосоор тордидогбди. Теэд тэдэмнай унагадаа дахуулхадаа, холын, һайн хагдатай бэлшээридэ ошонгүй, байрынгаа дэргэдэ үнжэхэдөө, юу олохоб даа.

— Адуушанаар хэды жэл хүдэлнэбта! Дүй дүршэлтэй болооб гэжэ өөрыгөө һанадаг гүт?

— Би өөрөө арба нэгэдэхи жэлээ адуушанаар ажаллнаб. Бэшэмнай нэгэ бага үсөөншэг болодог. Олон жэлэй туршада таһалгаряагүй нэгэл хүдэлмэреэ хараад ажаллахадаа, дүршэгдөөл ааб даа. Жэл бүхэн адли байдаггүй. Илангаяа малай үбэлжэлгэ тухай хэлэбэл, яһала хүшэр бэрхэтэйшье үе дайралдадаг. Бусад һалбаридал адляар адуун һүрэгтөө анхарал хандуулагдаа гээшэ һаань, ажал хэрэгнайшье, үрэ дүнгүүднайшье, тад ондоо байха һэн. Һайн байра байдалшье байхагүй.

— Байра тухай хэлэжэ эхилээ хадаа танда тиимэ гэхээр мүнөө үе сагта таарама байра үгы гэжэ ойлгохоор болоно гүт!

— Тиимэрхүү гэхэдэ алдуу болохогүй. Саашадаа энээндэ анхархаар болонхойл хаш. Адуу моридые олоор үсхэбэрилхэдэ гансашье мяхан абтаха бэшэ, мүн сэгээшье үйлэдбэрилжэ болоно, малшадай, хонишодой унаха моридшье элбэгжэхэ байна бшуу. Энээн тушаа хэдэн үгөөр...

— Дэлгүүрэй экономикын түрүүшын хүшэр хүндэ, ойлгогдоогүй жэлдэ автомашина, тракторнуудай тоһо түлишын, запчастиин хомор аад, үнэтэй боложо байха үедэ адуу моридтоо нюураараа эрьехээр; тэдээндээ доро дохин һүгэдэхөөр саг хүрэжэ ерээ гэжэ ойлгохо шухала. Танай табиһан асуудалнууд баһал зүбтэй. Адуу моридһоо гансашье мяхан бэшэ, үнэтэй һайн арһан, эмтэй домтой ундан-сэгээ абтана бшуу. Мориной спорт эрхилхэдэ яахаб? Худөө нютагай залуушуулые энэ һалбарида дурлуулха талаар баһал хүдэлмэри ябуулхада, өөрэгүй ха юм. Энэмнай социальна удха шанартай асуудал болоно.

— Дарма Жамсаевич, саашанхи хараа түсэбөө хэлэжэ үгыт!

— Адуу моридые үсхэбэрилхэ, ашаг шэмыень дээшэлүүлхэ талаар ехэ хүдэлмэриин ябуулагдаха байһандань этигэнэб. Дэлгүүрэй экономикын үедэ мориной мяханай сэн хараа байса дээшэлхэ байһаниинь элитэ. Тиимэһээ мяхалиг, томо бэетэй, нютагай эрхэ байдалда таарама адуу моридые үсхэбэрилжэ, энэ урдаа табиһан зорилгоёо бэелүүлхэ ёһотойбди.

Түгэсхэлдөө юу хэлэхэб гэхэдэ, холо ойрын замда ябахада, моридол үнэн нүхэр огто байхагүй. Малшад, ангуушад энээниие һайн мэдэхэ ёһотой. Тиимэһээ адуу моридоо олошоруулжа, ардагхан хүлэгүүдээ хазаарлаял гэжэ республикынгаа адуушадые уряалха байнаб.

— Һайн даа. Танай эрхилжэ ябаһан хүнгэн бэшэ ажалда амжалта хүсэе! Энэ һалбариин саашадаа хүгжэхэнь дамжаггүй.

— Үрээл тогтог. Һайн бэлэйт!..

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: ахалагша адуушан Д. Ж. Имескенов.
М. ХАМАГАНОВАЙ фото.

АШАГ ҮРЭТЭЙ ХЭЛСЭЭНҮҮД

XXVI съездын нэрэмжэтэ завод Новгородско районой «Ильмень» колхоз хоёр харилсаа холбооной хэлсээ баталба. Завод худөөгэй ажалшадай социальна болон ахуйн гэр байра бодхоолгодо шухала хэрэгтэй барилгын материалнуудаар хангахаһаа гадна, энэ хэрэгтэ горитой мүнгэн зоори һомолно. Гансал үнгэрһэн жэлэй туршада заводой коллектив худөөгэй ажалшадта 1800 тонно хартаабха хадагалха эргатай тусхай склад барижа тушааһан байха юм.

Хүдэлмэришэд худөөгэй барилгада горитой туһа хүргэхэһөө гадна, ургаса хуряалгадань эдэбхитэйгээр хабсаржа, өөһэдынгөө горитойхон хубитые оруулдаг болонхой. Харин худөөгэй ажалшад нүхэдөө эдеэ хоолой зүйлөөр гүйсэд һайнаар хангаха хэрэгтэ гол анхаралаа хандуулна. Заводой хүдэлмэришэдэй бүтээлэн барилгын урмаҗда колхознигууд нёдондо жэлдэ 2 мянган центнер һү, 60 тонно мяха тэдэнэртэ эльгээһэн байна. Колхознигууд хүдэлмэрилэгшэдые овощоор хангаха хэрэгтэ ехэ һаналаа табидаг.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: заводой мүнгөөр бодхоогдоһон гэрнүүд.
ТАСС-ай фотохронико.

Аялаг hайхан Агын талад

АЯ ГАНГАТА НЮТАГНИ

Агамни—
Абамни,
Анхарха баярни, золто наhамни
Хүйhэн холбоо нютагни,
Хүлөө шоройдоhон газарни!
Агамни—
Сэдьхэлни,
Аханай түүхэ, шэхэнэй hиихэ,
Мүнгэн хутага, хонин тоолэй,
Мүндэлhэн хурьган, мүнөөнэй түүхэ!

Агамни—
Баярни,
Ажаллаха хаhамни, амидарха наhамни,
Уянгата дуумни, ундалха уhамни,
Ая гангата таламни, амилха агаарни.
Агамни—
hэшхэлни,
Агта хүлэгни, угта обогни,
Анда нүхэдни, мэндэ амарни,
Алдуу эндүүмни, шүлэг дуумни
Алдар нэрэмни, алтан түрэмни!

ХАРЮУСАЛГАЯА ХАМТААРАА МЭДЭРЭН...

Хойшодоо түрэл арадайнгаа хүсэ нэгэдүүлэн, нэгэн шухала ажал хэрэг бэелүүлхэ зорилготой эндэ суглараад байhанаа мэдэрэн, Бүгэдэ буряадуудай хуралдаанда хабаадалсагшадта округойнгоо олониитын мүнөө бэелүүлжэ байhан ажал хэрэг, хойшонхи зорилгонууд тухайгаа тобшохоноор хөөрэхэ хүсэлэнтэйб.

Энэ үедэ манай округой байдалда тиимэ hайрхажархихаар юумэн ехэл хомор. Иихэдээ би гансал нютагайнгаа экономикын хүгжэлтэ тухайнь хэлэнэ бэшэб. Ушарынь юуб гэхэдэ, ажабайдалайнгаа али бүхы талануудые абажа харабал, сошордомоор юумэн олон. Эдеэ хоол, эд бараанай хомордохын хажуугаар, электрын элшэ хүсэн, түүхэй эд болон тоhо түлишэ дуталдана. Энээнэй хойшолонгуудые бодото хэрэг дээрэнь хаража, үзэжэ байнхайбди.

Ниитын малай үбэлжэлгэ урдынхида орходоо доошоо, тэдээндэ эдюулхэ тэжээлэй нөөсэ олонхи ажахынуудта ехэл хомор. Гансал сагай уларилай мууда эдэ бүгэдые ашажа яашье болохогүй. Олонхи ушарта бидэ өөhэдөө хүдөө ажахынгаа ажал хэрэгыень хананхалжа шадаагүйбди.

Дээрэ хэлэгшэеэ округойнгоо байдалда абажа харабал, имэрхүү жэшээтэй. Мүнөө округой, районуудай хүтэлбэрилэгшэд ажахынуудай дарганарта сэхэ нүлөөлжэ шадахаяа болёо. Тэдэмнай «бидэ бэеэ даанги зомди, яажа хүдэлхэеэ таанадhаа асуухагүйбди» гээд мүнөө хэлэдэг заншалтай болошонхой. Энээнhээ гүрэнэй захил дүүргэлтэ, үйлэдбэрииин журам hуладаа.

Гэбэшье округоймнай үнгэрэhэн жэлэй дүнгүүд дан муу гэхээр бэшэ даа. Жэшээлхэдэ, мяхаар, үндэгөөр гүрэнэй захил дүүргэгдөө. hэн. Нөөhо үйлэдбэрилгөөршье зарим тэды алхам хэгдээ. Ушарбайн «Коммунизм», Догойн «Россия», Сагаан-Шулуутайн «Дружба» агрофирмэнүүд, Хүнхэрэй Ленинэй нэрэмжэтэ, Тугшэнай «Онон» колхозууд үнгэрэгшэ жэлые ажал дээрээ hайн үрэ дүнгүүдтэйгөөр түгэсхөө.

Тиимэhээ дэлгүүрэй экономикын хүсэндөө орожо байhан үедэ бидэ ажалаа мүнөө сагай эрилтэдэ хүрэмөөр эрхилхэ ушартай болонобди. Ажахынуудай хүдөө ажахын продукци сэхэ андалдажа, өөhэдтөө хэрэгтэй зүйлнүүдые абаха ушартай. Бартерна гэхэ гү, али гүрэнэй захилhаа үлүү гараhан юумэеэ сэхэ андалдаанда эльгээнэбди.

Хүдөөдэ хубиин ажахынуудые али болохоор олошоруулха, хүгжөөхэ хэрэгтэй. Фермерскэ хүдэлөө дэмжэхэ гээшэ тон шухала хэрэг мүн. Энэ талаар гансал Дульдаргын районда бусадта жэшээ боломоор ажал ябуулагдажа эхилэнхэй. Шэнэ юумэ нэбтэрүүлхэ гэхэдэ, онол аргануудынь тодорхой бэшэ. Ажалшадта олон зүйлнүүдынь ойлгогдоногүй. Үглөөдэр юунэйш болохоо. байhые уридшалан таахын аргагүй байна.

Мүнөөдэрэй тон шухала хэрэг гэхэдэ, продукци буйлуулга болоно. Энэмнай худалдахада, үнэ сэн хүрэхэ, хэрэглэхэдэ, хоол болохо зэргэтэй ха юм. Нютаг нютагтаа ороохо тарягаа талхан, тэжээл болгон татаха хэрэгтэй. hүнэй заводуудые, шубуунай фабрикануудые hэргээн шэнэлхэ хүсэлэнтэйбди. hүн гээшэ буйлуулагданагүйгөөр хажуу тээшээ ошохо ёhогүй. Агада мяханай комбинат бариглана. Энэ оной эсэстэ түс барилга ашаглалгада үгтэхэ ёhотой. Тиимэhээ адууhа малайнгаа продукциие өөhэдтөө болбосоруулдаг болохобди. Могойтодо хэдэн олон мянган тонно мяха хадагалха хариин гүрэнэй түхеэрэлгэ (хладобойня) тодхогдохо юм.

Хүдөө ажахыhаа гадна округто промышленность, барилгын, хэлхээ холбооной, автотранспортна, харгы барилга-заhабарилгын эмхи зургаанууд бии. Эдээнээ хүгжөөхэ мүн лэ манай шухала зорилго болоно. Хүсэ багатай заhабарилга-барилгын участогуудые «Забайкалтрансстрой» трестын хуби болгожо, «шэнэ амисхал оруулха» хараа түсэбтэйбди. Округоймнай дэбисхэр дээрэ ашагта малтамалнуудшье олдонхой. Тэдэниие ойрын сагта өөhэдынгөө аша туhада хэрэглэхэ гэhэн зорилго урдаа табинабди. Барилгын материалнуудые нютагтаа үйлэдбэрилхэ арга манда бии. Энэ талаар хэлсээнүүд баталагдажа байнхай. Ой модоёо зүбөөр, гүйсэд хэрэглэдэг болохо талаар баhал ажал ябуулагдана.

Түрэл арадайнгаа үндэhэн соёл хүгжөөхэ тухай асуудалаар Ага нютагта энэ хэрэгэй хэр зэргэ бэелүүлэгдэдэг, урдань ямар бэрхэшээлнүүдэй тохёолдодог тухай хэдэн үгэ хэлэхэ хүсэлэнтэйбди. Нэн түрүүн тэмдэглэхэдэ, округнай буряадай эрдэм ухаанай, соёл сурталай түбүүдhээ холо байhан тула, энэ асуудал шиидхэлгэдэ нэгэтэ бэшэ абиртадаг. Нютагтамнай мэргэжэлтэ зохёохы ажалтанай коллектив үгы. Тиимэ ушарhаа бидэ ехэнхидээ Буряадай республикын түлөөлэгшэдтэ туhалхыень хандадаг гээшэбди. Манаймнай соёлой хүдэлмэрилэгшэд гол түлэб «хангалгын» асуудал шиидхэдэг байна. Мэргэжэлтэ театр, ансамбль гэхэ мэтэ зүйлнүүд манда үгы юм. Уран зохёолшод, поэдүүднай зохёолнуудаа хэблүүлхэ талаар ехээр тухашардаг. Манай наймаанда буряад хэлэн дээрэ хэблэгдэhэн номууд ерэдэггүй. Илангаяа hургуулиин үхибүүд учебнигүүдээр дуталдажа, түрэлхи хэлээ шудалха талаар горитойхон бэрхэшээлнүүдтэй ушардаг. Манай округой хэблэлэй газар түхеэрэлгэнүүдээр ехэл муу. Литературча нэгэдэл, hайн дуранай композиторнуудай секци, алташа, мүнгэшэ дархашуул, уран гартамнай өөhэдынгөө оюун бэлигые hанаhан соогоо нютагайхидтаа зорюулха аргагүйдэнэ.

Эгээл тиимэhээ эдэ бүгэдэ асуудалнуудые энэ ехэ хуралдаан дээрэ бүтэхэ тээшэнь шиидхэхэ гээшэ тон шухала хэрэг болоно. Хамтааран хүсэеэ нэгэдүүлжэ, үгээ ойлголсожо, үндэhэн соёлоо хүгжөөхэ харгы замай бүгэдэ буряадуудай хуралдаан дээрэ олдохо байhандань батаар этигэнэбди. Ушарынь, нэгэн hаналтай, нэгэн хүсэл зорилготой арад гээшэ hанаhандаа хүрэхэ, hарбайhанаа абаха аргатай гэжэ би ойлгодогби.

Г. ЦЭДАШИЕВ,
арадай депутадуудай Агын окружной Соведэй Президиумэй түрүүлэгшэ.

НАЙДАЛЫЕНЬ ХАРЮУЛХА

Депутат — арад зоной засаhань байха ёhотой гэhэн ойлгосо үнинhөө хойшо олоной дунда мэдээжэ болонхой гээшэ ааб даа. Эгээл тиимэhээ Агын округhоо СССР-эй арадай депутат Цырен Нимбуевай энэ харюусалгатай уялга дүүргэжэ эхилhээрнь хоёр жэл хүрэхэгүй саг үнгэржэ байна. Засагай дээдын газарта маанадаа түлөөлhэн хүмнай бодото дээрээ ямар ажал хэнэ, хүнүүдэй, ниитын эмхи зургаан болон коллективүүдэй захянуудые хэр зэргэ дүүргэнэ гээшэб гэhэн асуудалнуудаар хүнүүд hонирходог байна. Тиимэhээ би арадай депутат Цырен Нимбуевай туhалагша байhан тула тус асуудалда тобшо харюу үгэжэ туршахамни.

Үнгэрhэн хоёр жэл хүрэхэгүй сагай туршада нүхэр Нимбуев арадай депутадай уялгые hайнаар дүүргэнэ гэжэ хэлэхэ байнаб. Тэрээндэ үгтэhэн захянуудынь гол түлэб бэелүүлэгдээ. Нэн түрүүлэн Цырен Нимбуевич Эхэ орондоо, нютаг зондоо үнэн сэхээр алба хэхэ гэhэн агынхидай захяае hайнаар дүүргэхые оролдоно. СССР-эй Верховно Соведтэ баталан абтаха Хуулиин документнүүдтэй тон нарин нягтаар танилсажа, олониитэдэ, тэрэ тоодо округой зондо, хэр аша туhатай байhыень гүнзэгыгөөр бодомжолжо үзэhэнэй эсэстэ дуугаа үгэдэг заншалтай хүн юм. Тиимэhээ манай округой, областиин тала бариhан Хуулинуудай баталалгада 161 мянган түхэриг, Угсаахай аршаан hэргээлгэдэ 33 мянган, зайн гал болон уhа дамжуулха соргонуудые барилгада 97 мянган түхэриг мүнгэн hомологдоо.

Округой дүшөөд нютагуудта энэ мэтэ элдэб хэрэгүүд бэелүүлэгдэнэ. Илангаяа гэр байра барилгада ехэ мүнгэн зөөри гаргашалагдаа. Мүн ажахынууд хоорондын харгынууд ехээр баригдаа.

СССР-эй арадай депутат Цырен Нимбуевай ажал ябуулгын, асуултын үндэhөөр СССР-эй Министрнүүдэй Соведэй 1990 оной июниин нэгэнэй 857-дохи шиидхэбэреэр ашанай —60, тусхай 13 автомашина, элдэб түхэлэй 70 трактор, бульдозер, 10,3 тонно металлопрокат, 2,7 мянган тонно булад соргонууд, 15 мянган тонно цемент, 10 мянган кубометр барилгын модон, 5 мянган кубометр барилгын материал, модоной зомгоолоор хэгдэhэн 10 мянган условно кубическа метр плитэнүүд, 47 мянган шифер, 25 мянган дүрбэлжэн метр хушалтын материал, 2 мянган тонно керамическа плитэнүүд, 300 тонно нефтебитум, 200 тонно шэрэм хэрэгсэлнүүд округто хубаарилагдан үгтэhэн байна. Эдэ шухала хэрэгсэлнүүдэй олонхинь абтанхай. 1991 ондо 500 мянган тонно цемент, 120 тонно түмэр соргонууд, 40 мянган тонно шифер үгтэхэ юм.

Цырен Нимбуевай олоhон абталгада тэрэнэй оруулhан хубитань нилээд бии.

Ага нютагай hунгагшадай депутадта үгэhэн захянуудынь нилээд олон даа. Тэдэнэйнь тон үсөөхэниинь лэ энэ хөөрөөн соогоо дайраад гарахамни. hунгагшадай захянуудые нэгэн доро олоор бэелүүлхын тула СССР-эй Министрнүүдэй Соведэй зүгhөө мүнгэн зөөреэр туhалха ябуулга хэhэн байна. Тиигэжэ округой социальна хүгжэлтэдэ зорюулагдажа, 21 миллион түхэриг мүнгэн зөөри hомологдоо hэн. Энэ зөөри гурбан районуудта тус тустань хубаарилагданхай. Жэшээ болгон, Дулдаргын районой «Родина» колхоздо энэ мүнгөөр юунэй хэгдэhые тоолоё. Тэндэхи hургуулиин барилгада тэрэнэй мүнгөөр гансал Ага тосхоной социальна хүгжэлтэдэ 1 миллион түхэриг мүнгэн hомологдожо, элдэб барилга хэгдээ. Жэшээлхэдэ, хилээмэнэй завод байрын 5 гэр бэряа, электро-пеэшэнүүдые худалдажа абаа. Депутаднай СССР-эй Энергетикын министр нүхэр Семёновто хандажа, Хара-Нуурай ГРЭС-эй автобус абхуулаа. Агын округой дотоодын хэрэгүүдэй таhагта, Могойтын шубуунай фабрикада хамта 4 автомашина худалдажа абаха хэрэгтэнь туhалаа. Зүүн Сибириин граждан авиациин управлениидэ хандажа, окргүйсэдкомтой хамта Агада аэропорт барюулаа.

Цырен-Нимбуевич нютагайнгаа соёл гэгээрэлдэ ехэ анхарал хандуулдаг хүн. Агын болон Сүүгэлэй дасануудые hэргээхэ хэрэгтэ РСФСР-эй Соёлой министерствэээ 300 мянган түхэриг мүнгэ абаа бэлэй. СССР-эй гадаадын хэрэгүүдэй министр нүхэр Шеварднадзе, СССР-эй соёлой министр нүхэр Губенко, СССР-эй Верховно Соведэй Национальностьнуудай Соведэй Түрүүлэгшэ нүхэр Нишанов гэгшэдтэ хэрэг барижа, Ага нютагаймнай зоной пүлдэ болохо наян тохой Майдари бурханиие Ленинградhаа hөөргэнь бусаалгаба.

Гүрэнэй дээдын зургаануудта хэрэг барижа, «Агинская Правда», «Толон» газетэнүүдэй штат үргэдхэхэ хэрэг бэелүүлээ.

Мүн нютагай зоной хубиин ажабайдалай хэрэгүүдтэ анхардаг. Нюдэнэй аргашан профессор Фёдоровой клиникэдэ 16 хүн эмшэлүүлээ. СССР-эй Зэбсэгтэ Хүсэнүүдэй министр нүхэр Язовта хандажа, сэрэгэй алба хэжэ ябаhан Хүнхэр нютагай хүбүүн нүхэр Цыбеновые гэртэнь табюулаа. Худалаар хардуулжа, хэhээлтэдэ ороhон хэдэн зоной хэрэг сагааруулха ябадалда туhалаа. Эдэмнай депутадай ажалай тон үсөөниинь гээшэ. Гэбэшье, энээгээр тухайлхада, Цырен Нимбуев урдахи үүргээ үнэн сэхээр бэелүүлнэ ха юм.

Ц. ЦЫБЕНОВ,
СССР-эй арадай депутат Ц. Нимбуевай туhалагша.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: Хүнхэрэй колхозой ахалагша хонишон Социалис Ажалай Герой Д-Д. Ц. Пурбуев хүбүүнтээ.
Б. ДАРМАЕВАЙ фото.

АЛДАРТА ХҮНҮҮДНАЙ

Ага нютагай hүлдэ гээшэ айхабтар ехэ. Хүрьhэндэнь хүлөө шоройдожо, хүнэй үндэр нэрые зүүжэ ябагшадай дунда эрхим түрүү ажалшад, уран нарижуулагшад, ухаалан зохёогшод, эрдэмтэд, литература болон искусствын эрхим түлөөлэгшэд олон юм.

Нютагаймнай түрүүшын багша Убаши-Цыцык Онгодоевhоо эхилээд, эрдэм бэлигээрээ ехэ дайдынгаа нэрэ түрые дээрэ үргэгшэдые нэн түрүүлэн дурдаха хэрэгтэй.

Суута профессорнүүд Цыбен Жамсарано, Гомбожаб Цыбиков, Базар Барадиин гэгшэдэй багша Буда Рабданов Агын найман эсэгынгээ олохон хүбүүд, басагадые гэгээрүүлхын хажуугаар, мүн ород гүрэнэй ехэ—ехэ газарнуудта, аяар холын Париж хото ошожо, лекци уншадаг байhан гээшэ. Эрдэмтэн, гүрэн түрын элитэ ажал ябуулагша, түбэд эмшэн, эсэстэнь ород гүрэнэй эзэн хаанай советник Петр Бадмаевые мүнөө хэн мэдэхэгүйб даа. Буряад-Монголнуудай дундаhаа эгээл түрүүлэн Гүрэнэй хэсёрдохи дүүмын гэшүүн, олониитын онсо ехэ ажал ябуулагша, Агын талын түрүүшын кооператор Бата-Далай Очиров олондо туhатай хэрэгүүдээрээ маанадай дунда хүндэтэй. Хорикн арба нэгэн эсэгын түүхэ бэшэлсэhэн. Агын найман эсэгын түрүүшын тайшаа Түгэлдэр Тобоев, Забайкалиин буряад нютагуудта эгээл түрүүлэн Хубисхалай түгые үргэлсэhэн Будажаб Доржиев. Юрьевскэ медицинскэ институт түгэсхээд, нютагайнгаа зониие элдэб хүндэ үбшэнhөө хамгаалhан Лыксэк Жабэ, уран зохёолшо. багша Чойжилhама Базарон, Лениниие хүдөөлүүлгэдэ хабаадалсаhан ниитын ажал ябуулагша Жигжитжаб Батоцыренов... гээд лэ саашань тоолбол, оюун ухаагаа, хүсэ шадалаа олоной хэрэгтэ зорюулhан зон манда олон байhан.

Совет засагай жэлнүүдэй үедэшье манда бэлигтэй зон олоор урган гараhан гээшэ. СССР-эй арадай артистнууд Л. Линховоин, К. Базарсадаев, РСФСР-эй искусствын габьяата ажал ябуулагшад Д. Яхунаев, Б. Цырендашиев, РСФСР-эй габьяата артистнууд А. Арсаланов, М. Жапхандаев, Б. Бороев, Буряадай арадай артист Ц. Цырендоржиев оюун бэлигээрээ онсо шалгаранхай. Буряадай искусствын хүгжэлтэдэ хубитаяа оруулалсаhан уран зураашад, уран гарта дархашуулшье бии. РСФСР-эй арадай уран зурааша Д-Н. Дугаров, Буряадай габьяата уран зурааша, РСФСР-эй Гүрэнэй шангай лауреат Б. Базаров, скульптор С. Балдано, Б. Доржиев, Б. Лыксоков болон бусад тэдэнэй тоодо оролсонод. Харин эдэнэй урда тээхи үеын оюун бэлигтэ нүхэд Г. Эрдэниин, Д. Д. Тудупов гэгшэдые дурдахаяа яажа мартахаб!

Агын үргэн дайдаhаа нилээд олон эрдэмтэд урган гаранхай. Эрдэмэй докторнууд А. Аюшиев, Ц. Батуев, Р. Пубаев, Ц-Ж. Цыдыпов, Л. Шагдаров, Э. Базарон, В. Цыренов болон бусад тэдээн соохоо илангаяа олондо туhатай хэрэг бэелүүлhэн байха.

Агаhаамнай шамбай шанга спортсменүүд олон гараа. hур харбалгаар дэлхэйн, Европын чемпион, олимпиин нааданай гүүлин медальда хүртэгшэ В. Ешеев, СССР-эй спортын габьяата мастернууд Х-Ц. Гомбожапова, М-Б. Дашицыренов, СССР-эй габьяата тренер М. Дабаев, дүрэ буляалдалгын баридаагаар уласхоорондын классай спортын мастер М. Цыдыпов гэгшэд олон шамбайшуул соохоомнай онсо шалгарна.

Гэхэтэй хамта Ага нютагаймнай ажалай, дайн байлдаанай газарнуудта онсо габьяа харуулhан нүхэд хэды олон бэ даа. Советскэ Союзай Геройнууд Б. Ринчино, А. Парадович, Социалис Ажалай Геройнууд Б. Мажиев, М. Пристромов, Б. Доржиева, Д. Юндунов, Д-Д. Пурбуев, Ц. Юндунова, М. Болотов, Б. Домбрылов, Ажалай Алдар Солын орденуудай дүүрэн кавалер Ц. Цыдыпов, СССР-эй Гүрэнэй шангай лауреат Г. Стафеева, Ленинскэ комсомолой шангай лауреат Д-Ц. Даширинчинов гэгшэд габьяа ехэтэ хүнүүдэймнай манлайда ябанад. Мүн Агада орден, медальтан гэжэ хэды олон гээшэб! Баруун дайнда шалгараhан алдар суута снайпернууд С. Номоконов, Т. Санжиев, Бряниин ой тайгын партизан Б. Жабон Ленинэй, Ажалай Улаан Тугай, Эсэгэ Ороноо Хамгаалгын Агууехэ дайнай орденуудаар шагнагдаhан юм.

Забайкалиин нарин ноохото үүлтэрэй хонидые манай нютагта үсхэбэрилхэ хэрэгтэ хубитаяа ехээр оруулалсаhан мэргэжэлтэдэй, малшадай дундаhаа Б. Цыбиков, Б. Батоев, Д. Жалсанов гэгшэдые онсолон дурдамаар.

Округоймнай арадай гэгээрэлэй, элүүрые хамгаалгын, соёлой эмхи зургаануудта удаан сагта ажаллажа, олондо аша туhатай хэрэг бэелүүлhэн хүнүүд баhал олон. РСФСР-эй габьяата врачнар Б. Эрдынеев, И. Жалмаев, Н. Балданова, Ажалай Улаан Тугай орденто Б-Ж. Жабон, РСФСР-эй габьяата багшанар А. Аюрзанайн, Д. Мижидон, М. Будаев, Ц. Балданова, Д. Жамбалов, Д. Жигжитов, Д. Дашина, Л. Линховоин, РСФСР-эй соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэд Ж. Доржиев, Б. Лхамажапов, Д. Ринчинов, Е. Жалсанов гэгшэд оролсоно.

Ургажа гараhан алдарта хүнүүдээрээ агынхид ходоодоо омогорходог, тэдэнэй hайн hайхан хэрэгые саашадань үргэлжэлүүлхые эрмэлзэдэг байха юм.

Б. Б. НАМСАРАЙН,
багша, орон нютагаа шэнжэлэгшэ.

«УЛААН БУРГААhАНУУДАА» УРМАШУУЛЖА...

СССР-эй Композиторнуудай холбооной гэшүүн Баяр Батодугарович Дондоков Агын хүгжэмэй hургуулиин багшаар хоёрдохи жэлээ ажаллана. Бэлигтэй залуу композиторто манай корреспондент хэдэн асуудалтайгаар хандаба.

Асуудал. Бүгэдэ буряадуудай түлөөлэгшэдэй хуралдаан ажалаа эхилхэнь. Баяр Батодугарович, энэ хэмжээ ябуулгые албанайнгаа хэрэгтэ зохёохы ажалдаа хэр зэргын үрэ дүнгүүдтэй угтаба гээшэбта? Мүн зохёохы намтар тухайгаа хэдэн үгэ хэлэбэлтнай, hайн hэн.

Харюу. Болоно даа. Би 1977 ондо баяанай классаар Улаан-Удын хүгжэмэй училищи дүүргээ hэм. Удаань Ураалай консерваторидо зохёон найруулгын (композициин) класста hуралсажа гараа(б). Профессор Н. М. Пузей багшамни байhан юм. Хүгжэмэй орёо мэргэжэл яhала шудалбашье, городто түрэhэн, үдэhэн хадаа түрэл арадайнгаа үндэhэн соёл тиимэшье hайнаар мэдэхэгүй байhан байнаб. Энэ ушарhаа эсэгынгээ тоонто Ага нютаг ошожо ажаллаха, хүн зонойнь ажабайдалтай, ёho заншалтай дүтөөр танилсахаа шиидээ hэм. Тиихэдэ ургажа ябаhан эдир үетэниие хүгжэмдэ дуратайгаар хүмүүжүүлхэ гэhэн зорилго урдаа табяаб. Мүнөө болоод байхада, Ага эрэhэндээ халташье шаналнагүйб. Албанаймшье хэрэг, зохёохышье ажални урагшатай ябана. Агада бэлигтэй үхибүүд олон даа. Жэшээлхэдэ, Бутит Жугдурова эдир хүгжэмшэдэй бүхэроссин конкурсдо хабаадалсажа, лауреадай нэрэ зэргэдэ хүртэhэн байна. Нэгэ hурагшамнай Улаан-Үдын хүгжэмэй училищида оронхой. Мүнөө үедэ үшөө нэгэ хүниие энэ училищида эльгээхээр бэлдэжэ байнабди. Хожомоо hурагшадтаяа сугтаа нютаг соогуураа урданай дуунуудые, аялгануудые суглуулжа ябахабди.

Асуудал: Өөрынгөө зохёохы ажал тухай хэлыт.

Харюу: Буряадай Композиторнуудай холбооной 50 жэлэй ойтой дашарамдуулан, Москвада Союзуудай байшангай Колонно зал соо үнгэргэгдэhэн тоосоото концертдэ хабаадалсажа, оркестртэй хамта фортепиано дээрэ наадаха концертмни яhала hайн сэгнэлтэдэ хүртөө hэн. Симфоническа оркестрэй дэмжэлгэ доро дуулаха кантата, симфониетэ, оркестртэй наадаха виолончелиин концерт, «Зунай hүни», «Тэгээгэ», «Үлзы hайхан нютаг Табтаанай» гэжэ дуунуудые зохёонхой. Залуу композиторнуудай бүхэсоюзна конкурсын лауреат болоо hэм. Тиимэhээ олоhон зарим тэды дүй дүршэлөө, эрдэм мэдэсээ чэн түрүүлэн ургажа ябаhан «улаан бургааhанда» зорюулха байнаб.

Зүрхэндэ дүтэ

Зүдхэли нютаг зугааша, наадааша зоноороо үнинэй мэдээжэ юм. Илангаяа эндэхи арадай театрай коллектив оюун бэлигээрээ нютаг нугынхидhаа гадна, Агын округ, Буряад ороной театрта дуратайшуулай зүрхэ сэдьхэл өөhэдтөө татажа шаданхай. Театрайнгаа «арадай» гэhэн үндэр нэрэ зэргэдэ хүртэхэдэ, тэдэнэр hанаагаа амараад, зохёохы ажалаа залируулаагүй юм.

Буряадай элитэ драматург Н. Балданогой бэшэhэн «Гэсэрэй зүрхэн» гэжэ зүжэгынь олоной анхарал ехээр татаа бэлэй. Зүдхэлиинхид энэ зүжэгөө харуулжа, арадай театрнуудай окружной харалгада түрүүлэн илалта туйлаа. Шэтэ хотодо баhал шалгарhан байна. Удаань арадай театрнуудай зональна харалгын Улаан-Үдэ хотодо үнгэргэгдэхэдэ, нютагайхиднай энэл зүжэгөө үргэн олон харагшадай үзэмжэдэ дурадхажа, мэргэжэл түгэс жюриин, зүжэгтэ ерэгшэдэй үндэр сэгнэлтэдэ хүртөө hэн.

Харин үнгэрэгшэ жэлдэ Зүдхэлиин арадай театр уран зохёолшо И. Калашниковай «Шуhата зэбүүн саг» гэжэ романай үндэhөөр найруулан табиhан «Сагаан hэсын харгы» гэhэн зүжэгөө округойнгоо хүн зондо харуулжа, олоной hонирхол татаба.

Г. БАТОЖАРГАЛОВ.

ЗАНШАЛТА БУРЯАД ХУБСАhАНАЙ ГУРИМ НАНГИНААР БАРИМТАЛДАГБДИ.

hУРГААЛ ЗААБАРИИН НҮЛӨӨЕ ДЭМЖ...

Бүгэдэ буряадуудай түлөөлэгшэдэй ээлжээтэ хуралдаан асари ехэ удха шанартай гэжэ ойлгонобди. Буряад арадай түүхэ, түрэлхи хэлэн, ёho заншал ба соёл гэгээрэлые hэргээхэ хэрэгтэ аша үрэтэйгөөр шиидхэлгэдэ буряад литературын үүргэ нилээд ехэ. Энээчние Буряад ороной элитэ уран зохёолшодой бэшэhэн романууд, трилогинууд, туужанууд, поэмэнүүд, балледанууд гэршэлжэ үгэнэ. Тэрэ тоодо манай нютагhаа урган гараhан уран зохёолшодой номуудшье оролсоно. Гэхэ зуура, буряад литературын «үүдэ нээлсэhэн» тон түрүүшын уран зохёолшод ба эрдэмтэдэй үрэ нүлөөн, уран бүтээлнүүд сэгнэшэгүй ехэ үүргэ дүүргэhэн ааб даа. Теэд би өөрыкгөө тон hайн мэдэхэ хүнүүдэй зохёолнуудhаа жэшээ болгон, эндэ нэрлэхэ хүсэлтэйб: Гэбэл Ж. Тумуновай «Нойрhоо hэриhэн тала», Ж. Балданжабоной «Сэнхир хадануудъ», Б. Санжинай «Заяанай зам» гэжэ романууд, Д-Р. Батожабайн «Төөригдэhэн хуби заяан» гэжэ трилоги, Ш-С. Бадлуевай «Хүнэй шарай» гэжэ роман, Ч-Р. Намжиловай «Эхын зүрхэн» гэжэ поэмэ болон дуунууд, Ц-Б. Бадмаевай үхибүүдтэ зорюулагдаhан зохёолнууд, Ц. Жамбаловай «Залиршагүй наран, нугаршагүй хүн» гэжэ балладануудай ном, Д. Эрдынеевэй «Ехэ үг» гэжэ роман, В. Намсараевай, шүлэгүүд, Г-Д. Дамбаевай рассказууд, Д. Дылгыровэй зүжэгүүд буряад литературын алтан жасада оронхой. Эдэ зохёолнууд соо Буряад арадай түүхэ, хэлэнэй баялиг, ёho заншалнууд, мүн гүн hайхан сэдьхэл, эрэлхэг зориг ба ажалша бэрхэнь арга шадал соогоо харуулагдаhан байна бшуу.

Гэхэтэй хамта, Уран зохёолшодой холбооной гэшүүдтэ абтаадүй аад, хэдэ-хэдэн гү, али түрүүшын номуудай авторнууд олон байха. Жэшээнь, Агаhаа нүхэд Б-Б. Намсараев, Д. Жапхандаев, Ц. Батомункуев, Б-Ж. Гармажапов, Б. Шагдаров болон бусад... Тиихэдэ нютаг ороноо, арад зо... бэшэдэг, түрэл хэлээ хүгжөөх... эрдэмтэдые нэрлэнгүй аргагүй... Доржиев, Ж. Тумунов, Д-Н. Дор... арад зонойнгоо аша туhада бүтэ... баhал ехэ байна.

Эдэ бүгэдые хараад үзэхэдэ... дайнгаа буян үршөөлтэй хэрэг... соёл гэгээрэлэй хүгжэлтын түлөө... холын хараата хүсэл эрмэлзэлт... хаанагүй олон гээд мэдэрхээршье... дайнгаа хуби заяанда тулгань б... гатайбди гэжэ найдахааршье бай... шухалань юун бэ гэхэдэ, зохёол... бэлигтэнэй зүгhөө үдэр бүриин зо... сэл, оролдолго хэрэгтэй. Зүгөөр... округуудта, мүн ондоо тээшье а... зохёолшод ба бэлигтэй авторнууд... хэблэлээр номуудаа гаргуулха ар... ёhотой. Энээнэй тула республикы... лэл үргэдхэхэ, саарhанайнь фонд... болоно. Энэ асуудалай hаяын жэл... хэгдээгүй hаань, жэшээнь, номой... тагай эрхэдэ оруулагдаагүй hаань... тературын саашанхи хүгжэлтэдэ... дүн туйлаха ябадал аалидажал б...

Мүнөөнэй түгшүүрилтэй хүшэ... хүн зоной абари зангай муудаhан... дэшье эли. Тиимэhээ хүмүүжүүл... олонхи зоной, тэрэ тоодо бидэнэ... дэйшье hанаае зобооно. Энээнhэ... hайхан сагаан сэдьхэл ба муухай... хоёрой зүрилдөөн элишэлэн хар... зоной ёho заншал, аба эжын hу... риин үнэн зүб нүлөөе дэмжэн... хүсэл түрүүлнэ.

А. ЖА...
уран зохёолшо, РСФСР-эй соёло... хүдэлм...

ОЛДОШОГҮЙ БАЯ...

Манай ажабайдалда физкультура болон спор... hуури эзэлдэг байhаниинь олондо мэдээжэ ха... буряадуудай түлөөлэгшэдэй хуралдаан дээрэ со... эрдэм hуралсал, урдын түүхэ намтартай холбоот... нуудые шиидхэхэдээ, физкультура болон спорт... тамир тухай мартаха ёhогүйбди.

Энэ талаар Ага нютагта бусадай халан абамаа... ябуулагдадаг. Дүршэлтэй эдэбхитэдшье бии. Ил... тагайнгаа мэдээжэ хүнүүдэй шанда хүртэхын түлө... -нүүдые олоор эмхидхэдэг болонхойбди. Совет... Геройнууд Б. Ринчино, А. Парадович гэгшэдэй... мүрысөөнэй шанда хүртэхын түлөө барилдаагаан... балгаар үнгэргэгдэдэг мүрысөөнүүд олоной дун... болонхой юм. Дэлхэйн чемпион, Олимпиин наада... да хүртэгшэ СССР-эй спортын габьяата мастер... СССР-эй спортын габьяата мастернууд Х.-Ц. Г... М.-Б. Дашацыренов гэгшэд, эдэл мүрысөөнүүдт... сажа, ехэ спорт эрхилхэ эхин зургээ олонhон... элдэб зүйлнүүдээр спортын мастернуудай тоо... рнхай.

Мүнөө үедэ округто физкультура болон спо... талаар горитой ажал хэгдэнэ. Зугаалайда, Хүн... Хангилда, Сагаан-Шулуутайда спортын байшангу... хай. Сагаан--Уулада, Ага тосхондо, Шандалида... спортын шэнэ байшангууд hаядаа ашаглалгада... тосхондо хүнүүдэй бэеын тамир дэмжэхэ—стол... тиницатай, саунатай — түб барихамнай.

М. Д...
округой физкультура болон спортын комитедэй тү...

...абуурһал байгаалай баян хойморто

Арадай депутадуудай Усть-Ордагай Буряадай окружной Соведэй Түрүүлэгшэ Л. А. ХУТАНОВТАЙ манай газетын корреспондент Б. ЦЫРЕНДЫЛЫКОВ уулзажа, хэдэн асуудалда харюусахыень гуйһан байна.

Манай хөөрэлдөөн

СОЁЛОЙ ДЭБЖЭЛТЫН ХҮШЭР ЗАМ

Асуудал: Хубилган шэнэдхэлгын үедэ альна, оюун ухаан бодолой, соё хүгжэлтээр танай округто ямар хэ үүд бэелүүлэгдэжэ байна гээшэб!

Харюу. Мүнөө үе сагта общество ха алишье талаараа демократическа ор хүгжэхэ замда гаранхай. Хууша бодомжолхо гү, али ажахыгаа гурим ёһонууд һалажа байна юм.

н түрүүн бидэнэр округ дотороо ин тиционно политикаяа хубилгаабди. альна барилгын эхэнхи мүнгэн гар а социальна ажаһуудалай хэрэгтэ зо лагдана. Арбан хоёрдохи табан жэл урдахи жэлнүүдтэй сасуулбал, гэр а барилга — 1,6 дахин ехэ болоо. гтомнай жэл бүхэндэ нэгэ хүндэ дүрбэлжэн метр байра баригдана. хадаа муу бэшэ дүн болоно.

н социальна барилгада яһала анха андуулнабди. Һургуулинууд, больницанууд, хүүгэдэй сад-ясли гэхэ мэтэ ктнүүд ашаглагдана. Мүнөө округ ай 242 юрэнхы эрдэмэй һургуули ордоно, тэндэ нэгэ халаанда һурал нгэргэгдэдэг.

ошье, үшөөл олон һургуулиин бай айдал шэнэлхээр болонхой. Һүүлэй үүдтэ манай нютагуудта шэнэ му үүд нээгдээ. Бэлшэр тосхондо М. ловай, Хүтэлигтэ А. Вампиловай йнууд бии. Бооханой районой о, Эхирэд-Булгадай Байтаг һуурин гдэһэн музейнүүд һонирхолтой экспонадуудтай. Усть-Ордагай ок ой музей бүхы талаараа шэнэдхэг юм.

ругой хүн зоной, нютагай байдал баримтата фильмүүд буулгагдана. округоймнай түүхэ бэшэгдэжэ бай

ыэн соёлойнгоо хүгжэлтэдэ анха һуларуулхагүй гэжэ оролдонобди. Сурхарбаантай адляар татаар үндэ танай Сабантуй һайндэр үнгэргэг байха юм.

ушхэлэй эрхэ сүлөө болон шажан элэй эмхинүүд тухай» «Хуулиин хүнүүд хуушанай ёһо заншал һэр —хада уладаа мүргэжэ, шажанда эргатай болоо.

бүлын, уг-отогой заншалнууд һэр Зүгөөр эдэ бүгэдые дурдаха тон хуушарһан заншалаа һэргээн хүсэлдэ абтанабди гэжэ һана б. Минии һанахада, хүн бүхэн энээ шар оюун ухаан бодолойнгоо, йнгээ арюун тэгшэ байдал сахи дахa байна бшуу.

удал: Округойнгоо ажахын һалбаринуудай зарим тэды дүнгүүд тухай хэдэн үгөөр хөөрэжэ үгыт!

Харюу: Манай округой үйлэдбэриин хүсэн яһала ехэ. Техникээр, зэр зэмсэгээр хангалгамнай муу бэшэ, зайн галай элшэ хүсэн бии. Байгаалиин баялигуудшье байха. Мүн хүдэлмэришэдөөр, мэргэжэлтэдээр дутамаггүйбди. Эдэ бүгэдэ дэлгүүрэй харилсаанда ороходомнай, найдамтай түшэг болохо гэжэ һанахаар байна.

Үнгэрһэн табан жэлдэ урдахи жэлнүүдтэй жэшээлбэл, орооһото таряанай үйлэдбэри — 12,2 процентээр, һүнэй — 28, мяханай — 27 процентээр дээшэлээ. Овощ суглуулга жэл бүхэндэ 46 процентээр ехэ болоно.

Гэхэтэй хамта хонидой ноoһо хайшалалга 2 процентээр доошолоо. Округой олохон ажахынууд хонидойнгоо тоо торгойе үсөөрүүлһэн байха юм. Энэ асуудал мүнөө наринаар шэнжэлэгдэжэ байна.

Хүдөө ажахыда табан жэлэй үедэ ажалай бүтээсэ 142 процент, промышленностьдо — 103 процент болоо. Харин мүнгэн салин тус тустаа 143 ба 109 процентдэ хүрэһэн байна.

Асуудал. Округто ажаһууһан буряадуудай оюун бодолой, соёлой талаар түрэл республикаһаа зарим тэдыгээр гээгдэжэ ябаһан ушар ямар шалтагаантайб, тэрэниие усадхаха талаар хэмжээнүүд абтаха гү!

Харюу. Танай табиһан асуудалые гол түлэб зүб гэжэ тоолобошье, соёлоймнай хүгжэлтэ тогтоо гэхын аргагүй. Тиигэбэшье округто түрэл хэлэнэймнай, искусство, литературымнай асуудалнууд, үнэхөөрөөшье, һанаһанда хүрэхөөр анхарагданагүй. Иимэ байдал элдэб шалтагаантай.

Буряадай республикада соёлой хүгжэлтэ гүрэн түрын зүгһөө гэхэ гү, али конституционно талаар ехэ хамгаалгатай байһыень тэмдэглэхэ ёһотойбди. Нүгөө талаһаа манай округһоо түрэл республикадаа бэлигтэй залуушуулнай ошожол байдаг ха юм. Мүн тиихэдэ РСФСР-эй бүридэлдэ автономито округуудай эрхэ бусад байгууламжанууд юугээршье илгаагүй. Энээн дээрэһээ үндэһэн соёлоо гүйсэд дүүрэнээр хамгаалха арга боломжо үгы байгаа. Мүн орон доторнай национальна асуудал мүртэй анхарагдаагүй байһан ха юм. Тиихэдэ бидэ өөһэдөөшье зэмэтэй зон бээзэбди.

Асуудал. Округһоо урган гараһан мэдээжэ хүнүүд тухай юун гэжэ хэлэхэ байнат! Тэдэнэр түрэл арадайнгаа оюун бэлигэй хүгжэлтэдэ сэгнэшэгүй ехэ нүлөө үзүүлһэн ха юм.

Харюу. Манай округһоо олон тоото мэдээжэ хүнүүд — эрдэмтэд, артистнар, уран зохёолшод гаранхай. М. Н. Хангаловай, С. П. Балдаевай, А. А. Тороевой ажал ябуулгань, зохёолнуудынь бидэндэ тон дүтэ болонхой. Эдэ хүнүүд манай хүн зоной омогорхол болоно.

Асуудал. Танай округой хүн зон бүгэдэ буряадуудай съезд тухай ямар бодолтой байнаб!

Харюу. Эндэхи буряадууд болохоёо байһан хуралдаанай удха шанар ойлгоно. Съездэ бэлэдхэл һайнаар ябуулхын тулада эмхидхэлэй комитет байгуулагдаа.

Окружной, районно газетэнүүдтэ Буряадай үндэһэн соёлой түбэй ажал ба ёһо заншалнуудаа һэргээлгын асуудалнууд тухай материалнууд олоор барлагдаа. Мүн окружной радиогоор һонирхолтой дамжуулганууд хэгдэнэ.

Асуудал. Республикымнай газар дээрэ гүрэнэй хиндаатай болоһон буряад хэлэмнай округой һургуулинуудта, үхибүүдэй саадуудта хэр зэргэ шудалагдана гээшэб! Хуушан монгол бэшэг үзэхэ арга бии гү!

Харюу. 1990—1991 оной һуралсалай жэлдэ 95 һургуулида, хүүгэдэй 30 саадта буряад хэлэн шудалагдана. Бүхы дээрэ 6 мянган шахуу һурагшад үзэдэг. 1986 онойхитой сасуулбал, 30 һургуули олон болоно.

Мүнөө жэлдэ округоймнай һургуулинууд буряад хэлэнэй һуралсалай номуудаар яһала бараг хангагданхай. Түрэл хэлэ заалгаяа улам нарижуулхын тулада Буряадһаа, Агын округһоо бэрхэ мэргэжэлтэд уригдана.

Манай эндэ буряад хэлэнэй багшанар үшөөл үсөөдэнэ. Эрхүүгэй гүрэнэй университедтэ буряад отделениие факультет болгохо асуудал табяабди. Боохон посёлогто багшанарай училищиин байшангай баригдахада, үхибүүдэй саадуудта түрэл хэлэеэ зааха мэргэжэлтэдые бэлдэжэ эхилхэбди.

Округой һургуулинуудта хуушан монгол үзэг бэшэг заагдадаггүй.

Асуудал. Буряадуудай автономинуудай нэгэдэлгэ үгыгөөр оюун бодолнай, соёлнай һэргээн хүгжөөгдэхэ аргатай гү! Та юун гэжэ һананат!

Харюу. Буряад үндэһэтэнэй соёл, гэгээрэлээ, ёһо заншалаа һэргээн хүгжөөхын тулада Буряадай гурбан бүридэлые заатагүй нэгэдүүлхэ хэрэгтэй гэжэ асуудал табижа болохогүй гэжэ һананаб.

Манай округто түрэл хэлэеэ шудалха, жэнхэни соёлоо һалбаруулха талаар мэргэжэлтэднай элдэб түхэлэй бэрхэшээлнүүдтэй ушарна. Энээнтэй дашарамдуулан, бидэнэр РСФСР-эй Верховно Соведэй гү, али Министрнүүдэй Соведэй дэргэдэ буряад хэлэ, литературын, түүхын, соёлой, искусствын, спортын, элүүрые хамгаалгын асуудалнуудые шудалха, шэнжэлхэ талаар координационно бүлэг бии болгохо гэһэн дурадхал оруулаабди.

Асуудал. Бүгэдэ буряадуудай түлөөлэгшэдэй хуралдаанда юу хүсэнэбта!

Харюу Энэ хуралдаанда али бүхы амжалта хүсоод, тэндэ абтаһан хараа зорилгонуудай түрэл буряад соёлоймнай дабшасада ехэ шата болохо байһандань этигэнэб.

Нүхэдэй, Оһын, Эхирэд-Булгадай үргэжэлтэ баян тала дайдаар хэдэн мянгаад дүн сагаан хонидой бэлшэн ябахыен харахат.

Хэр угһаа эндэхи буряадууд хониёо үдхэжэ, табан хушуун малайнгаа ашаг шэмые улам бүри арьбажуулан һуудаг алдартай. Округой хонинной мяхан, ноoһон Эрхүүгэй областьһоо гадуур мэдээжэ болонхой.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: Эхирэд-Булгадай районой 25-дахи партсъездын нэрэмжэтэ колхозой үнинэй хонишон Олег Игнатьевич Хандархаев хонидоо бэлшээжэ ябана.

А. ЧЕРНЫХЭЙ фото.

Пёохон ПЕТРОВ

АРАДАЙ ҮЛЬГЭРШЭН,

ГЭСЭРШЭН

Шагаабаритайхан турадаа
Шагнамаар үльгэр хэлсээл.
Шагнажа һууһан нүхэдэй
Дууряама үльгэр хэлсээл...

ШОНО

Хара гэмэ нюдэтэйб,
Хагза татама шүдэтэйб,
Ута һайхан хүлтэйб,
Унжагар һайхан һүүлтэйб,
Уран һайхан хоолойтойб,
Урин һайхан зантайб.
Бүртэн шоно угтайб,
Бүхэли монгол удхатайб.
Хашарагай шуһанай
Харьяхань бахатай лэ!
Үнеэнэй шуһанай
Урьехэнь бахатай лэ.
Эреэхэн гүүе
Эдихэнь амтатай лэ!
Хүлни хурдан даа,
Хүзүүмни бүдүүн даа.
Һобоймни бүхэ даа,
Һабарни хурса даа!
Байтаһан гүүнэй
Байрань хаана бэ!
Үхэр үнеэнэй
Үнжэлгэнь хаана бэ!
Байтаһа баряа хадаа,
Үкээ олоо хадаа,
Талаяа олохоб,
Тайлгаяа тайхаб!

Залуушуулые шэнэ ёһоор хүмүүжүүлхэ, һургаха талаар юрэнхы эрдэмэй һургуулинууд округ соо олон юм.

Багшанарай дунда 20 гаран хүн «РСФСР-эй һургуулинуудай габьяата багша» гэһэн нэрэ зэргэтэй. Арба гаран хүн СССР-эй гэгээрэлэй отличнигууд болонхой.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: Усть-Ордагай дунда һургуулиин багша РСФСР-эй һургуулинуудай габьяата багша Зоя Сократовна Харахинова үхибүүдэйнгээ дунда.

Съездын делегадууд хөөрэнэ:

1. Бүгэдэ буряадуудай түлөөлэгшэдэй хуралдаан тухай өөрынгөө һанамжа хэлэжэ үгыт!

2. Үндэһэн соёлоо, ёһо заншалнуудаа һэргээн хүгжөөхэ ямар арга боломжонууд бии гээшэб! Тэдэниие гүйсэд һайнаар бэелүүлхын тулада юу хэхэ ёһотойбибди!

Иимэ хоёр асуудалда съездын делегадууд харюусаба.

Галина Дасиевна Балюева, Усть-Ордагай совхозой ахамад экономист:

1. Минии һанахада, мүнөө болохоёо байһан бүгэдэ буряадуудай түлөөлэгшэдэй хуралдаан аргагүй ехэ үйлэ хэрэг гээшэ. Энээниие би үнэн сэдьхэлһээ дэмжэнэб.

Нэгэ яһатан байбашье, ондо ондоо республика, округуудта ажаһуужа байхадаа, арадайнгаа үндэһэн соёлые, гурим ёһонуудые, түрэл хэлэеэ алдажа, доройтуулжа эхилһэмнай ехэл харамтай байна.

Одоол мүнөө бүгэдөөрэн сугларжа, буряадайнгаа соёлой хүгжэлтын саашанхи асуудалнуудые тон анхаралтайгаар зүбшэн хэлсэжэ, үнэн бодото хэмжээнүүдые абаха байхабди гэжэ найданаб.

2. Түрэл хэлээ, арадайнгаа үндэһэн соёл гэгээрэл хүгжөөхэ, һэргээхэ арга боломжонууд манда яһала бии болоожо байна. Эдэ бүгэдэ буряад зоной хүсэл эрмэлзэлһээ, оролдолгоһоо дулдыдаха болоно гэжэ би һананаб. Сэхыень хэлэхэдэ, үндэһэн соёлоймнай түрэл хэлэнэймнай мүнөөнэй байдал ехэл гэзэгэнги болонхой. Илангаяа залуу үетэмнай арадайнгаа ёһо заншалнуудые саашадань һэргээхэ, сахиха талаар аргагүй ехэ оролдолго гаргаха зэргэтэй.

Эдэ бүгэдэ асуудалнуудые шиидхэхын тулада хамтадаа зүбшэхэ, хэлсэхэ сагнай одоол ерэбэ ха юм. Зүгөөр хэлсэһэн соогоо тэрэнээ заатагүй бэелүүлжэ эхилхэ ёһотойбди. Съезд дээрэ һайн хөөрэлдөөн болоод, удаань мартагдахагүй, һанаһан хүсэлнай бүридэхэ байха гэжэ ехэл найданаб.

Лидия Борисовна БУТУХАНОВА, Усть-Ордагай округой арадай уран бэлигэй научно-методическа нэгэдэлэй директор:

1. — Энэ съезд манай үндэһэ яһатаниие нэгэдүүлхэ талаар саашанхи зорилгонуудыемнай, хүгжэлтымнай шухала асуудалнуудые элирүүлхэ гол шүглэлтэй гэжэ һананаб.

Манай хуралдаанда Монголһоо, Хитадай Республикын Үбэр Монголһоо, Хальмагһаа монгол угсаатан олоороо хабаадаха юм гэжэ дуулаа һэм. Би соёлой хүдэлмэрилэгшэ байһан тула тэндэһээ ерэһэн түлөөлэгшэдтэй танилсахабди, ажалайнгаа дүй дүршэлөөр хубаалдахабди гэжэ найданаб.

Анхан түрүүн ямар һайн хүнэй толгойдо бүгэдэ буряадуудай түлөөлэгшэдэй хуралдаа үнгэргэхэ гэһэн бодол түрөө гээшэб? Энэ ехэл һайн хэрэг гээшэл даа.

2. Арадайнгаа соёл-гэгээрэл, ёһо заншалнуудые һэргээхэ, залуушуулда дамжуулан үгэхэ эрхэ байдал буряад нютагуудтамнай хэа хаанагүй бии боложо байнхай.

Жэшээлхэдэ, манай округто залуушуулай дунда буряад хэлээ үзэхэ, шудалха эрмэлзэл бии болоно, олон залуушуул гэр бүлэдөө өөһэдөө үзэнэ, шудална. Арадайнгаа ёһо заншал һэргээхэ талаар манай округой зон баһал оролдоно. Газар газарта «Тайлган» үнгэргэгдэнэ, нарай үхибүү үлгыдэ оруулха заншал һэргээгдэжэ эхилнэ. Буряад түрэ найр урданай ёһо гуримаар, аргагүй гоёор эмхидхэгдэдэг боложо байна.

Тиигэбэшье, хуушанайнгаа гурим, ёһо заншал орхижо, мартажа байһамнай мүнөө бүришье элеэр тодоржо, харагдажа байна ха юм. Эдэ бүгэдые мэдэхэ хүнүүд үсөөн болошоо. Жэшээлхэдэ, урайни сагһаа суутай үльгэршэд үгы болоо, олонхи залуушуулнай буряад дуу, хэтэраа гүйсэдхэжэ шадахаяа болижо байна. Тиимэһээ манай съездын үүргэ тон ехэ байха гэжэ тоолоноб.

Александр АНДРЕЯКОВ, комсомолой окружкомой нэгэдэхи секретарь:

1. Мүнөө зарлагдаһан бүгэдэ буряадуудай түлөөлэгшэдэй съезд арадаймнай саашанхи хүгжэлтэдэ алишье талаараа ехэ нүлөө үзүүлхэ байна.

Энэ хуралдаан дээрэ нэн түрүүн түрэл республикатаяа хоёр округой нэгэдэхэ тухай асуудал табигдаха ёһотой гэжэ зарим хүнүүд бодомжолно.

Минии һанахада, нэгэдэхэ тухай асуудалай зүб байбашье, гансал тэрэниие хэлсэжэ болохогүй. Би энэ асуудалда өөрсэ янзаар хананаб. Энэ ехэ хэрэгые бэелүүлхын тула Агын, Усть-Ордагай округуудта бүгэдэ зоной референдум үнгэргэгдэхэ зэргэтэй. Зүгөөр мүнөө үедэ тэрэ саг үшөөл ерээдүй байна.

Орон доторнай хубилган шэнэдхэлгын хүндэ хүшэрөөр ябажа байхада, арад бүхэнэй урда олон янзын асуудалнууд табигдана.

Харин буряад араднай саашадаа экономическа ба соёлой харилсаа хоорондоо улам бүри үргэдхэхэ ёһотой. Хэрбээ Буряадай республикын, округуудай хоорондо һайн харилсаанай бии болобол, хүгжэлтэмнай алишье талаараа эршэмтэйгээр дабшаха болоно.

2. Түрэл арадайнгаа политическэ, соёлой, хэлэ бэшэгэй асуудалнуудые шиидхэхэ хэрэгые округоймнай залуушуул һайшаадаг, дэмжэдэг болонхой. Тэдэнэрэй национальна мэдэрэл нилээн дээшээ болоо. Зүгөөр олонхи залуу нүхэднай ород хэлэн дээрэ хөөрэлдэдэг заншалтай. Тиимэһээ соёлой таһагууд, залуушуулай эмхинүүд буряад хэлэн дээрэ элдэб үдэшэнүүдые үнгэргэдэг байна. Жэшээлхэдэ, манай округһоо гараһан уран зохёолшодтой, эрдэмтэдтэй һонирхолтой уулзалганууд болоно. Иимэрхүү национальна үдэшэнүүд ехэ һонирхол татана.

1986 онһоо хойшо һургуулинуудта жэл бүхэндэ буряад дуунуудай «Алтан шэмэг» гэһэн конкурс үнгэргэгдэнэ. Һүүлэрнь округой түб дээрэ дуунай конкурс үргэлжэлүүлэгдэжэ, түрүү һуури эзэлһэн үхибүүд, залуушуул үнэтэ бэлэгүүдээр шагнагдадаг юм.

Соёлойнгоо хүгжэлтын асуудалнууд тухай хөөрэхэ юумэн яһала олон даа. Залуушуулнай Эрхүү хотын буряадай үндэһэн соёлой түбтэй нягта холбоотойгоор хүдэлжэ эхилэнхэй.

ТҮРҮҮШЫН АЛХАМУУД...

Эрхүү хотын Буряадай үндэһэн соёлой түбэй соведэй түрүүлэгшэ — эндэхи гүрэнэй университедэй профессор, философиин эрдэмэй доктор Виктор Харитонович ХАРНОХОЕВ Усть-Ордагай округой журналист Борис ХАЖЕЕВТЭЙ хөөрэлдэхэдөө, иигэжэ хэлэбэ:

— Манай эндэхи үндэһэн соёлой түбэй байгуулагдаһаар хэдэхэн һара үнгэрбэ. Энэ хугасаа соо материальна талаараа байдалаа һайжаруулхые оролдообди. Бидэнэрэй үүсхэлээр Усть-Ордагай окружной Совет 20 миллион түхэриг манда дамжуулаа. Мүн предприяти, организацинууд болон эмхи зургаанууд, округой колхоз, совхозууд манай түбэй счёдто өөһэдынгөө арга боломжоор мүнгэ оруулна.

Тиихэдэ Эрхүү хотын соёлой управлени хүгжэмтэ комедиин театрай хуушан байшан соо гурбан комната ба нэгэ класс сүлөөлжэ, бидэндэ үгэнхэй.

Саашадаа үужам һаруул байшантай болохо аабзабди гэжэ найдагдана. Үнэхөөрөөшье, бидэнэртэ зүжэг наада табиха зал, гостиница, арадаймнай эдеэнэй дээжые бэлдэхэ кухни гэхэ мэтэшэлэн хэрэгтэй болохо ха юм.

— Үнгэрһэн хугасаа соо ямар юумэн хэгдээ гээшэб! Богонихоноор хөөрэжэ үгыт.

— Сүлөө забдагүй ябадаг болонхойбди,— гэжэ Виктор Харитонович үргэлжэлүүлбэ. Манай түб американска «Ротор — клайб» (Калифорниин штат) клубтай хэлсэжэ, совет болон америкэн бүлэг үхибүүдэй хамтын амаралтые алдар суута Байгалайнгаа эрьедэ 12 үдэрэй туршада эмхидхээ.

Үхибүүд Байгал дээгүүр теплоходоор ябаһан, Эрхүү хотодо экскурсидэ ошоһон, Ангара мүрэнөөр тамарһан, буряадай соёлой үдэртэ эдэбхитэйгээр хабаадаһан байна.

Юрэдөөл, хамаг орёо асуудалнуудые түргэн болзор соо шиидхэжэрхихын аргагүй ха юм даа. Үндэһэн соёлоймнай түбэй урда ехэ зорилгонууд табигданхай.

ӨӨ ХҮН

дмаевич Мошонов — бөө хүн. Тэй хөөрэлдэхэ аргатайб гэжэ бэеэ ля болотор бөөнэртэ хүнүүд ехэ элдэггүй байгаа. Тэд мүнөөшье бари балай харуулнагүй бэшэ үзэхэдэ, бөө хүнэй хэлэһые шагхаар байдаг юм. Бага наһанһаа шажан хадаа арад зониие мүн ра тамхин мүн гэжэ дуулахаһаа эй мүргэл тухай юу мэдэхэбибди

эдэ христиан шажан ехэ нүлөө Ямаршье үзэл, баримталагшад тэ гэшхэжэ шадаагүй. Харин бөө хү э хүргэараа тоолохоор үсөөн бай

эргэтэ һурахаар гү! (Манай экс ю энэ асуудалаар эхилээбди).

ков — Бахтайн Бөө:

эрэг бэшэ ааб даа. Энэ хадаа — шадабари болоно. Өөрөө хүсөөд, болохогүйш.

дабаряа уг залгамжалан дамжуул гүт!

неэнэй бөөнэр — олонхидоо үзэг эдэг, үндэр мэргэжэлтэй хүнүүд. тическэ талаараашье һургаалтай, һайхаар мэдэнэ...

ган ород, харин өөрөө буряад танай һаналда этигнэ гү!

— Үнэншэдэг ааб даа.

— Һүүлэй жэлнүүдтэ бөөлэхэ ушарнууд олон гараа һэн гү!

— Олошоржо байна.

— Бөөлэһэнэйтнай түлөө Танине харшалаа гү!

— Би бүхы харшалалгануудай һүүлээр ерээ хаб. Тиигэбэшье газетын шүүмжэлэлдэ хүртөөб.

— Бөө байхада бэрхэтэй гү!

— Бэлэн гэжэ хэлэхэгүйб.

— Бөө хүн худалаар хэлэдэг гү!

— Үгы ааб даа. Бөө хүн арад зоной толинь болоно. Бөө хүнэй худалаар хэлэбэл, арад зон тэрэ гэһээр ойлгохо юм. Хододоо зүб хэлэхэ ёһотой даа.

— Бурхандa этигэдэг гүт!

— Бодото бурхан бии гэжэ һанагшагүйб. Тиигэбэшье ямаршьеб даа хүсэн бии ааб даа.

— Тиихэдээ муушье юумэ хэдэг хүсэн бии гэжэ гү!

— Дэлхэй дээрэ бүхы юумэн ондо ондоо юм. Һайн юумэн бии. Тиимэһээ муу юумэн бии байжа болохо.

— Та хөөһөөр наһаяа үнгэргөөб гэжэ тоолоногүй гүт!

— Мэдэнэгүйб. Бөө хадамни наһамни дэмы үнгэрөөгүй гэжэ найданаб. Бүхы хүнүүд шэнгеэр ажаһуудагби.

— Хөөрэлдөөнэйтнай түлөө баясаабди. Хүнүүдтэ хододоо һайн һайханиие хэжэ байхыетнай хүсэнэбди

— Таанартаашье һайн юумэ хүсэнэб.

В. БАРБАЕВ.

(«Усть-Ордагай үнэн» газетэһээ абтаба).

ОКРУГОЙ ТОБШО ҺОНИНУУД

НАЦИОНАЛЬНА СТУДИ

Эрхүү хотын соёлой училищида Буряадай национальна студи нээгдэбэ.

Эндэ соёлой байшангуудай, клубуудай мэргэжэлтэдые бэлдэхэ юм. Тэдэ Эрхүүгэй буряадуудай хуушанай ёһо заншалнуудые, гуримуудые һэргээхэ талаар хүдэлмэри ябуулха байна. Мүн студида абтаһан залуушуул түрэл буряад хэлэ, литератураяа үзэхэ, арадайнгаа аман зохёол, этнографи, түүхэ шудалха болоно.

Гадна соёлой ерээдүйн мэргэжэлтэд үндэһэн арадайнгаа хүгжэмэй инструментнүүд (хуур, лимбэ, ханза гэхэ мэтэ) наадажа һурахаар хараалагдана.

Энэ студи Эрхүү хотын буряадуудай болон буряад арадай үндэһэн соёлой түбтэй нягта холбоотойгоор ажалаа ябуулха түсэбтэй.

«ГЭСЭРЭЙ ГАЗАР ДАЙДА»

Усть-Ордагай «Эрдэм» кинотеатрта «Гэсэрэй газар дайда» гэһэн баримтата фильм харуулагдаба.

Энэ фильм соо буряадуудай сахижа ябаһан ёһо заншалнууд, ажабайдалынь зураглагдана. Мүн нютагай гоё һайхан байгаали, түрэ нааданай хүхюун соггой зураглал харуулагдана.

Урдын сагһаа буряад зон орон дайдадаа, уһа голдоо, хада ууладаа эльгэлэн мүргэдэг, шүтэдэг байгаа. Газар бүхэндэ «Тайлган» үнгэргэгдэдэг һэн. Үни холоһоо нютагай зоной дунда түмэршэ, модошо дархашуул олон бэйһан юм.

Фильмын режиссер Л. С. Купершмидт консультантнь СССР-эй АН-ай СО-гой Буряадай эрдэмэй түбэй хүдэлмэрилэгшэ, түүхын эрдэмэй доктор Т. М. Михайлов болоно. Тус фильм Центрнаучфильмдэ буулгагдаа.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: Буряадай заншалта мори урилдаан, бүхэ барилдаан округтомнай дэлгэрэнхэй.

А. ЧЕРНЫХЭЙ фото.

«УСТЬ-ОРДАГАЙ ҮНЭН»

1990 оной январьһаа буряад хэлэн дээрэ барлагдана. Мүнөө энэ газетэ округой буряадуудай һонирхол ехээр татадаг болонхой. Тэрэ 1300 шахуу хэһэгтэй юм. Энэнь эндэхи зоной тооһоо уламжалхада үсөөншье һаа, түрэл хэлээ шудалдаг һурагшадта, багшанарта, залуушуулда ехэ туһатай.

«Аман зохёолоо мартангүйгөөр», «Хэлэн — арад зоной баялиг», «Арадай булаг» гэхэ мэтэшэлэн гаршагууд дор хэблэгдэдэг статьянуудые, материалнуудые олонхи ушарта өөрынгөө хүдэлмэридэ хэрэглэдэгбди,— гэжэ Бахтайн дунда һургуулиин буряад хэлэн болон литературын багша Л. Фёдорова хөөрэнэ.

Автономито округой һургуулинуудта буряад хэлэн ба литератураар һуралсалай программанууд дутална. Тиимэһээ газетын редколлеги болон окружной Соведэй гүйсэдхэхэ комитедэй арадай эрдэм һуралсалай таһаг хоорондоо хэлсэжэ, түрэл хэлэ заалгын программануудые газетынгээ хуудаһануудта толилоо.

Мүн газетэдэ буряадай аман үгын баялиг, зохёолшодой рассказууд, шүлэгүүд, пьесэнүүдһээ хэһэгүүд саг үргэлжэ толилогдоно.

А. ХАЛТУЕВ.

БУРЯАД ХЭЛЭНЭЙ САААШАНХИ ХҮГЖЭЛТЭ ТУХАЙ

бөлөнө. Сталинай болон хрущевско-брежневскэ үеэл сурталай ехэ баадхалга, захиргаалалгын үедэ бүряад арадай түүхэ зорюута хазагайруулагдан, бүряад арадай ажахы, ажаһуудал болон соёлыень бусад монгол үгсаатанһаа таһалжа харадаг ехэ алдуу байһан».

Манай урданай томо эрдэмтэдэй хэлэһэнэй ёһоор, хуушан монгол хэлэн гэшэ бүхы монгол үгсаатадые нэгэдхэжэ байдаг зүйл, тиимэһээ социалис байгуулалтын үедэшье тэрэнээ байлгаха ёһотойбди гэһэн юм. Ушар тиимэһээ Монгол үгсаатадай шэнэ үеын хэлэн тухай асуудал нийтэ монгол хэмжээгээр шиидхэгдэхэ ёһотой гэжэ академик Б. Я. Владимирцов, профессорнууд Ц. Ж. Жамцарано, Б. Б. Барадин, Г. Ц. Цыбиков, мүн Н. Козьмин, Б. Бамбаев болон бусад бэшэһэн байдаг. Тиихэдээ «ерээдүйн нийтэ монгол литературна хэлэн» хадаа хуушан монгол хэлэн ба халха-монгол хэлэнэй нийлэлдэлгэһээ бүрилдэхэ ёһотой, тиихэдэ элдэб олон нютаг хэлэнүүд байн-байн тэрээндэ түригдэхэ зэргэтэй гэһэн байдаг. Г. Ц. Цыбиков хадаа шэнэ бүряад литературна хэлэеэ хуушан монгол хэлэн дээрэ байгуулха, тиихэдээ бүряад хэлэеэ хараада абалсан, халха хэлэндэ түшэглэхэ гэһэн юм. Харин Б. Б. Барадин хуушан монгол ба бүряад хэлэнэй үгын баялигые ашаглан, гол болгон халха хэлэндэ түшэглэхэ, тиихэдээ лата үзэгтэ орохо гэһэн байдаг.

Гэбшье эрдэмтэдэй нийтэ монгол литературна хэлэ байгуулха гэһэн һаналынь шүтэн һүгэдэлгын жэлнүүдтэ шүүмжэлэгдэн буруушаагдажа, бүряад литературна хэлые тон өөрынь үндэһэн дээрэ байгуулха гэһэн шиидхэбэри нам засагай заабаряар абтаһан гээшэ. Тиигээд 30-аад онуудай эхеэр лата үзэгтэ ороошье һаа, халха-монгол хэлэндэ зарим талаар түшэглэһөөр ябаабди. Жэшээнь Пушкинай «Зимний вечер» гэжэ 1935 ондо Солбоной Туяагай оршуулжа толилуулһан шүлэгэй эхиие мүнөөнэй үзэгтэ оруулжа харуулбал, иимэ байна:

Шуугин куугин, һаса бургиуулан,
Шуурган тэнгэриинги манаар бүркээнэ.
Улика, баркирна, араата шинги,
Уйлана; гэгэнэ, нилха шинги.

Хорёод онуудта хуушан монгол, гушаад онуудта лата үзэг дээрэ байһан бүряад литературна хэлэн бурьялма түргөөр хүгжөөгдэжэ, тон ехэ амжалтанууд туйлагдаһан байгаа.

Гэбшье 30-аад оной һүүл багаар шүтэн һүгэдэлгын үе үлэм гааража, нүхэр Ц. Б. Цыдендамбаевай бэшэһээр, манай бүряадай «олохон лэ билдагуушад бүряад хэлые Монгол үндэһэнһөөнь эсэслэн таһалжа ородшолхо гэһэн бодолгодо дэмжэлтэ болгон», литературна хэлэеэ хори бүряадай нютаг хэлэн үндэһэтэй болгожо, ород үзэгтэ оруулһан гэшэбди. Тиигээд литературна хэлэмнай тон өөрын үндэһэтэй, тон тодо һайн үзэгтэй болобо, одоол ихэдэшье хүгжэлтынгөө дардам харгыда оробо, тиигээд лэ арад зоной дунда айхабтар түргэнөөр дэлгэрхэнь бэзэ гэжэ һанагдаһан байгаа. Тэрэ үнэн дээрээ хэлэнэймнай хүгжэлтэ, гушаад онойхидо орходоо, муу байдалтай болоһо; саг ошохо бүри ахирдаһан байна. Литературна хэлэн гушаад онуудта Баруун Бүряадта дэлгэржэ эхилһэн аад, саашадаа энэнь тогтожо, Алайр, Боохон нютагуудта бүри отто заагдахаяа болишоһон юм. Зүүн Бүряадташье тэрэмнай баһал һаһанда хүрэтэр дэлгэрээгүй, үндэһэн хэлэн дээрээ гаргадаг журнал, газетэнүүдээшье илэнхы олоороо абажа уншахаяа болиһон байнабди. Тиигээд шэнэ хэлэнэймнай үүргэньшье тулюур. Жэшээнь, түрэлхи хэлэн дээрээ һураад дээдэ эрдэмтэй болохын аргагүй. Хэдэн зуун жэл дэрлэжэ ябаһан мал ажалааршье гансал Бүряад хэлээр һурабал, дээдэ мэргэжэлтэй болохын аргагүй. Мүн тон өөрын хэлэ байгуулбабди гээд, элинсэг хулинсагайнгаа хэдэн зуун жэлдэ байгуулһан оюун ухаанай баялигһаа таһаршаһан байнабди.

Эдэ бүгэдэһөө ямар тобшолол хэхээр бэ гэхэдэ, тон өөрын бүряад үндэһэн дээрэ һуурижаһан литературна хэлэн холо хүрэйхагүй байба. Бүри тэрэ хорёод ондо Б. Б. Барадин, А. Бадмаев болон бусадай хэлээшэнь зүйтэй байба гэшэ аабза. Үсөөхэн тоото арадай ехээр хүгжөөгүй, шадал багатай хэлэн ород мэтэ иимэ түгэс хүсэтэ хэлэнтэй нэгэн зэргэ хүгжэжэ шадахагүй, тэрэнэй түрилтые гансаараа тэсэн тогтожо бирахагүй, заатагүй түригдэхэ. Тиимэһээ өөрын бүряад үндэһэн дээрэ бэеэ даангил литературна хэлэ байгуулбабди гэжэ зутарангүй, бусад монголшуудтаяа хүсөөр нэгэдхэн, лата үзэгтэй нэгэн нийтэ монгол хэлэ байгуулха хэрэгтэй гэжэ тэдэ бэшэһэн байдаг. Үнэхөөрөөшье нийтэ монгол үндэһэтэй хэлэнэй ута наһатай байхань дамжаггүй аабдаа. Монголой элитэ мэдээжэ уран зохёолшо, эрдэмтэ академик Ц. Дамдинсүрэн энээн тухай иигэжэ уран гоёор бэшэһэн байдаг: «Хэл бичиг, соёл боловсролын талаар мод шиг салбарлан ургахгүй, ус шиг нийлэлдэн урсах бодлогыг баримтална. Салбарлан ургах нь модонд сайн боловч хэлэнд сайн биш байна. Ус гол салбарлан урсвал хол явахгүй хатах, бөгөөд нийлэлдэн урсвал их мөрөн болж алсын замыг туулж их далайд хүрч чаддаг байна. Тэрчлэн олон монголчууд хүчээ нийлүүлэн хамтын хүчээр соёл боловсролоо хөгжүүлээд нэгдэмэл хэл бичигтэй соёлжсон үндэстэн болж дэлхийн бүх олон үндэстний хамтаар нийгэм журам ба эв хамтын нийгэмд шилжиж орно». Тиихэдээ Ц. Дамдинсүрэн хадаа хойто болон урда агуухэ хүршэнэрһөө, «энэ хоёр их ард түмнээс хөндийрэх замаар явахгүй, харин тэр ард түмнүүдтэй харилцаа найрамдлаа улам зузаатгах замаар явж тэр хоёр ард түмний мандсан соёлын шимийг улам ихээр амсаж өөрсдийн соёл боловсролыг хөгжүүлнэ» гэжэ бэшэһэн байдаг.

Тиин эдэ бүгэдэһөө харахада, Д. Бумбеев Л. Раднаева хоёрһоо эхилээд, олон нүхэдэй оруулһан, «һ» үзэгөө «с» үзэгөөр һэлгүүлэе гэһэн дурадхалынь зүб зүйтэй, научна үндэһэтэй байна.

Гэбэшье эндэ гансал «һ»-ые «с»-ээр һолёод дүүрэбэл, таарамжагүй зүйлнүүд олон гараха шэнги. Жэшээнь, «Саһан ехээр орожо, һургуулиһаа ерэмсээрээ, хадаһаа һолжоржо наадабаб» гэһэн мэдүүлэлые иигэжэ бэшэхэ болонобди: «Сасан ехээр орожо, сургуулисаа ерэмсээрээ, хадасаа солжоржо наадабаб». Эндэ «сургуулисаа», «хадасаа» гэжэ хэншье хэлэдэггүй, «сургууляас», «хадаас» гэбэл, дээрэтэхэ болоно. Тиихэдээ энэмнай гаралай падежэй залгалтые монгол хэлэнэй дүримөөр бэшэхэ болонобди. Тёэд «а» гээ хадаа, «б» гэхэ хэрэгтэй: бусад падежнүүдынь хүбилгэхэ хэрэгтэй болохо. Гадна «сасан» гэжэ хүн хэлэдэггүй, харин «цас» гү, али «цаса» гэжэ хэлэдэг гэшэ. Тиин эдэ бүгэдэһөө харахада, ганса үзэг һэлгүүлхэ тухай бэшэ, харин литературна хэлэнэйнгээ үндэһыень һэлгүүлхэ гэхэ гү, али ядахын сагта хэлэндээ нийтэ монгол зүйлнүүдые оруулха тухай хөөрэлдэхэ хэрэгтэй болохо. Тиигээд тэрэ дээрэ дүрдагдагша «Өөбэлын үдэшэ» гэжэ шүлэгэй эхиндэл адли, гушаад онуудта байһан хэлэеэ тэрэ шэгээрнь һэргээхэ гүбди, али монголшолһон зүйлнүүдыень үсөөрүүлхэ гүбди гэһэн асуудал гаража, энээн тушаа дүрим зохёохо болонобди.

Тиигээд Бүгэдэ бүряадай хуралдаанда энэ дурадхал дэмжэгдээд, нийтэ монгол зүйлнүүдые хэлэндээ оруулая гэжэ олонхидой хэлээ һаань, литературна хэлэнэйнгээ үндэһэ һуури һэлгүүлхэ тухай шиидхэбэри хэн абахаб; хэн баталхааб гэжэ тодолхо хэрэгтэй.

Мүнөө тиигээд нүгөө дурадхал дээрэ тобшоор тогтое. Тэрэниие дэмжэгшэдэй хэлэхэ юумэн юун бэ гэхэдэ, бүряад ороной үргэн ехэ тала дайдаар таража нютагжаһан, эртэ урдын түүхэ гарбалтай, хүн зоноороошье олон, гадна литературна хэлэеэ гол хэрэглэдэг, мүн баруун бэеын бүряадайшье, сонгоол-сартуулнуудайшье хэлэндэ дүтэ хори өрбөн нэгэн эсэгын нютаг хэлэндэ үндэһэлһэн шэнэ литературна хэлэндээ хүн зоноо табяад шахуу жэл соо һургажа һургажа, мүнөө болоһон хойно «һ» үзэгые «с» үзэгөөр һэлгэнгүйгөөр, тиигэжэ «хооһоор уһа салгидуулангүйгөөр» энэ байһан хэлэеэ саашань хүгжөөе гэдэг байна. Баһа нэгэ хэлэнэй реформо хэхын тулада һургуулиин бүхы учебник, дүрим, номуудаа дахин хэблэхэ болонобди. Харин мүнөөнэй шахардуу байдалда энээндэ хэрэгтэй мүнгэ зооришье олохонь хэлсээтэй; мүнөө дээрээ хуушаараа байя, эгээр хэлэндээ нийтэ монгол үгэнүүдые олошогоор оруулая; хуушаа монгол хэлээ халха үндэһэтэйгөөр һэргээе; мүн хори үндэһэтэ литературна хэлэн доторoo нютаг нютагай хэлээр, мүн монголшолон бэшэхэ туршалга хэдэг болоё гэнэ.

Юрэ хүбилган шэнэдхэлгын мүнөө үедэ хэлэмнай тиимэшүүл шэглэлтэйгээр хүгжэжэ байна гэшэ аабдаа. Тусхайлбал, ород болон интернациональна үгэнүүдэйнгээ хажуугаар монгол үгэнүүдые яһала хэрэглэдэг гү, али үдхыень мэдэдэг боложо байнхайбди. Жэшээнь: сценэ — тайзан, студент — оюутан, интеллигенци — сэхээтэн, журнал — сэтгүүл, кружок — дугуйлан, телефон — утаһан, турист — жуулчин, обслуживалха — үйлчэлхэ гэхэ мэтэ. Мүн хорёод-гушаад онуудта, бүри урданьшье байһан үгэнүүд һэргээгдэнэ: зүблэлтэ, нам, дарга, хүбисхал, нийгэм журам, эб хамта, нигүүлэсхы сэдьхэл, боди сэдьхэл, арамнайлха, үнгэтэ юртэмсэ, монгол туургатан, бадар гэхэ мэтэ.

Хуушан монгол хэлэн гол түлэб нийтэ монгол хэлэндэ харадуулан заагдана. Жэшээнь, тэндэ иимэ үгэнүүд хэрэглэгдэнэ: ширэгээ (стол), сандали (стул), узүг (указка), ном-ун сан (библиотека), хамтурал (колхоз), Зублэлтэ Холбогату улас (Союз Советских Республик), можи (область), хүрүнггэтэн (капиталисты) гэхэ мэтэ.

Мүнөө искусствын, ажахын болон ажаһуудалай талаар бусад монголшуудаараа харилсаамнай улам нягтаржа, монгол хэлэ хэрэглэхэ эрхэ нэхэсэл ургэдэнэ. Арадай поэт Цырен-Дулма Дондокова Хитад айлшаар ошожо ерээд, «Улаан Үдээс бичиг» гэһэн зохёол өөрынгөө бэшэдэг гүримаар бэшэ, харин «хуушан монголоо һэльбэн, бүряад болон монгол хэлэ холиһон; забһарай хэлээр» бэшээ һэн. Энэнь радиогоор уншагдаа. «Монголнүүдаараа үргэнөөр харилсаха үе сагнай болоо. Тиигээд нэгэ һэтан байгаад, оршуулагшатайгаар хөөрэлдэжэ байха болоо һаамнай, тиимэшэ зохид бэшэ ха юм даа. Тиимэһээ элдэб туршалганууд хэгдэхэл ёһотой» гэжэ Цырен-Дулма Дондоковна зүб зүйтэй бэшэнэ.

Дээрэ хэлэгдэһэн бүгэдэһөө харахада, бидэ саашадаа бэшэгэй иимэ гурбан хэлэ хэрэглэхэ ёһотой болонобди:

1. Шэнэ бүряад литературна хэлэн. Энээнээ «с» үзэгтэ оруулха гү, али хуушаарынь байлгаад, нийтэ монгол хэлэндэ ойртуулха гү гэһэн асуудал олонхиин һанамжаар шиидхэгдэхэ болоно.

2. Хуушан монгол хэлэн. «Үльгэрүн далай», «Шэдитэ хүүр», «Рашияну дуһал», «Милын туужа», «Алтан тобшо» гэхэ зэргын урданай зохёолнуудые энэ хэлэн дээрэнь шудалха ёһотойбди. Мүн бурхан шажанай номууд энэ хэлээр барлагдаһан. Харин һүзэглэгшэдэй тоо һүүлэй үедэ арба дахин олошороо. Гадна бусад монголшуудайнгаа бэшэһэн зохёолнуудые энэ хэлэн дээрэл уншадаг болохобди. Юундэб гэхэдэ, Ара Монголнай иигэһээр хууша монголдоо ороохоор бэлэдхэжэ байна.

3. Ород хэлэн. Энэ хэлээр бүряадууд дээдэ эрдэм шудалан, элдэб олон мэргэжэл саашадаашье олодог байха. Гадна элдэб олон һалбаряар научна хүдэлмэри гол түлэб энэ хэлэн дээрэ ябуулагдаха. Мүн элдэб һэтантай хамта хүдэлдэг газарта, суглаа хуралдаануудта, хэрэг хүтэлбэридэшье ород хэлэ хэрэглэхэ бээбди.

Ямар хэлэ ямар ушарта хэрэглэхэб, мүн эдэ хэлэнүүдые ямар һургуулиин программада уялгата болгон оруулжа; харин ямартань орууланшьегүйгөөр, һайн дураараа үзэхэб гэхэ мэтэ тухай хэлэнэй хуулида тодоор хэлэгдэхэ ёһотой. Тиигээд энэ хуулиие үсөөхэн бүлэг зон тиигэд гээд баталжархиха бэшэ, харин урид тэрэниие үргэнөөр хэлсэхэ ёһотойбди.

Л. ШАГДАРОВ.
хэлэ бэшэгэй эрдэмэй доктор.

Энэ статьягай гонорарые автор Анаагай дасанай барилгада хандиблана.

РЕДАКЦИҺАА: Илангаяа мүнөө үедэ эгээл шухала болоһон асуудал — үндэһэн бүряад хэлэнэй саашанхи хүгжэлтэ тухай асуудал түс статья соо табигдаба гээшэ. Олоороо хэлсэһэн оогүй гэдэг бэлэй. Тиимэһээ энээн тухай өөһэдынгөө һанамжа, дурадхалнуудые хэлэхыетнай манай уншагшадые, эрдэмтэдые, багшанарые, уран бэлигтэниие уринабди.

СЭДЬХЭЛДЭ ҺАЙХАНААР ҺАНАГДАДАГ

Номин Байгал далайнгаа арьбан үргэн ара үбэртэ хэр угһаа ажаһуудаг бүряад-монгол үгсаатан эртэ урдаһаа холбоо барисаатай, үгэ нэгэтэй, эльгэнһээ энэрхы байһые түүхын олон баримтанууд баталан гэршэлнэ.

Хүбисхалай хүлгөөтэ жэлнүүдтэ энэ мэдэрэлынь улам хурсадаа. Бэрхэшээлые бэрхэшээнгүй, бултанай түлөөлэгшэд сугларжа, түрүү үзэлтэй эрдэмтэ хүнүүдтээ этигэжэ, арадайнгаа саашанхи хуби заяанда һанаагаа зэбхэжэ, зүбшэдэг байһан юм. Сагай эрхэ байдалда тааруулан, шэнэ зорилго үрдэа табидаг, тэрэ шиидхэбэрёо бэелүүлхэ хэрэгтэ үргэн арадаа элсүүлхэ хүдэлмэри ябуулдаг байһан гээшэ. Иигэжэ түүхын эрвээсэһээ гээгдэнгүй, зонойнгоо жолоо барижа ябаһан бүряад-монгол арадай түрүүшүүл, урдаа хараха эрдэмтэдтээ хамта дүүрэн бэлэдхэлтэйгээр Зүблэлтэ засаг үгтажа, автономи тухай Ленинэй номнолые хүтэлбэри болгон, Бүряад-Монголой автономито республикые хуулита ёһоор тогтооһониинь яаха аргагүй зүб; арадтаа һайшаагдаһан агуу ехэ амжалта мүн байгаа.

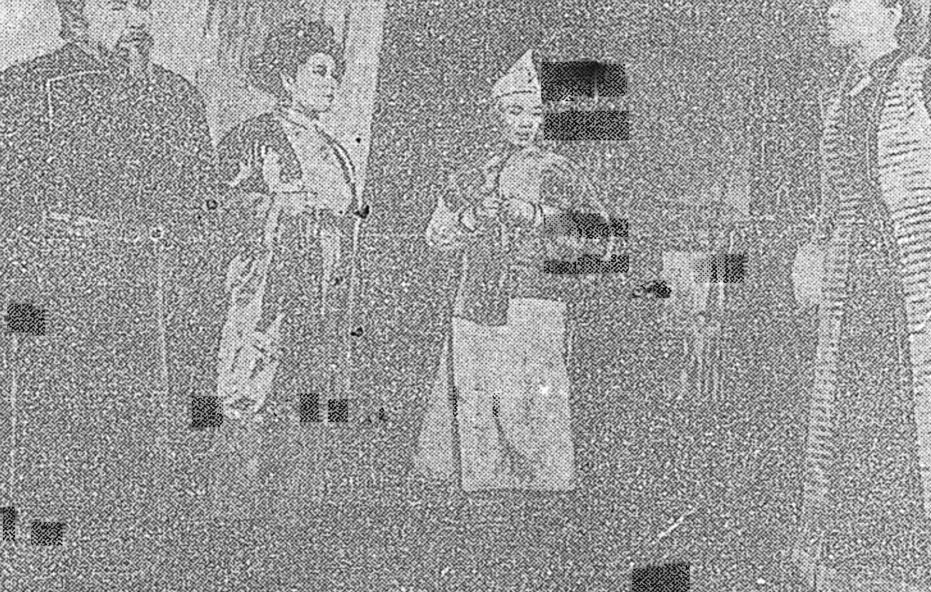
Бүхы бүряад-монгол үгсаатан автономито гүрэнэй туг доро нэгэдэжэ, тэрэ засагаа байгуулаад байхадаа, эрдэм соёлоо, түрэлхи хэлэеэ хүгжөөхэ зорилго табиһан, бодото хэмжээнүүдые абаһан, далайса ехэтэй алхамуудые шата дамжуулан бэелүүлжэ эхилһэн юм. Нэн түрүүн урда бэедэ — Ага, Хори дээрэ бүряад долоон жэлэй һургуулинуудые нээжэ, һураха хүсэлтэй залуушуулаа суглуулан һургажа эхилээ. Урда бэедэ ород хэлэ заадаха багшанарай үгы байхада, Баруун аймагуудһаа (илангаяа Боохонһоо) ород хэлэндэ бэрхэ мэргэжэлтэй багшанарые асаржа, хүдэлгэһэн байна. 1926 ондо минии Хориин долоон жэлэй һургуулида һурахаяа шаби боложо ороходо, баруун аймагуудһаа ерэһэн багшанар Иванов, Санжиев, Вампилов, Грищенко бидэниие ород хэлэндэ, эрдэмдэ һургаа һэн.

Мүн манай залуу республикын холые харадаг ударидагшад Ербанов, Сахьянов, Доржиев, Дампилон түрүүтэй эрдэмтэй нүхэдөөрөө хамта Совет засагай дээдын зүргаанай халуун туһаламжаар Дээдэ-Үдэ хотодо Бурпедтехникум, Бурсовпартшкола, Буркавдивизион нээгээд, бүхы баруун, зүүн аймагуудһаа бүряад залуушуулаа суглуулжа, һургажа эхилээ һэн. Эдэ гурбан эрдэмэй гуламта бүряад хэлэнэй хүгжэхэ хэрэгтэ ехэ үүргэ дүүргэһэн, республикын ерээдүйн мэргэжэлтэ кадрнуудые бэлдэхэ эрилтэ бэелүүлһэн байха.

1930 ондо Хориин долоон жэлэй һургуули дүүргэһэн хүн Бурпедтехникумдэ ороходом, Б. Барадин, Г. Цыбиков гэһэн солото эрдэмтэд, багшанар байжа, түрэлхи хэлэеэ хүгжөөхэ тухай мартагдашагүй һургаал заабари хэлэһэн юм. 1931 оной намар баруун бэеын аймагуудай һургуулинуудые бүряад хэлэн дээрэ заадаг болгоходо, тэндэ бүряад багшанар дуталдажа, республикын засагай тогтоол гаража, Бурпедтехникум Совпартшкола хоёрһоо 20 хүниие багшын ажалда баруун аймагуудта ябуулха болоо һэн. Тэрэ тоодо би оролсоһон байгааб. Хахад һарын бэлэдхэл болоо. Ехэнхидээ Б. Барадин хэлэн тухай туһатай заабари үгөө һэн. Ябахымнай урда Ербанов, гэгээрэлэй министр Дашидондобэ уулзалга хэжэ: «Туһаламжа ехэтэй байхат. Бэрхэшээл ушараа һаань, манда сэхэ бэшээрэйгты», — гэжэ бидэниие зоригжуулаа һэн. Минии, залуу багшын, Эхирэд-Булгадай аймагай Харануудай эхин шатын һургуулида ошоходо, халуунаар угтаа һэн. Багшанараа хүндэлдэг заншалтай түрэлхид байгаа. Эндэхи зон бүряад хэлээрээ хөөрэлдэдэг, үльгэр түүхээр баян нютаг байгаа. Би зоной туһаламжаар һуралсалай нэгэ жэл соо багшалаад, олон ехэ наһатаниие үзэг номдо һургаһан магтаалтай хүн гэдэргээ бусажа, Хяагта хотодо зөөжэ ошоод байһан Бурпедтехникумдэ һуралсалаа үргэлжэлүүлээб. Баян музейтэй, олон номтой библиотекэтэй хото бэлэй. Эндэ һуралсалаа дүүргээд байхадаа, 1934 ондо Улаан тугта Буркавдивизиондо уялгата сэрэгэй албанда абтажа ошооб. Энэ Улаан тугта дивизион КВЖД-гэй дайнда хэбээдэжэ, 14 сэрэгшэд Дайшалхы Улаан Тугай орден хайрада хүртэһэн алдартай. Дивизионой командовани морин сэрэгшэдые Бүряадай бүхы аймагуудһаа: Алайрһаа, Агаһаа, Хориһоо, Сэлэнгэһээ, Баргажанһаа, Захааминһаа суглуулаад, сэрэгэй һуралсал гаргаа. Эдир залуу наһандаа Бурпедтехникум, Бурсовпартшкола Буркавдивизиондо хүмүүжэн бэлбэсоржо, баян дэлгэр бүряад хэлэеэ хүгжөөн, арадайнгаа литературна хэлэнэй бата һуури табижа, үндэһэн соёлоо хүгжөөн ябаһан тэрэ үеын хүбүүд, басагад минии сэдьхэлдэ һайханаар һанагдадаг.

Түүхэтэ түрүүшын жэлнүүдтэ, республикын сэсэн ударидагшадай эрдэмэй холые хаража, зүб табиһан үндэһэ һуури дээрэ аюулта усадхалганда дайрагдангүй, мүнөө хүрэтэр хүгжэн ерэһэн байгаа һаа, ямар гайхамшаг амжалтатай бүгэдэ бүряадуудай түлөөлэгшэдэй хуралдаае угтаха байгаа гээшэбибди гэжэ шаналан һанахаар байна.

Цокто КОМТОЕВ,
Бүряадай арадай уран зохёолшо, РСФСР-эй һургуулиин габьяата багша.

Хэжэнгын арадай театрай коллектив Бүряадай арадай уран зохёолшо Доржо Эрдынеевэй «Бальжин хатан» гэһэн зүжэгые амжалтатайгаар табижа, олоной һайшаал, магтаалда хүртэһэн байха. Арадай театрай артистнууд энэ зүжэгые Монголой Арадай Республикада, Агын бүряадай автономито округой нютагуудта амжалтатайгаар харуулһан гээшэ.

Энэ зүжэгэй гол рольнуудта Виктор Санжимитыпович Мункин, Сэсэгма Шойдокова болон бусад һайнаар наадажа, бэлиг шадабаряа ялас гэмээр харуулаа.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: зүжэгһөө хэһэг.
С. БАЛДУЕВАЙ фото.

дотор бүряад зоной ехэл тарашанхай ажаһуудагынь элитэ. Тиимэһээ эдэ улад зониие соёл болбосоролойнь; үндэһэ яһанайнь талаар нэгэдүүлхэ гээшэ баһал ехэ үдха шанартай. Энэ асуудал илангаяа автономито округуудта ажаһуудаг бүряад зондо ехэ хабаатай байна.

Гурбадахинь, «Бүряад-Монгол» нэрээ республика дахинаа абахань гэшэ гү гэһэн бодол намайе эзэлнэ. Мүн манай округой делегадууд иимэрхүү һанал бодолтой ерэнхэй. Энэ асуудал мүн лэ түс съезд дээрэ шиидхэгдэхэ ёһотой гэжэ һанагдана.

Саашань хэлэн тушаа хэлэхэдэ, хүшэрхэн байна. Мүнөөдэр манай бүряад хэлэнэй ямар байдалда ерэшөөд байһыень бүхэ бэе дээрээ мэдэржэ байнабди. Түрэл хэлэеэ мэдэхэгүй хүнүүд хаанаһаа ёһо заншалаа, үг гарбалаа, соёл болбосоролоо мэдэхэб даа. Энэ алдуугаа заһахын түлө тодорхой программа хараалха, түс съезд дээрэ баталха ёһотой.

Хэрбээ эдэ асуудалнуудай шиидхэгдэшөө гэшэ һаань, аша үрэтэй съезд болоо гэжэ тоолохо байнаб. Харин хэрүүл шүүлэ, бэе бэеэ хараһан асуудалнуудые табла һаань, эндэ суглараһан бүряадуудай юушье шиидхэжэ шадахагүйнь эли. Тиимэ түлэ съездымнай ашаг үрэтэйгөөр үнгэрэг лэ гэжэ хүсэнэб.

БЕСТУЖЕВУУД МАНАЙ УГСААТАН ТУХАЙ

ДЕКАБРИСТНУУД аха дүү Николай ба Михаил Бестужевүүдэй нэрэнүүд бидэндэ ехэ һайнаар дурсагдадаг. Юуб гэхэдэ, олон жэлдэ Селенгинскдэ ажаһуугаа, өөһэд тухайгаа һайхан дурасхаал үлөөгөө.

1839 оной сентябриин 1-дэ Селенгинскдэ аха дүү хоёр ажаһуухаяа ерээ бэлэй. Нютагай хүнүүд ехэ һайнаар тэдэниие угтаа һэн. Ухаан бодолой, һайхан хүсэлэй, эрдэм мэдэсын эхин һуури табигшад гэжэ нэрлэдэг байгаа. Селенгинскдэ аха дүүнэр газар элдүүрилгэдэ, хони үсхэбэрилгэдэ гол анхаралаа хандуулжа эхилээ һэн. Тиихэдээ парнигуудые, огородуудые бии болгоо; уран гартанай; мүн час ба оптикын шэл заһабарилгын мастерскойнуудые нээгээ бэлэй.

Тэдэнэй шабинараар, туһалагшадаар бүряад зон хүдэлдэг байгаа. Дээдэ изагуурай хүмүүжүүлгэтэй хүнүүд аад, юрын, боро ажал тэдэнэр хэдэг байһанаараа сэлэнгынхидые гайхуулдаг һэн.

Михаил Бестужев иигэжэ бэшээ һэн: «Бидэниие тойроод һайхан сэдьхэлтэй бүряадууд ажаһуудаг... Наһатай үбгэд, хүгшэд бидэниие ехэ хүндэлдэг юм». Тэдэ үгэнүүдыень дабтан, Николай иигэжэ хэлээ һэн: «Бүряад зон гэжэ ямар жэгтэй һайн хүнүүд гээшэб, ехэнхи сагые тэдэнтэй үнгэргэн, олон юумэ асуун һурадаг; хөөрэлдэдэг һэмди». «Улаан наран» гэжэ нэрэ Николайда бүряад зон үгөө бэлэй.

Бүряад арадай ажабайдал, ажаһуудал аха дүү хоёрые ехээр һонирхуулдаг байгаа. Тиимэһээ арадай һанаан бодолые, баяр зоболонгые, хүсэл найдалые элирхэйлэн харуулһан, тэдэнэй ажабайдал тухай хөөрэн тайлбарилһан аман зохёолые тэдэнэр суглуулдаг, шэнжэлдэг байгаа.

Тэрэшэлэн бүряадуудай ажахы эрхилэлгын ажал ябуулгые шэнжэлэлгэдэ Николай Бестужев горитой анхарал хандуулдаг һэн ха. Газар элдүүрилгэдэ бүряад, ород зон бэе бэетээ дүй дүршэлөөрөө хубаалдадаг байна гэжэ тэрэ тэмдэглэһэн байдаг. «Бүряад ажахы» гэжэ нэрлэгдэһэн статья соогоо тэрэ иигэжэ бэшэһэн юм: «Бүряад зоной дунда газар элдүүрилгэ түргэн нэбтэрүүлэгдээ. Хадын горхонуудай хоорондуур нэмжыһэн таряалангай газарые эгээл түрүүн тэдэнэр уһалжа эхилһэн юм. Удаань тэдээнһээ һуран, уһалуурнүүн искусствотай ород зон танилсаба, тиигэжэ хаа хаанагүй хадын гол, горхонууд хэрэглэгдэнэ, Байгалай үбэрэй сабшалангууд, таряалангууд уһалагдана... Бүряадууд хадаа талхаар хангадаг зон болонхой».

Тэрэ холын сагта олонхи бүряад зоной үгытэй ядуу, үзэг бэшэгшье мэдэхэгүй байһаншье һаань, тэдэнэй ухаатай һүбэлгэн, бэлигтэй байһыень ойлгоһон Николай Бестужев һайн һайханаар иигэжэ хэлээ һэн: «Бүряадуудай ухаан бодолой бэлиг шадабари тухай хэлэхэ болоо һаа, миниим һанамжаар, тэдэнэр хүн түрэлтэнэй эгээн эрхим үгсаатантай нэгэ жэргэлдэ алхалха».

Энэ арадай оюун бэлигтэй һайн танилсааб, тиихэдэ арадай олон янзын түхэл шэнжэнүүдые, абари зангуудые шэнжэлэн үзөөб гэжэ хэлэхэ Николай Бестужев дүүрэн эрхэтэй байгаа. Саг үргэлжэ бүряадуудтай уулзажа, хөөрэлдэжэ байһан ушарнууд бүряад зоной һүбэлгэн ухаатай, ажалша байһые гэршэлхэ шэнжэлэлгын горитой материал олгуулһан байха юм. «Бүряад ажахы» гэһэн статья соогоо тэрэ иигэжэ бэшэһэн байна: «Бүряад хүн өөрөө дархан, барилгашан, газар хахалагша, үбһэшэн. Тэрэнгүйгөөр эндэхи байдал ехэ муу байха һэн. Европын шэнжэнүүдые һажаалган хэһэн манай гэрэй мебелиие бүряадууд хээ, тэдэнэр байшангуудай баряа, тиихэдэ тэргэнүүдые бүтээгээд, дүү басагандамнай хэрэгтэй юумыень хуу хэлсээ... Юрынхеэр аад, ехэ бодолтойгоор түргэн гол, горходоор түлеэ урадхуулна...»

Бүряад зоной айлшадаа ехэ һайханаар угтадаг байһан. Тухай аха дүү декабристнууд тэмдэглэһэн байдаг. «Эгээл үгытэйнь танигдаагүй хүнэй гэртэнь орожо ерэхэдэ, һүүлшынгөө адха сай аяга соо хэжэ эдеэшүүлээд, удаань хэдэн үдэр соо хооһоор байдаг юм», — гэжэ Николай Александрович бэшэһэн байна. Бүряадуудай үнэн сэхэ байһаниинь тэдэниие гайхуулдаг һэн. «Хэды ядуу түлөөр байбашье, үрятэй хүн үриеэ бүршадаггүй байгаа. Өөрынгөө уялгаһаа арсангүй, хэдэн жэлэй туршада хүдэлэн, түлэжэ һаладаг байна», — гэжэ тэдэнэр тэмдэглэһэн байдаг.

Бүряад зондо мэргэжэлтэ техническэ эрдэм мэдэсэ олгуулха хэрэгтэ аха дүү Бестужевүүд ехэ оролдолго гаргадаг һэн. Өөһэдынгөө мастерской соо бүряад зониие һургадаг, ажахын хэрэгээр нютагуудаар ябажа заадаг байһан юм. Һураха ехэ хүсэл зорилготой байһан бүряадууд Бестужевүүдтэ ерэжэ, һуралсалай курса гараад, гэртээ бусадаг байгаа. Зохёохы хүдэлмэридэ шуналтай хүнүүдые аха, дүүнэр тэмдэглэдэг һэн.

Жэшээлбэл, залуу хүбүүн Сандан Бадмаевта түмэр дээрэ һиилэхэдэ хэрэгтэй инструментнүүдые Николай Бестужев бэлэглэһэн гэжэ мэдээжэ. Удангүй нэгэ хэды сагай үнгэрөөд байхада, гоёор угалзатуулан һиилэгдэһэн шэмэглэлтэй бүряад хутага бэлэг болгон, Николай Бестужевта тэрэ хүбүүн барюулһан юм.

Селенгинскдэ Бестужевуудтай һайн танил байһан Үбэгүүн Сарампилов үшөө Петровско заводто байха үеһөөнь эхилээд ябалсадаг, энэ тэрэ юумэндэ һурадаг байһан юм. Тиигэхэ үедөө бэлигтэй Сарампиловые һургаһан Николай Александрович тэрээндэ элдэб материал, инструментнүүдые үгөөд, эбдэрһэн механизмтай тамхинай хүгжэмтэ хайрсаг бэлэг болгон дамжуулаа. Бестужевуудай Селенгинск ерэхэдэ, өөрынгөө гараар хэһэн бэлэгүүдээ — мүнгөөр шэмэглэгдэһэн хэтэ, сахюур ба холые хараха труба тэдэндэ үгөө һэн.

«Дурсалганууд» соогоо Михаил Бестужев иигэжэ бэшэһэн байдаг, «Тэрэнэй (Сарампиловай) һэеы гэртэ ороходоо гайхаабди. Николай ахында байһан юумэнүүднай хуу ондоо болошоод байгаа. Шэлэйнь хэлтэрхэйнүүд хараха трубануудта, дурамуудта табигдаанхай байба. Тэдэнэй зариманиинь дууһан бүтээгүй байбашье, абажа харахада, тон эли тодо байна. Тиихэдэ үнөөхи тамхинайнь хайрсаг заһагдаанхай, хүгжэм яһала хангинуулжа байна». Бестужевуудай Селенгинск ерэхэнэй һүүлдэ Сарампилов тэдэнэй мастерскойдо хүдэлжэ эхилһэн юм.

Аха дүү Ирдыни ба Анай Унгаловууд Бестужевуудай эгээл бэлигтэй һурагшанарынь байһан байна. Бестужевуудай дүү басаган Елена Александровнагай дүй дүршэл халан абаһан Анай ехэ бэрхэ тогоошон, кондитер, мүн тиихэдэ һайн дураараа сүлөө сагтаа скульптор боложо, олон юумэ бүтээһэн габьяатай. Николай Александровичай зуурышалгаар Анай Унгалов Эрхүү ошожо, шэнэ театрай, бусад албан зургаануудай шэмэглэлнүүдые бүтээлсэһэн байха юм. Нютагай нийтын ажал ябуулагшадай үүсхэлээр декабристнууд К. П. Торсон, Н. А. Бестужев гэгшэдэй хүүрнүүд дээрэ хүшөө табиха гэһэн шиидхэбэри абтажа, тэндэ хүшөөнүүдэй постаментнүүдые Унгалов бүтээһэн байна.

Селенгинскдэ хоёр дахин ошоһон Бүряадай эгээл түрүүшын эрдэмтэ болохо Доржо Банзаровтай аха дүү декабристнууд дүтөөр ханилдаг байгаа... Һүүлшынхиеэ ерэхэдээ, эрдэмтэ дүрбэн хоног соо айлшалаа. Тиигэжэ Николай Бестужев тэрэнэй дүрые зураһан юм. Тэрэ үедэ Забайкалиин арадай түүхээр Николай Бестужев материалнуудые суглуулдаг, тэрэшэлэн Бүряадай эгээл түрүүшын эрдэмтэтэй энэ асуудалые саг үргэлжэ зүбшэн хэлсэдэг байгаа.

Хизаартань ажаһуугшадай байдалые аха дүүнэр саг үргэлжэ шэнжэлдэг һэн. Жэшээлбэл, бүряад арадай ажабайдалые хэдэн олон жэлдэ шэнжэлһэнэйнь үрэ дүн болохо «Галуута нуур» гэһэн Николай Бестужевай очерк ехэ һонирхолтой. XIX зуун жэлэй түрүүшын хахадта ажаһууһан бүряад арадай ажабайдалые гүйсэд дүүрэнээр харуулха гэжэ оролдоһониинь ехэл һайн байна.

Очеркын гол удхые профессор М. К. Азадовский иигэжэ элирхэйлһэн байна: «Н. Бестужевай очеркын баян удхые сэгнэхын тула, оройдоол ганса этнографическа шэнжэнүүдые тэмдэглэн тоолохоор. Тиигэжэ бүряадуудай физическэ түхэл, гүн бодолой шэнжэ, үлгы тухай хөөрөөн, үхибүү эдеэлүүлгын онол арганууд, бүряадуудай мэндэшэлэлгэ, малгайнууд, тэдэнэй ёһо гуримай удха, һэеы гэрэй досоохи хэрэгсэлнүүд, хэрмэ агнагшадай балгааһан гэрнүүд, түлеэ болон хоол бэлэдхэлгэ.., гэхэ мэтэ нэрлэгдэнэ».

Бүряад зоной түрэ хуримай ёһо заншалнууд, саг ба харгы зам хэмжэлгын онол арганууд, бүряадуудай хатар, наадануудтухай Н. Бестужев бэшэһэн байна. Социальна ажаһуудал, бурхан шажан тухай тэмдэглэлнүүдые хэһэн юм. «Бүряадай фольклористика» гэһэн хүдэлмэри соогоо профессор М. П. Хомаганов иигэжэ бэшэһэн байдаг: «Уншагшад энэ очерктой танилсахадаа, бүряадуудай ажабайдал, ажаһуудал, ёһо заншалнууд, ёһо гуримууд, наадануудые, поэтическэ соёл тухай үргэн мэдэсэтэй болодог, мүн тэрэнэй социальна зорижол, һанал хүсэлнүүдые гүнзэгыгөөр ойлгодог болоно...»

Аха дүү Бестужевүүдэй зохёохы ажалай баялигуудые шэнжэлхэ үедөө тэдээндэ тон зохидоор хандадаг, тэдэниие ехээр хүндэлдэг байһан бүряад арад тухай тэдэнэй тэмдэглэһэн һайн һайхан үгэнүүдые бидэ уншанабди.

И. ЯРНЕВСКИЙ,
Бүряадай ССР-эй эрдэмэй габьяата ажал ябуулагша.

УГАЙМНАЙ ТҮҮХЭҺЭЭ ҮНДЭҺЭТЭЙ

(Выставкын залһаа тэмдэглэлнүүд)

МҮНӨӨДЭР Улаан - Үдэдэ нээгдэхэ бүгэдэ буряадуудай хуралдаае угтуулан, тэрээндэ зорюулагдажа, Ц. Сампиловай нэрэмжэтэ уран һайханай музейдэ буряад арадай гар урлалай выставкэ эмхидхэгдэбэ гэжэ һаяхан уншагшадтаа дуулгаа һэмди. Тиимэһээ тэрээхэн үгтэһэн тобшо тэды мэдээсэл-соносхолнай олоной һонирхол татаһан байжа магад. Илангаяа съездын делегадууд, тэрээндэ уригдаһан олон тоото айлшад дурсагдагша выставкые арга заатагүй орожо хараха, өөһэдынгөө сэгнэлтэ, һанамжа, дурадхалнуудые тусхай дэбтэртэнь бэшэхэ ёһотой.

Харин бидэ мүнөө музейн гурбан залнуудаар ябажа, хараһан, үзэһэнөө тобшолон, олониитэ уншагшадтаа дуулгаха хүсэлтэйбди. Юу хэлэхэб, үндэһэн искусствымнай угай жама ёһо гэшэ үргэлжэлжэ байгаа юм бээ. Тиимэһээ тэрэнэй саашадаашье улам хүгжэжэ, үндэһэн соёлоймнай жасада ехэ хубитаяа түхөөжэ байха зорилготойгоор энэ выставкын эмхидхэгдэһэниинь һайшаалтайшье, дэмбэрэлтэйшье гэшэ.

Урдын буряад гуримаар, зүүн гар талаяа барин, нара зүб гороолһоор бүхы гурбан залыень үзэжэ гарабабди. Баруун зал соонь Байгалай баруун бэеын буряадуудай урданай ажабайдалай эдлэл, хэрэгсэлнүүд табигданхай. Тэдэнэй олонхинь Эрхүүгэй болон Усть-Ордагай хизаар ороноо шэнжэлэлгын, мүн Буряадай түүхын музейнүүдһээ асарагдаһан, табигдаһан байба.

Бөөгэй мүргэлэй бүдөөр, арһаар, модоор, түмэрөөр болоод үнгын шүрэ холижо хэһэн янза бүриин онгонууд энэ залай эхиндэ табигданхай. Дээгүүрнь уран зураашад И. А. Аржиковай, Ц-Н. Очировай тоһон, уһан шэрээр бөө мүргэл харуулһан зурагууд харагдана. Р. С. Мэрдыгеевэй «Тайлган» гэжэ үргэн энтэй зураг харагшадай анхарал абаһаар татана.

Юрэ бусын сонхоор зүнай тэниглэн хүдөө нютагые хаража байһандал мэдэрэл түрэнэ. Тайлганай найрай эхилхээ байһан үе хаш даа. Ехэ тамгын хэдэн тогоонууд хээрын модон түлгэнүүд дээрэ табигдахаяа байна хэбэртэй. Тээ саанань шарууһанай утаанууд бадхана. Улай мяханда обтоһон нохойнууд намнагдана, тээ саанань бүхэ барилдаанда олон эрэшүүл зэһэжэ байна хэбэртэй. Тэдэнэй наада захада найрай мяха эдижэ үрдингүй, арзаяа ехэдүүлжэ бариһан үбгэжөөл алдажа унаад, аша басагаяа уйлуулнашье хэбэртэй. Нара, ногоо татаһан нажар сагай эхиндэ орон нютагайнгаа үндэр обоо, тайлга тахижа сэнгэдэг, хүхидэг элинсэгүүдэймнай ёһо гуримые тэрээхэн зураг шогтой дулааханаар харуулжа үгэнэ.

Баруун буряадуудай хубсаһа хунар, зүүдхэл, гоёолтонууд болоод морин агтын тоног зэмсэгүүд яһалал һонирхолтой. Илангаяа модон хүбөө соо һуулгаһан хуушанай фото-зурагуудай урда харагшад удаан тогтожо, гаршаг тайлбариинь уншана. Жэшээлхэдэ, 1909 ондо хаалгаһан фото дээрэ гоёлойнгоо хубсаһатай һууһан Алайрай бэреэдүүд Повалеева Надежда, Аширова Матрена гэгшэдэй дүрэ һонирхолтой. Тиихэдэ 1904 ондо абхуулһан фото-зураг дээрэһээ хитад хурган торгон дэгэлтэй Бампил Самсоновой, Эдын буряадуудай тайшаа Сократ Пирожковой тэрэл оной октябриин 2-то абхуулһан зурагууд — тэдэ зоной ажана баян һуудалтай, хурса хурдан бодолтой байһые тодоор харуулна.

Тэрэшэлэн олон фото-буулгабаринууд сооһоо Верхоленскэ уездын буряад бүлэ, үргэн талын сабшаланда уһалууриин модон хобоонүүдай татагдаад байһан зүйлнүүд — тэрэ дайдын буряад зоной үшөө зуугаад жэлэй саана газар ажал абьяастайгаар эрхилдэг байһые гэршэлнэ.

Удаадахи залнуудта зүүн буряадуудай урданай ажаһуудалай хэрэгсэлнүүд болон мүнөө үеын гар урлалай зүйлнүүд олоор табигданхай. Мориной дэлһэ, һүүлээр нэхэжэ хэһэн «Хани нүхэд», «Хабарай» гэһэн Т. Дашиевагай, Б. Дамбаевагай гобеленүүд, уран һиилүүршэд Ш. Дашиевай, Б. Энкеевэй, Вл. Михайловай зүйлнүүд уран нарин хэлбэреэрээ баясуулна.

Мүн лэ эндэ Буряадай ахамад үеын алташа, мүнгэшэ дархашуулай Буряадай ССР-эй арадай уран зурааша, РСФСР-эй Гүрэнэй шангай лауреат Р. Д. Нохоровой, мүн арадайнгаа дундаһаа шалгарһан уран гарта Д. Ч. Чагдуровай, С. С. Санжиевай, П. С. Намсараевай болон бусадай табалһан, шудхаһан һиихэ, һанжуурга, даруулга, бэһэлиг, гуу, дэнзэ, хэтэ, хутага гэхэ мэтын гоёлой зүйлнүүд гайхалтай.

Мүн лэ эндэ зэд, сад дүрөөтэй, мүнгэн гоёолтотой эмээлнүүд, мориной тоног зэмсэгүүд, модоор хэгдэһэн ажаһуудалай үхэг, эргэнэг, ханзаһаа эхилээд, һаба һуулга, тудхуур, домбо, матаар, түйсэ гэхэ мэтэ хүрэтэрөө табигданхай.

Россин Федерациин искусствын габьяата ажал ябуулагша байһан уран зурааша Цыренжаб Сампиловай «Ургашан» гэһэн ехэ энтэй, тоһон шэрээр, мүн «Хори буряадай хурим түрэ» гэһэн уһан шэрээр 1943 ондо зураһан бүлэг зурагууд, манай түрэл дайдын урдын амгалан тэнюун ажабайдалые тодоор харуулһан түүхын ёһотойл баримта мэтээр үзэгдэнэ.

СССР-эй Уран зураашадай холбооной гэшүүн Лубсан Доржиевай «Тоһо хайлуулга» гэһэн зураг мүн лэ урдын буряад айлай амгалан тэнигэр ажабайдалые харуулһан удхатай. Энэ нүхэрэй дархалһан уран һиилүүртэй үндэр шэрээ, угалза хүбөөтэй Хии мориной зураг бүтээлнүүд харагшадта мүн лэ һайшаагдана.

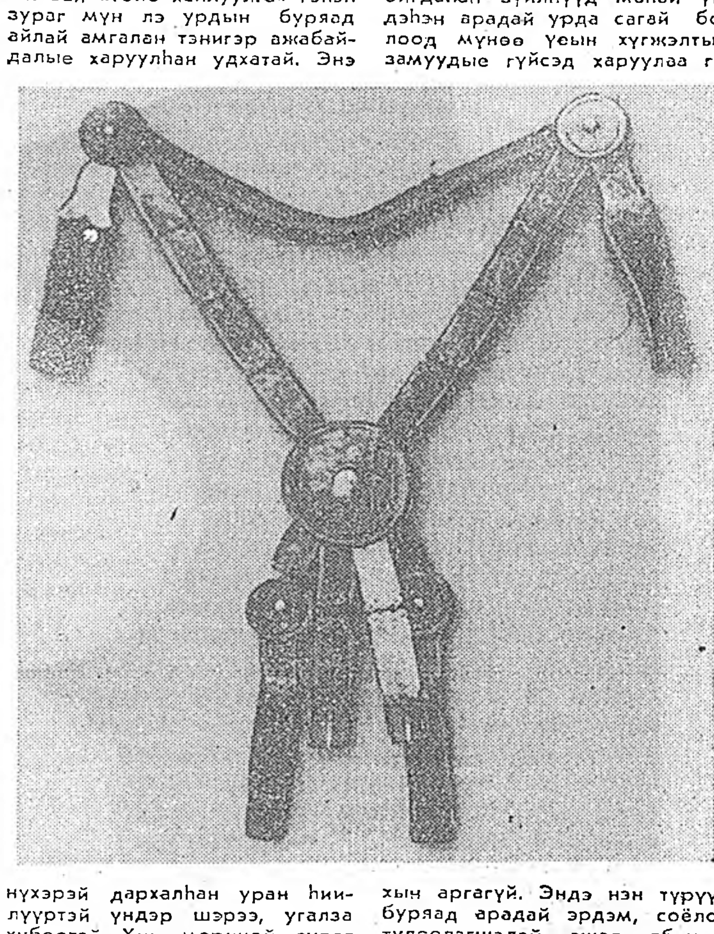
Урдандаа ажалша, малша манай үндэһэ яһатан гол түлэб «малаа хаража, амаяа тоһодожо», арһа, шүрбэһыень элдэжэ, хүдэлмэриин, найр наадаӈай гоё һайхан хубсаһа хунар оёдог, эдлэдэг һааб даа.. Тэдэ бүгэдые элдэхэ, болбосоруулха гэр үзүүрэй зэр зэмсэгүүд, агнуури, аба хайдагай зүйлнүүдэй шэнэ үеын хүнүүдтэ һонирхогдохо байһаниинь лабтай.

Мүн эндэ буряад үндэһэтэнэй гоё һайхан торгоор, булга, халюунай арһаар хяазалжа оёһон дэгэл, тэрлиг, малгайнууд, булгайр эрмэгтэй гутал, сабхинууд урин дулаанаар харагдажа, үмдөөд ябаһайб гэһэн мэдэрэлдэ эзэлүүдгүй абхуулна. Тэдэ бүгэдые эсхэһэн, оёһон уран мэргэтэйшүүлнай Агаһаа, Хитадай Арадай Республикын Үбэр Монголһоо, мүн Монголой Арадай Республикын Дорнод аймагһаа эльгээһэн, асарһан байба.

Музейн доодо зүүн залда Буряадай түүхын музейн жасаһаа абтаһан бурхан шажанай зүйлнүүд табятай. Ехэ хэмжээнэй захата болоод шудхамал, һиилэмэл бурханай дүрэнүүдые, самай багуудые, ямаршье еб дасанай эрдэмтэ ламанарай һуумал багаханууд дүрэнүүдые байһан соонь һиилэжэ скульптура болгоһон урдынгаа хэмгүй ехэ бэлигтэнэй нэрэ, обогуудые мэдэхэ аргагүймнай харамтайл даа...

Энэ выставкэдэ уран зураашад М. В. Маркизова, А. П. Власов гэгшэдэй «Гэсэрэй» темэдэ урлаһан зургаан зүйлэй үлхөө бүтээлнүүд табигданхай. Тэдээн бүхэндэнь харуулагдаһан геройнуудай шэг шарайда Буддын шажанай бурхануудай түхэл оруулагданхай. Олондо мэдээжэ болоһон бурханай түхэл шарайнуудые зохёолдоо сэхэ буулгажа абаад хэхэдээ, тэдэнэр гүйсэд һайн бүтээлэй ээзэд болоногүй ха юм.

Бүгэдэ буряадуудай хуралдаанда эмхидхэгдэһэн выставкые бүри эртэнэй бэлдэжэ захалха байгаал даа. Эндэ табигдаһан зүйлнүүд манай үндэһэн арадай урда сагай болоод мүнөө үеын хүгжэлтын замуудые гүйсэд харуулаа гэхын аргагүй. Эндэ нэн түрүүн буряад арадай эрдэм, соёлой түлөөлэгшэдэй ажал ябуулга харуулһан, тэдэнэй бэшэһэн, хэблүүлһэн номууд тухай, мүн уран зохёол, искусствын солотон тухай булангууд байха ёһотой һэн. Тиихэдэ дайнай болон ажалай алдартан тухай һониноор мэдээсэгдэхэ бэлэй.

Б. ЖАНЧИПОВ,
манай корр.

ЗУРАГУУД ДЭЭРЭ: Буряадай түүхын музейн жасаһаа абтаһан Сагаан Дара-Эхэ бурханай хүрэг. Мориной арын хударга.(XIX зуун жэлэй урлал бүтээлнүүд).

Уншагты, һонирхох

БУРЯАД ЗОН ТУХАЙ ТОО, БАРИМТ

Бүгэдэ буряадуудай хуралдаанда хабаадагшадта эдэ тоо, баримтанууд һонирхолтойшье, туһатайшье байха гэжэ һанаад, энэ тайлбарилхы материал толилнобди. Советскэ Союз болон РСФСР-эй газар дээрэ ажаһуудаг буряадуудай тоо харахада, иимэ байна (мянган хүнөөр):

	1939	1959	1979	1989
СССР-тэ	225	253	353	421,380
РСФСР-тэ	221	252	350	417,425

Тэрэ тоодо Украинада—849, Белоруссида — 158, Узбекистанда — 635, Казахстанда — 1172, Кыргызстанда — 229, Таджикистанда — 162, Грузида — 84, Арменидэ — 78, Азербайджанда — 104, Литвада — 43, Латвида — 128, Эстонидо — 53, Молдоводо — 156, Туркменидэ 10 буряад ажаһууна.

1989 оной тоо бүридхэлгын дүнгүүдээр Эрхүүгэй, Шэтын областьнуудта хэды буряадууд ажаһуугааб гэбэл:

	бүхыдөө буряадууд	тэрэ тоодо областиин түбүүдтэ
Эрхүүгэй областьдо —	81,0 мянга	7000
тэрэ тоодо Усть-Ордагай округто	49,3 —«—	
Шэтын областьдо —	66,6 мянга	4719
тэрэ тоодо Агын округто	42,4 —«—	

Мүнөө республикын нийслэл хото — Улаан-Үдэдэ 74243 буряад ажаһууна.

Республикадамнай ажаһуудаг буряадуудай 113658-ниинь ажал хэдэг байна. Тэрэ тоодо 56128 хүдэлмэришэд, 9860 колхозник, 47607 алба хаагшад оролсоно гэшэ. Мүн хубиин ажал эрхилэгшэд һүүлэй үедэ олон болоһон байха юм.

Арадай ажахын элдэб һалбаринуудта хэды буряадууд хүдэлнэб гэбэл, иимэ байна: промышленностьда — 16 666, хүдөө ажахыда — 33451, ой модоной ажахыда — 997, транспортда — 3364, хэлхээ холбоондо — 1626, барилгада — 7866, худалдаа наймаан ба ниитын эдеэ хоолой һалбарида — 6318, элүүрые хамгаалгын, физкультурын болон социальна тэдхэмжын эмхинүүдтэ — 8163, арадай эрдэм һуралсалда — 16902, соёл болон искусствада — 2975, эрдэм ухаанай зургаануудта — 2348, партийна ба ниитын эмхи зургаануудта 1027 хүн хүдэлнэ.

УХААН БОДОЛОЙ АЖАЛ ЭРХИЛЭГШЭД

Ухаан бодолой ажал эрхилдэг бүхыдөө 179064 хүн республика соо тоологдоно. Тэрэ тоодо 48842-нь **буряад үгсаатан** болоно гэшэ. Тэдэнэрэй хэдыниинь предприяти, эмхи зургаануудай хүтэлбэрилэгшэд, эмшэлэгшэд, багшанар гэхэ мэтээр харабал, 1989 оной январиин 15-най байдалаар иимэ байгаа:

	бүхыдөө	буряадууд
Гүрэнэй захиргаанай зургаануудай хүтэлбэрилэгшэд	1418	530
Партийна ба ниитын эмхи зургаануудай хүтэлбэрилэгшэд	2365	892
Предприяти, эмхи зургаануудай хүтэлбэрилэгшэд	9221	2006
Инженерно - техническэ мэргэжэлтэд	40423	7773
Агроном, зоотехник, ветврач, ойн харуулшад	3888	1879
Элүүрые хамгаалгын хүдэлмэрилэгшэд	15879	5552
тэрэ тоодо: ахамад врачнар	296	137
врачнар	3772	1884
Научна хүдэлмэрилэгшэд, багшанар, хүмүүжүүлэгшэд	34176	12704
тэрэ тоодо: ВУЗ-уудай багшанар	1820	1115
Эхин, гүйсэд дунда бэшэ, бүхы дунда һургуулинуудай багшанар	15896	6669
Уран зохёолшод, хэблэлэй хүдэлмэрилэгшэд	664	394
Соёл-гэгээрэлэй хүдэлмэрилэгшэд	4797	1788
Искусствын хүдэлмэрилэгшэд	1941	715
Юристнүүд	929	342
Социалис зөөри хамгаалгын ба ниитын гурим сахилгын хүдэлмэрилэгшэд	[illegible]	[illegible]
Худалдаа наймаанай, ниитын эдеэ хоолой бэлэдхэлгын, хангалгын хүдэлмэрилэгшэд	[illegible]	[illegible]
Түсэблэлгын албанай хүдэлмэрилэгшэд	[illegible]	[illegible]
Канцеляриин хүдэлмэрилэгшэд, хэрэг эрхилэгшэд	[illegible]	[illegible]
Ажаһуудалай хэрэглэмжэ хангалгын хүдэлмэрилэгшэд	[illegible]	[illegible]
Бусад бүлэгүүдтэ оруулагдаагүй хүдэлмэрилэгшэд	[illegible]	[illegible]

ЯМАР ЭРДЭМ ҺУРГУУЛИТАЙ ГЭЭШ

Буряад ямар эрдэм һургуулитай гээшэб гэжэ абаад харахада, яһала сэмогорхомоор юм. Дээдэ эрдэмтэй бүхыдөө 30365 хүн тоологдоно. Гэбэшье гүйсэд бэшэ дээдэ эрдэмтэй 5211 зон бии байна. 1989 оной дүнгүүдэй ёһоор, тусхай дунда эрдэмтэй 26703 хүн тоологдодог байгаа. 50350 хүн дунда һургуули дүүргэнхэй. Гэхэ зуура эхин һургуули дүүргээгүй 10702 хүн республика дотор тоологдоно. Тэдэнэрэй ехэнхинь гэхэ гү, али 8067-ниинь

АРАДНАЙ НАҺАТАЙ ГҮ, АЛИ

Энэ асуудалда харюусахын
ты.

Наһан	Бүхыдөө буряадууд	тэрэ тоо эрэшүү
0—4	31613	16074
5—9	28291	14324
10—14	24017	12228
15—19	20330	9955
20—24	20280	10064
25—29	24500	11990
30—34	22689	10953
35—39	17928	8472
40—44	9560	4479
45—49	9431	4263
50—54	9583	4288
55—59	8744	3775
60—64	7530	3004
65—69	4764	1451
70—74	4467	1352
75—79	3195	930
80—84	1686	406
85—89	677	141
90—99	221	49
100 ба дээшэ	13	2

Статистикын управлениин эдүнгүүдые согсолон гаргаһанай ёһоор, хотодо ажаһуудаг буряадуудай дунда зэргын наһан 28,7, хүдөөдэ ажаһуугшадай — 30 8 болоно. 1979 оной дүнгүүдтэй зэргэсүүлэн хараха-

ТҮРЭҺЭН ТООНТОМНАЙ ХААН

Республикада ажаһуудаг буряадууд ороной ямар нютагые түрэһэн тоонто гэжэ нэрлэхэ байна гэшэб? Буряадай ССР-тэ ажаһуудаг 249525 буряадай 248386-ниинь Россин Федерацида түрэһэн байха юм. Тэрэ тоодо манай республикада —

АРАДАЙМНАЙ УРДАНАЙ БЭШЭГ ТУХАЙ

XVI зуун жэлэй һүүл багаар хори буряадууд монгол бэшэгтэ орожо эхилһэн байна. Тиихэдэ Монголһоо ерэһэн Сэлэнгын найман эсэгын зон бүри урда энэ бэшэгтэ орохо ёһотой байгаа. Хориинхид ба сэлэнгынхид хуушан монгол бэшэг абахадаа, бэшэ монголнуудһаа үшөө таһараадүй, сугтаа байһан юм гэжэ тэмдэглэхэ ёһотойбди.

Хуушан монгол бэшэг бүхы дэлхэй дээрэхи найман бэшэгүүдэй нэгэниинь юм байна. Хориин ба Сэлэнгын буряадууд монгол бэшэгэй хэлэ хэрэглэжэ, өөһэдынгөө хэлэндэ дүтэ болгожо, 300 гаран жэл соо энэ хэлэ бэшэг дээрэ аман үгын дээжэ, домог, үльгэр түүхэ гэхэ мэтэ зүйлнүүдые гаргажа байһан гэшэ.

Мүнөө саг болотор манда хүрэжэ ерэһэн хори буряадай түүхэ —«Бальжин хатанай домог» болоно. Энэ «домог» 1750 онуудаар бэшэгдээ ха гэжэ багсаахаар юм. Тэрэнэй урда тээ мүн һүүлээршье бэшэгдэһэн зарим дэбтэрнүүд, зохёолнууд үгы болошоһон гү али галда шаташаһан, хэндэшье хэрэггүй шэнгээр хаягдашадаг байһан гэхэдэ, алдуу болохогүй. Тиигэбэшье 1917 оной хубисхалһаа бүри урда XIX зуун жэлэй түрүүшын хахадһаа эхилээд, Хориин, Сэлэнгын, Баргажанай буряадуудай хуушан монголоор бэшэгдэһэн хэдэн угай бэшэгүүд байдаг. Мүн Вандан Юмсуновай «Эрээлдэй хаан» үльгэр, Ринчин Номтоевой 33 онтохонуудые нэрлэмээр. Тэдэ онтохонуудые «Аршаанай дуһал» гэжэ зохёолдо тайлбари бэшэхэдээ, Р. Номтоев хамжуулһан байна.

Намдалай (Хэжэнгын дасанай мэдээжэ эрдэмтэ лама С. Цыденовэй псевдоним) «Огторгойгоор элин ниидэнэ» гэһэн зохёол тон һонирхолтой юм. Хоридохи зуун жэлэй эхеэр хайбзан Галшиевай бэшэһэн «Бэлигэй толи» гэжэ баһал ехэ зохёол бии. Энэ зохёол тухай тусхай шэнжэлэлгэ хэрэгтэй.

Урданъ эрдэмтэй олон ламанар болон хара хүнүүдшье зоной уншаха, бэшэгтэ һураха, һажаан татажа, буряадай заншал, гуримда оруулжа бэшэһэн ехэшье, багашье зохёолнуудые бүтээдэг байдаг. Мүн оршуулгынишье зохёолнууд олоор тарадаг байһан юм. Тэдэнэр гансал шажанай асуудалаар бэшэ байһаниинь мэдээжэ.

Олохон зуун жэлэй саана Монголһоо зөөжэ ерэһэн Хонгоодорнууд (олон эсэгэ) Түнхэндэ, Захаминда, Алайрта хуушан монгол бэшэг асарһан байха. Мүн далайн хойноһоо Сэлэнгэ руу ерэһэн зургаан эсэгын зон байһан үни сагта энэ бэшэгтэ ороһон гэшэ. Баргажанай буряадууд XVIII зуунай һүүлһээ бага багаар монгол бэшэгтэ орожо эхилһэн түүхэтэй.

Хубисхалһаа холо урда талын дүүмэнүүд, гулваанар, зайһанууд, буряад зонтой волостиин конторонууд, бүлэгүүдэй старостанууд хамаг хэрэгээ хуушан монголоор бэшэдэг байгаа. 1917 онһоо 1930 он болотор сомонууд, хошуунууд, аймаг хүрэтэрөө баһал энэ бэшэгээр хэрэгээ хүтэлжэ байһан гэшэ. «Буряад үнэн» газетымнай, мүн тиихэдэ уран зохёолшодоймнай бүтээлнүүд болон һургуулинуудта шабинарай үзэхэ номууд эдэ онуудта хуушан монголоор барлагдадаг байгаа.

Гурбан зуун жэлэй саана ородой түрэндэ ероод байхадаа, буряад арад хуушан заншалаараа монгол үзэг бэшэгээ 1930 он болотор (хууляар хэһатарнь) абажа ябаа.

Хуушан монгол бэшэгые буряадай юрын хөөрэлдөөнэй үгэнүүдтэ тааралдуулан, 1907 ондо хубилалта хэгдэһэн байгаа. Энэнь Вагиндара бэшэг (үзэгүүд) гэжэ нэрэтэй һэн. Зохёогшонь гүшэг римбүүшэ Агван Доржиев (1854—1938), арбан гурбадугаар Далай ламын цанид хамба ба тэрэнэй ород гүрэндэхи элшэн сайд (посланник) байһан хүн болоно. Агван Доржиев Хүрьбын Хара-Шэбэртэ түрэһэн юм. Теэд энэ хубилгагдаһан үзэгүүд (бэшэг) дэлгэрэжэ шадангүй дүүрэшэһэн байна.

Хубисхалай урда буряад яһатан өөрын бэшэг номгүй зон байһан гэжэ һаяшаг болотор бэшэдэг байгаа. Мүнөөшье иимэрхүү бодол үшөөл ходороогүй хаш. Энэ тон буруу, тиимэшүүл өөрынгөө арадай түүхэ мэдэхэгүй гү, али буряад зоноо доро дараһан болоно гэшэ.

Буряадууд хубисхалай урда бэшэг номгүй байһан гэжэ «тодорхойлоод», эрдэмэй нэрэ зэргэтэй болоошод бии юм гэжэ дуулагшаб

Энэ «эрдэмэйнгээ тодорхойлолгые» юугээр шалтаг болгожо харуулааб гэхэдэ, нэгэдэхинь — хуушан үзэг бэшэг ондоо яһатанай (монголой) гэжэ ойлгуулхые оролдоно ха. Хоёрдохинь — хуушан бэшэгые диилэнхи зон мэдэхэгүй байһан болоно. Теэд Московско Русьда 500—600 жэлэй саана үзэг бэшэг мэдэхэ зон баһал үсөөн, буряад шэнги байгаа. Тиихэдэ ородууднай мянган шахуу жэлэй саана бэшэгтэй болоһон гэжэ тоологдоно. Буряадууд юундэ өөрынгөө үзэг бэшэгһээ хаһагдашаха болоно гэшэбибди?

Совет засагай үедэ гурбадахияа барлагдаһан «Большая Советская энциклопедия» гэжэ номуудай 19-дэхи ботиин, 575-дахи хуудаһанда буряадууд ба хальмагууд монголһоо абаһан бэшэгтэй байгаа, мүн тиихэдэ ородууд серби ба болгари хоёрһоо бэшэгтэй болоһон гэжэ хэлэгдэнэ.

1917 оной хубисхалай болохо үедэ манай гүрэн соо 50-яад ондоо яһатан бэшэггүй байһан бэшэггүй байһан гэжэ тоологдодог. Эдэ арадуудай бултанайнь нэрые тоолодоггүй байһан юм. Үсөөхэн тоотой яһатаниие 10 хүрэтэр тоолоод болишодог, бултынь тоолоо һаа, зарим автономито республиканууддта нэрээ үгэһэн арадууд байжашье болохо һэн ха. Үнэндөө энэмнай тааруугүй ябадал болоно гэшэ бэзэ.

Буряадууд 1930 онһоо 1938 он болотор латын үзэгээр һурадаг, бэшэдэг байһамди. 1939 онһоо мүнөө болотор ород үзэгтэ (кириллица) оруулагданхай, тэрээн дээрээ нэгэ хэды үзэг нэмээгээд байдагнай бултанда мэдээжэ. Дайнай урда бүхы эрдэмэй «корифей» бэшэггүйшье яһатан булта шахуу кириллица үзэгүүдтэ оруулагдаһан байгаа. 1500—1600 жэлэй саана өөһэдын онсо бэшэгүүдтэй байһан армянгууд ба грузинууд хуушаараа үлэһэн байна.

Залуушуулые, дунда наһатаниие хуушан монгол, бэшэгтээ һургая гэжэ ехээр уряалха байнаб. Дунда һургуулинуудта (нэн түрүүн багшанарай дунда), совхозуудта, районуудай томошотууд эмхи зургаануудта хуушан монгол бэшэг шудалха курсануудые бии болгожо, һураха дуратайшуулые хабаадуулха зэргэтэйбди. Энэ бэшэгые заааха багшанар хомор юм бэзэ. Тиигэбэшье буряад хэлэнэй багшанар мэдэхэ ёһотой, дундуур наһатан соо хуушан монголдо өөрөө һураһан бэрхэ хүнүүд олдохол байха. «Буряад үнэн» газетэ бүхэли жэл соо энэ бэшэгтэ һургаха зорилготойгоор хэшээлнүүдые үгэжэл байна гүб даа.

Хуушан монгол бэшэг дээрэ ондоо хэлэнүүдһээ оршуулагдаһан энэдхэг, түбэд, монгол үгсаатанай эрдэмтэй, сэсэн, бэрхэ хүнүүдэй хэдэн зуун жэл соо бүтээһэн философиин, зүүн зүгэй арадуудай соёлой, медицинын, үльгэр, домогуудай ехэ олон номууд байна гэшэ. Эдэ зохёолнууд хүнүүдые сэхэ, сэбэр, хүлеэнги, энэрхы ба нигүүлэсхы сэдьхэлдэ хүтэлхэ, арбан сагаан буянай харгыгаар ябаха, гурбан эрдэнидэ шүтэхэ бодол түрүүлхэ хэрэгтэ ехэ нүлөө үгэдэг байгаа. Мүнөөшье тиимэл байха зэргэтэй болообди.

Үндэһэн хэлээ мэдэхээ болижо байһан сагта, эдэ номуудые уншаад ойлгохонь хүндэшэг байха ёһотой. Теэд оролдоһон хүн ойлгожо шадаханъ лабтай. Хуушан бэшэг ниитэ монголой хэлэн дээрэ барлагданхай байдаг. Теэд ямар гайхал байхаб даа?

Эдэ номуудай олонхинь 200—300 жэлэй саана бүтээгдэһэн ха юм. Хуушан монгол бэшэгэй номуудые уншадаг хүнүүдэй үгэнь ехэ баян болодог.

Һаяшаг болотор эдэ номуудые уншажа һайса ойлгоод, юрын эндэхи хэлээр хөөрэжэ үгэдэг хүнүүд олон байһан юм. Мүнөө үедэ тэдэнэр ехэ үсөөрэнхэй. Арадайнгаа сахижа, хадаглажа ябаһан хуушан монголоор бэшэгдэһэн номуудые уншаха, үзэхэ саг ерээ гэжэ һанагдана. Иимэ номууд нилээд үсөөн, олдохонь шухаг болохол байна. Үнгэрһэн 60 жэл соо һайсахан үгы хэгдээ. Зон баян, иимэ номууд үшөөл байхал даа.

Урданай, хаанашье бэшэгдээгүй дуунууд тухай хэдэн һанамжа хэлэхэмни. Манай элинсэг хүлинсагай сахижа, үргэжэ ябаһан: шажан мүргэлөө, бурхан багшаяа, орон нютагаа магтаһан дуунууд. Бэһэлигэй, инаг дуранай, ажабайдалай, мориной агтын гэхэ мэтын дуунууд хуу мартагдажа, олониинь мэдэгдэхээ болинтороо.

Тэдэниие гарамтайгаар бэшэжэ абаха саг тулаад байна. Үшөө нэгэ хэдэн жэл болоходо, бүришье мэдэгдэхээ болихоёо байна. Энэ хэрэгтэ багшанарые (нэн түрүүндэ буряад хэлэнэй), соёлой таһагай хүдэлмэрилэгшэдые хабаадуулбал, ехэ һайн гэжэ һананаб. Үгэнүүдыень ехэ нягтаар бэшэлтэй. Суглуулагдаһан дуунуудай текстнүүдые бүридхэжэ барлаха хэрэгтэй.

П. БАЛДАНДОРЖИЙН,
дайнай ба ажалай ветеран.

Эмхидхэн байгуулагшад: Буряадай ССР-эй Верховно Совет, Буряадай ССР-эй Министрнүүдэй Совет, КПСС-эй Буряадай республиканск

Редактор Ц. Б. ЦЫРЕНДОРЖИЕВ

Манай адрес: 670000, Улаан-Үдэ, Каландаришвилиин үйлсэ, 23. «Буряад үнэн» газетын редакци

Редакциин телефонууд: редакторай—2-50-96, приемнын—2-54-54, редакторай орлогшонорой—2-68-08, 2-62-62, харюусалгата секретариин—2-50-52, секретариадай—2-66-76, таһагууд: партийна ажабайдалай ба пропагандын—2-60-91, 2-56-23, промышленностиин ба барилгын—2-61-35, агропромышленна—2-64-36, 2-63-86, совет байгуулалтын—2-69-58, соёлой болон һургуулинуудай—2-60-21, 2-57-63, мэдээсэлэй—2-34-05, оршуулгын—2-54-93, бэшэгүүдэй—2-67-31, корректорнүүдэй—2-33-61, хэблэлдэ бэлдэгшэдэй (выпускающиинуудай)—2-35-95, манай корреспондентнүүд: Баргажанда—91-1-44, Закаменскда—31-61, Хэрэндэ—91-9-79, Агинскда—3-40-69. КПСС-эй рескомой хэблэлэй телефонууд: директор—2-37-32, бухгалтери—2-33-77, вахто—2-56-62.

Газетэ жэлдээ 260 дахин гараха. Хэблэлэй 3 хуудаһан хэмжээтэй. Газетын индекс 50901. Тираж 6600. Хэблэлдэ тушаагдаһан саг: 01 40.

Буряадай ССР-эй Госкомиздадай республиканска типографида газетэ барлагдан хэблэгдэбэ. Директорэйнь телефон 2-40-45.